

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

як фахове видання з юридичних наук

категорії «Б»

2022

№5(124)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор ДТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи ДТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор,
проректор з наукової роботи ДТЕУ

Члени редакційної колегії (за галузями наук)

з економічних наук:

БЄЛОСТЄЧНИК Григорій, д. е. н., професор, ректор Академії економічної освіти Молдови (*Молдова*).
ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів ДТЕУ (*Україна*).
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор кафедри міжнародної торгівлі Краківського економічного університету (*Польща*).

ГОНЕТ Войцех, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (*Польща*).
ГОСПОДАРОВИЧ Анджей, д. е. н., професор Вроцлавського економічного університету (*Польща*).
ДОБИЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського економічного університету (*Польща*).

ДУТНЕЦЬ Ганна Володимирівна, д. е. н., професор, завідувач кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).
КАЛЮЖНА Наталія Геннадівна, д. е. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).
КАНСВА Тетяна Володимирівна, д. е. н., доцент, декан факультету фінансів та обліку, Державний торговельно-економічний університет (*Україна*).

КОРЖ Марина Володимирівна, д. е. н., професор, професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).
ЛАПЕ Наталя, д. е. н., професор Ризького технічного університету (*Латвія*).
МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту ДТЕУ (*Україна*).

МОТОРИН Руслан Миколайович, д. е. н., професор, професор кафедри статистики та економетрії ДТЕУ (*Україна*).

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).
ШЛЮСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (*Польща*).

з юридичних наук:

ВАЩЕНКО Юлія Вячеславівна, д. ю. н., доцент, професор кафедри адміністративного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (*Україна*).

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (*Україна*).

КАВКА Інга, д. ю. н., професор Інституту права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету (*Польща*).

ЛАНДЕ Роберт, професор права Балтиморського університету (*США*).

МАЗАРАКІ Наталія Анатоліївна, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ (*Україна*).

МОНТЕЙРО ФЕРНАНДЕС Антоніо, д. ю. н., професор Нового університету Лісабону (*Португалія*).
ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., с. н. с., професор кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу ДТЕУ (*Україна*).

ОНДРОВА Драгомира, д. ю. н., завідувач кафедри державної політики і теорії державного управління, факультет державного управління, Університет Павла Йозефа Шафарика у Кошиці (*Словаччина*).

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

ПРИМАК Володимир Дмитрович, д. ю. н., професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ (*Україна*).

ПУСОВИТІ Юлія Юрївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (*Україна*).

СОБАКАРЬ Андрій Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (*Україна*).

ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга, штат Теннессі (*США*).

ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі (*Польща*).

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**ДЕРЖАВНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ/
правонаступник
Київського національного
торгівельно-економічного
університету**

Завідувач редакції

І. В. Кривицька

Редактори: Л. М. Сафіулліна,
Н. С. Барабаш, Е. Ю. Кириченко,
М. В. Дубко

Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 20.10.2022.

Тираж 200 пр. Зам. 273.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ,
Україна, 02156

Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua

Свідоцтво
про державну реєстрацію
серія КВ № 25165-15105ПР
від 27.06.2022

Індекс журналу в Каталозі видань
України на 2022 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи серія ДК № 7656
від 05.09.2022

Видається за рекомендацією
Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 2
від 29.09.2022)

Статті проходять рецензування.
Передрук і переклади матеріалів,
опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди
автора та редакції

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КОПЧИК Р., ГОНЧАРОВА Ю.	Правова природа Всесвітнього антидопінгового агентства (ВАДА)	4
РОМАНАДЗЕ Л.	Доступ до правосуддя: роль медіації у воєнні та повоєнні часи	13
МОЖАЙКІНА О.	Правове регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині	30
РИЖЕНКО Н.	Немайнові права в період воєнного стану: євроінтеграційний контекст	40
ЩЕРБАК Г.	Інтеграційна модель <i>АСЕАН</i>	52
КОЛДОВ Є.	Принцип <i>res judicata</i> та преюдиціальність при розгляді справ у міжнародному комерційному арбітражі	66

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО

ГУРЖІЙ Т., ГУРЖІЙ А.	Удосконалення законодавства про відповідальність за адміністративні проступки	78
СУДАРЕНКО О., ШЕВЧЕНКО О.	Державні гарантії на портфельній основі: правові засади	88

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

БОНДАРЕНКО Н.	Громадянське суспільство у процесі євроінтеграції в умовах війни	100
----------------------	--	-----

C O N T E N T

INTERNATIONAL LAW

KOPCZYK R., HONCHAROVA Yu.	Legal nature of the World anti-doping agency (WADA)	4
ROMANADZE L.	Access to justice: the role of mediation in war and post-war times	13
MOZHAIKINA O.	Legal regulation of mediators' professional training in Ukraine and Slovakia	30
RYZHENKO N.	Non-property rights during martial law: European integration context	40
SHCHERBAK H.	<i>ASEAN</i> integration model	52
KOLDOV Ye.	Principle of <i>res judicata</i> and prejudicialness in the consideration of cases in international commercial arbitration	66

PUBLIC AND PRIVATE LAW

GURZHII T., GURZHII A.	Improvement of legislation on liability for administrative offenses	78
SUDARENKO O., SHEVCHENKO O.	State guarantees on a portfolio basis: legal principles	88

DISCUSSION SPACE

BONDARENKO N.	Civil society in the process of European integration in the conditions of war	100
----------------------	---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Kopczyk R., Honcharova Yu. Legal nature of the world anti-doping agency (WADA). *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 4-12. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)01](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)01)

UDK 341.1/.8=111

KOPCZYK Renata,

PhD (Law), Associate Professor
Wrocław University of Technology

27, Wyspianskiego, 50-370, Wrocław, Poland
ORCID: 0000-0001-5626-0512
renata.kopczyk@gmail.com

DOI: 10.31617/3.2022(124)01

КОПЧИК Рената,

к. ю. н., доцент
Вроцлавського Політехнічного університету
Набережна Станіслава Виспянського, 27,
50-370, Вроцлав, Польща
ORCID: 0000-0001-5626-0512
renata.kopczyk@gmail.com

HONCHAROVA Yuliia,

PhD (Law), dean of faculty of international
trade and law

State University of Trade and Economics
19, Kyoto Str., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4679-3715
y.goncharova@knute.edu.ua

ГОНЧАРОВА Юлія,

к. ю. н., декан факультету міжнародної
торгівлі та права
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-4679-3715
y.goncharova@knute.edu.ua

LEGAL NATURE OF THE WORLD ANTI-DOPING AGENCY (WADA)

Introduction. *The task of the World Anti-Doping Agency, which is the most important organisation for combating doping in sports, is to set standards against doping, including legal standards, and to monitor them. At the same time, this is an organisation that has continually stirred up a great deal of controversy in the doctrine of international law regarding its legal nature since its inception.*

Problem. *There's an obvious research gap in legal nature and specific features of WADA. This paper would address this gap based on the analysis of the specific construction of WADA, as the latter is internationally recognised as an original and unique piece of international legislation that reflects the intentions of the private and public sectors in sports.*

The aim of this paper to provide a well-founded conclusion on legal nature of WADA.

Methods. *Doctrinal legal research to evaluate the genesis of academic thinking on the legal nature of WADA, public and private legal entities, empirical*

ПРАВОВА ПРИРОДА ВСЕСВІТНЬОГО АНТИДОПІНГОВОГО АГЕНТСТВА (ВАДА)

Вступ. *Завдання Всесвітнього антидопінгового агентства, яке є найважливішою організацією з боротьби з допінгом у спорті, полягає в тому, щоб встановити стандарти проти допінгу, в тому числі юридичні стандарти, і контролювати їх дотримання. Водночас це організація, яка з моменту заснування постійно викликає чимало суперечок щодо її правової природи у доктрині міжнародного права.*

Постановка проблеми. *Існує очевидна дослідницька прогалина щодо правової природи та особливостей ВАДА. Метою цього дослідження є усунення цієї прогалини на основі аналізу специфічної структури ВАДА, оскільки ця Агенція визнана на міжнародному рівні у якості унікальної інституції, норми якої відображають наміри приватного та державного секторів у спорті.*

Метою статті є надання обґрунтованого висновку щодо правової природи ВАДА.

© Kopczyk R., Honcharova Yu., 2022

The authors contribute equally.

The publication was created in the framework of the implementation of the NCN grant – no. 2012/07/D/HS5/01628.

research of international legal framework of WADA, methods of analysis to evaluate specific construction of WADA.

Results. World Anti-Doping Agency was established in response to a massive increase in doping cases in the world of sports. It is an independent international private law organisation, whose purpose is primarily to harmonise, monitor and update all legally available methods of combating doping. However, as shown at least by the structure of the Agency itself and its influence on the anti-doping policies of individual States and international organisations and sports federations, which after all represent States, it can be considered as an institution of a hybrid form.

Conclusion. Due to the special structure and role of WADA, its regulations are formally situated in the realm of private law. But at the same time they are legitimised through provisions of the rank of international law acts, which provide a legal framework for them. Thus, the norms of a public-legal nature concerning doping, anti-doping and disciplinary responsibility for doping are de facto secondary to norms of a private-legal nature. WADA itself can be considered a global model for setting standards for other entities operating in sports.

Keywords: doping, sports law, WADA, private law organisation, hybrid

Методи. Доктринальне правове дослідження для оцінки генези наукового мислення щодо правової природи ВАДА публічних і приватних юридичних осіб, емпіричні дослідження міжнародно-правової основи ВАДА, метод аналізу для оцінки специфічної структури ВАДА.

Результати. Всесвітнє антидопінгове агентство було створено у відповідь на масове зростання випадків допінгу у світі спорту. Це незалежна міжнародна організація приватного права, головною метою якої є гармонізація, моніторинг та оновлення всіх законних методів боротьби з допінгом. Однак, як показує принаймні структура самого Агентства та його вплив на антидопінгову політику окремих держав і міжнародних організацій і спортивних федерацій, які зрештою представляють держави, його можна розглядати як інституцію гібридної форми.

Висновок. Через особливу структуру та роль ВАДА, його нормативні акти формально знаходяться у сфері приватного права. Але, водночас вони легітимовані через положення ряду міжнародно-правових актів, які забезпечують їх правову основу. Таким чином, норми публічно-правового характеру щодо допінгу, антидопінгової та дисциплінарної відповідальності за допінг є де-факто вторинними щодо норм приватно-правового характеру. Саме ВАДА можна вважати глобальною моделлю інституції, яка встановлює стандарти для інших організацій, що працюють у спорті.

Ключові слова: допінг, спортивне право, WADA, приватна юридична організація, гібрид

JEL Classification: K30.

Conflict of interest. The authors certify that they have no financial or non-financial interest in the subject matter or materials discussed in this manuscript; the authors have no association with state bodies, any organizations or commercial entities having a financial interest in or financial conflict with the subject matter or research presented in the manuscript. The authors are working for the institution that publishes this journal, which may cause potential conflict or suspicion of bias and therefore the final decision to publish this article (including the reviewers and editors) is made by the members of the Editorial Board who are not the employees of this institution.

Introduction. As of today, the World Anti-Doping Agency (herein-after – WADA) is the most important organisation for combating doping in sports. The task of WADA is to set standards against doping, including legal standards, and to monitor them. These two statements are quoted and repeated like a mantra in any discussion or debate regarding the fight against doping in sports. However, it is worth remembering that this is an organisation that has continually stirred up a great deal of controversy in the doctrine of international law regarding its legal nature since its inception.

Problem. There's an obvious research gap in legal nature and specific features of WADA. This paper would address this gap based on the analysis of the specific construction of WADA, as the latter is internationally recognised as an original and unique piece of international legislation that reflects the intentions of the private and public sectors in sports.

Analysis of recent researches and publications. WADA has been in focus of international researchers from the very beginning of its activities [1], covering the essence of the World Anti-Doping Code [2; 3], problems of doping [4; 5]. However, the legal nature of WADA remained partly addressed by L. Cassini [6], so that creates a research gap to be filled in with this paper.

The aim of this paper to provide a well-founded conclusion on legal nature of WADA.

Methods. Doctrinal legal research to evaluate the genesis of academic thinking on the legal nature of WADA, public and private legal entities, empirical research of international legal framework of WADA, methods of analysis to evaluate specific construction of WADA.

Research results. *World Anti-Doping Agency*¹.

Numerous doping scandals of the 1990s prompted the international community to engage in a vigorous dialogue on doping in sports and the issue of anti-doping policies in the broadest sense. It resulted in the initiation of co-operation between sports and international intergovernmental organisations and national governments, which culminated in the involvement of the latter in the process of fighting doping in sports [7]. The establishment of the World Anti-Doping Agency was important in the context of the attempt to harmonise the anti-doping policy. Its legal status is more complicated than that of international sports federations [8]. The imperfection of the anti-doping control system, as well as the prevalence of illicit drugs in sports, have pushed the international community to take decisive action on this issue [7]. WADA was established in response to a massive increase in doping cases in the world of sports², and the impetus for action came from an anti-doping scandal that affected one of the world's more renowned cycling races, the 1998 Tour de France³. Its original purpose was to establish uniform standards for anti-doping activities and co-ordinate the efforts of sports organisations and public authorities. The idea of a global organisation was presented at the World Conference on Doping in Sport in Lausanne, February 1999. At its conclusion, representatives of public authorities and sports organizations signed the so-called Lausanne

¹ As the considerations in this article are closely related to the issues raised in the publication: *Konwencja Antydopingowa Rady Europy oraz Światowy Kodeks Antydopingowy w systemie prawa UE* and the issue concerning WADA as an organisation in principle of private law is extremely important, authors directly quote excerpts from the indicated book, see. R. Kopczyk, *Konwencja Antydopingowa Rady Europy oraz Światowy Kodeks Antydopingowy w systemie prawa UE*, Oficyna Prawnicza, Wrocław 2020.

² It is worth mentioning that the history of sports of the 1980s and 1990s is marked by numerous doping scandals, more on this topic: D. L. Coleman, J.E. Coleman, *The problem of doping*, Duke law journal, 1744,

³ The French police found numerous doping substances in Tour de France participants during their operational activities. As it turned out later, for example, the Festina team ran a meticulously organized doping that was financed by themselves. Significantly, and showing the scale of the events at that time, only 98 athletes out of 189 competing made it to the French capital and the Champs Elysees.

Declaration. It provided for the establishment of an independent international anti-doping agency, ready to take action as early as the XXVII Olympic Games in Sydney [9]. A few months later, on November 10, 1999, it was established at WADA as a private foundation under Swiss law subject to the regulations set forth in its statutes and Article 80 of the Swiss Civil Code. It was created at the initiative of the International Olympic Committee with the participation of national governments, international organisations, as well as other private entities involved in the anti-doping combat. Lausanne was considered the headquarters of the World Anti-Doping Agency, but in 2002, by decision of the Agency's Founding Council, it was moved to Montreal [7]. Regional headquarters were also established in 2002 – Lausanne for Europe, Tokyo for Asia and Oceania, Cape Town for Africa and Montevideo for South America [6].

Its goal is to promote and coordinate the fight against doping in sports worldwide. It is an organisation that brings together all parties involved in the fight against doping, including world governments, the sports movement and, most importantly, athletes. WADA unites them around one idea – doping-free competition.

From a legal perspective, WADA is a private law organisation⁴. This does not create *de facto* any difficulties in the relationship between it and sports organisations, while problems and difficulties arise only in the relationship between WADA and governments of countries [7], WADA international law organisations (GO). The literature also indicates that the legal form of WADA may be a source of many obstacles and problems in the unification of the anti-doping system [2], which, after all, was at the heart of its establishment.

WADA has a typical structure with most foundations headed by the Council. WADA's organisational structure includes the Founding Council, which is the highest decision-making body, the Executive Committee, which handles the day-to-day operations of the Agency, and the Agency's President. The equal partnership between the Olympic movement and governments is reflected in the composition of the Founding Council. The Council is made up of representatives of the Olympic movement, namely the International Olympic Committee, National Olympic Committees, International Sports Federations and athletes, and also includes government representatives from all five continents. The Council is composed of 38 members:

- 18 are elected by the Olympic Movement, or IOC, national Olympic committees, international and national sports federations;

---

⁴ It is worth mentioning that at the stage of negotiations, many representatives of the governments of the countries participating in the establishment of WADA preferred a different organisational and legal form. Taking the form of an international organisation was seriously considered. See, *inter alia*, R.C.R Siekmann, *Introduction to International and European Sports Law*, Hague 2012.

- 18 are designated by public authorities from five continents, with members coming from the European region designated jointly by the Council of Europe and the European Union;
- 2 members are chosen jointly by them [10].

According to the WADA Charter, the Executive Committee consists of the President, Vice President, 5 members each elected by the Olympic Movement and governments.

WADA's charter in Article 4(8) stipulates that the agency will be authorised to prepare plans and proposals, which can be structured «based on public international law» if necessary. WADA can and does invite international organisations to co-operate for advisory purposes. Such organisations currently include the World Health Organisation and Interpol, among others.

Significantly, for the first two years of its operation, WADA was funded by the IOC. On the other hand, since January 1, 2002⁵ it has been financed equally through funds from national governments and through funds from the IOC.

Thus, in principle, the World Anti-Doping Agency is an independent international private law organisation, whose purpose is primarily to harmonise, monitor and update all legally available methods of combating doping. However, as shown at least by the structure of the Agency itself⁶ and its influence on the anti-doping policies of individual States and international organisations and sports federations, which after all represent States, we can speak of a hybrid form.

WADA is responsible for harmonisation, dissemination of unified anti-doping standards. The Agency is also responsible for promulgating and updating the list of prohibited substances and methods, technical documents for laboratories and guidelines. In addition, acting in co-operation with international federations and national anti-doping agencies, it exercises the role of global administrator to monitor the standards of anti-doping activities performed. Moreover, it promotes the development of scientific research in the fight against doping in sports and is responsible for developing and implementing international educational programs based on ethical values in sports.⁷

WADA's activities have the support of most countries in the world, the IOC and the majority of both international and national sports federations, while representatives of FIFA and UEFA describe WADA's methods as inquisitorial [11] and call for changes in doping control and investigation procedures.

---

⁵ As agreed at the appointment of WADA.

⁶ The IOC and States each have 50% of the seats.

⁷ Which, by the way, is consistent with the UNESCO Convention (International Convention for the Suppression of Doping in Sport (UNESCO Convention), O.J. of 2007 no. 142 pos. 999.) with reference to education and training activities.

WADA coordinates the World Anti-Doping Program, the most important element of which is the World Anti-Doping Code, as well as accompanying international standards. Parties to the Code that create their own anti-doping regulations are International Federations, organisers of major sports events and National Anti-Doping Organisations.

Features of a public entity. When we look globally at sports law,⁸ we can unequivocally state that it is not only international, but also non-governmental, and this undoubtedly places it in a completely different place from other areas of law⁹. At this point, please pay attention to the political and legal potential that WADA has. The literature accepts that the basic dominant feature of any power is the size of the territory over which the laws it issues are effective [5]. For WADA, as of today, this includes almost every country in the world, which also indicates its public-legal nature and its power of influence. As indicated above, there is no doubt that WADA is not an international organisation. Thus, it is a *de facto* organisation of a private nature, to the activities of which the UNESCO International Convention for the Suppression of Doping in Sport refers, which undoubtedly affects its public-legal nature¹⁰ as the ratification of the Convention by individual countries, in principle, triggers the mechanism for the implementation of acts created under the activities of WADA [12]. On this basis, countries also take action in the sphere of combating doping in sports and creating appropriate conditions – including legal and financial – for the implementation of anti-doping programs.

The public nature of WADA originates from a number of factors. As indicated earlier, WADA is funded in equal parts by the IOC and the governments of countries that are parties to the aforementioned Convention. Moreover, despite its formally private nature, WADA performs functions that carry out the public activities of individual states and international organisations¹¹. These include promoting and coordinating the combat at the international level against doping in sports in all its forms, including through pre-competition and non-competition testing; helping to protect the health of athletes; promoting widespread awareness of what doping entails; and coordinating doping-related research in sports. Thus, we can see how WADA, through its standards, influences international standards on doping and at the same time creates soft law in the form of recommendations and good practices.

---

⁸ Without a doubt, this is the way to look at them. Sports regulations cover both national and international levels. They directly affect private entities as well as public law.

⁹ Authors that also commented in a similar vein: M. Beloff, T. Kerr M. Demetriou, *Sports Law*, Hart, Oxford, 1999, p. 5.

¹⁰ See Article 3 and Article 4 (1) of the International Convention... «In order to coordinate the fight against doping in sports at the national and international levels, States-Parties undertake to adhere to the principles of the Code as the basis for the actions provided for in Article 5 of this Convention».

¹¹ Here we can talk about WADA's full cooperation with international, intergovernmental, governmental organisations.

The role played by WADA as a global standard setter seems also important in this context. This primarily involves the promulgation and updating of the list of banned substances and methods, technical documents for laboratories and guidelines, as well as the harmonization of disciplinary rules for individuals associated with doping violations, already mentioned in this work [6].

One of the more significant consequences of WADA's activities and influence on public-legal norms is that it has led to a situation where the same anti-doping violation may be subject to adjudication by sports tribunals and criminal courts today. This is undoubtedly a consequence of individual countries taking into account the crime of administering, distributing, using doping in their criminal laws. The *ratio legis* countries' introduction of criminal laws as to doping-related violations and the expansion of oversight of these offences was to bring anti-doping regulations in line with the requirements of WADA and the UNESCO Convention.

Important for WADA itself, but also for the interpretation of the Council of Europe Convention, is its Additional Protocol [13], adopted on July 3, 2002 by the Committee of Ministers of the Council of Europe. It contains provisions, adapting the content of the Convention to the new international situation in the fight against doping in sports. According to its wording «... under the provisions of the Additional Protocol, the competence of the World Anti-Doping Agency and other doping control organizations acting on its behalf and conducting checks on athletes outside of competitions is recognised».

In addition, it should also be noted that the vast majority of national anti-doping organizations (NADOs) that are party to the WADA and operate under WADA guidelines and are controlled by WADA are publicly funded.

Features of a private entity. When assessing the status of WADA, it is important to point out that the IOC (a private entity) played an extremely important role in the creation of WADA and fully funded it for its first 2 years of operation. Moreover, if we look at the jurisprudence of the CJEU, it follows unequivocally that the activities of international sports federations, including the IOC, are an area of economic activity, and both sports federations and the IOC should be considered an enterprise or association of enterprises [14; 15]. Therefore, taking also into account the governance structure of WADA, the anti-doping agency can be regarded as an emanation of the IOC and thus considered an enterprise or business association. There is also no doubt that the relationship between WADA and sports federations, is strictly of a civil law nature, which makes it a subject relevant to issues of private law. It does not derive from any national or international normative act, but only from a statement of intent by such an entity to commit to applying regulations created by WADA.

Conclusions. Concluding the discussion above, it is safe to say that WADA's activities have, from the beginning of its existence, aroused much controversy and opposition from some circles, who have accused it of being primarily private-legal in nature. WADA has been at the turning point for some time, involving the issue of sanctioning the regulations it creates, as well as with the difficulties associated with the limited ability to detect and combat doping in some areas of the world. Despite these difficulties, WADA's position on the international stage is important. The subtle and complex relationships that subsist between WADA and international organisations such as UNESCO and INTERPOL, for example, situate it, despite its private background, in a major position in the field of anti-doping standard setting. Its activities are recognised and taken into account by numerous countries and international organizations, which undoubtedly influences the creation of legal frameworks on doping in individual countries. An important moment in sanctioning WADA's role was the adoption of the UNESCO Convention. Formal binding of countries to the provisions of the World Anti-Doping Code has not taken place, but the UNESCO Convention has nevertheless introduced a qualitative change in the applicability of the WADA in national legal orders, as its provisions oblige signatory countries to conduct policies in accordance with the provisions of the WADA Code.

Although WADA and its regulations are formally situated in the realm of private law, due to the special structure and role of WADA, they are legitimised through provisions of the rank of international law acts, which provide a legal framework for them. Thus, we can conclude that norms of a public-legal nature concerning doping, anti-doping and disciplinary responsibility for doping are *de facto* secondary to norms of a private-legal nature. WADA itself can be considered a global model for setting standards for other entities operating in sports.

REFERENCES

1. Beloff, M., Kerr, T., & Demetriou, M. (1999, November 10). *Sports Law* (2nd ed.). Hart Publishing [in English].
2. Wach, A., 2003, Światowy Kodeks Antydopingowy – aspekty prawne, Sport Wyczynowy, nr 7–8, s. 37–43 [in English].
3. Siekmann, R. C. R. (2012, April 20). *Introduction to International and European Sports Law: Capita Selecta (ASSER International Sports Law Series)* (2012th ed.). T.M.C. Asser Press [in English].
4. Doriane Lambelet Coleman & James E. Coleman Jr., (2008) The Problem of Doping, 58 *Duke Law Journal* 1743-1794 [in English].
5. Jaworski Z. 2010: Imperium Sportu — refleksje niedokończone, Lider [in English].
6. Casini, L. (2009). Global Hybrid Public-Private Bodies: The World Anti-Doping Agency (WADA), *International Organizations Law Review*, 6(2), 421-446. doi: <https://doi.org/10.1163/157237409X477644> [in English].

7. Piechota, R. (2010). Reguły antydopingowe w prawie międzynarodowym. *Studia Iuridica Toruniensia*, 6, 152–181. <https://doi.org/10.12775/SIT.2010.007> [in English].
8. Remetei-Filep, A. (2018) The whereabouts rules of WADA and competition law, Competition Law Research Centre: Budapest, 2011. No. CLRC WP/2011/1 [in English].
9. Światowa Agencja Antydopingowa (WADA). (n.d.). Ministerstwo Sportu I Turystyki Światowa Agencja Antydopingowa (WADA) – Współpraca Międzynarodowa W Zakresie Walki Z Dopingiem W Sporcie – Oficjalna Strona Ministerstwa Sportu I Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej. Retrieved September 30, 2022, from <https://www.msit.gov.pl/pl/sport/uczciwosc-i-bezpieczens/antydoping/wspolpracamiedzynarodo/617,Swiatowa-Agencja-Antydopingowa-WADA.html> [in English].
10. Constitutive Instrument of Foundation of The Agence Mondiale Antidopage World Anti-Doping Agency (WADA Charter) Retrieved September 30, 2022, from <https://www.wada-ama.org/sites/default/files/resources/files/WADA-Revised-Statutes-4-July-2014-EN.pdf> [in English].
11. Jastrzębski, Z., Kalka, K. (2013), *Doping jako zagrożenie współczesnego sportu* (in:) *Teoria i praktyka wychowania fizycznego i sportu. Vol. 3*. Scientific Research of the Higher School of Sport in Łódź [in English].
12. International Convention for the Suppression of Doping in Sport (UNESCO Convention), O.J. of 2007 no. 142 pos. 999 [in English].
13. Additional Protocol to the Anti-Doping Convention OJ.06.13.82 [in English].
14. Case T-193/02 *Piau* [in English].
15. Case C -519/04 *Meca-Medina* [in English].

Received the editorial office 03.10.2022.

Accepted for printing 06.10.2022.

Publication online 26.10.2022.

Romanadze L. Dostup do pravosuddja: rol' mediacii' u vojenni ta povojenni chasy. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 13-29. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)02](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)02)

УДК 341.24:355

РОМАНАДЗЕ Луїза,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри господарського права та процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна

ORCID: 0000-0003-0638-9056

romanadze@onua.edu.ua

DOI: 10.31617/3.2022(124)02

ROMANADZE Luiza,

PhD (Law) Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economic Law and Process National University «Odesa Law Academy»

23, Fontanska Doroha, Odesa, 65009, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0638-9056

romanadze@onua.edu.ua

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: РОЛЬ МЕДІАЦІЇ У ВОЄННІ ТА ПОВОЄННІ ЧАСИ

Вступ. Війна в Україні зазначила необхідність забезпечення ефективної співпраці між судами та медіаторами, посилення ролі медіації у системі вирішення спорів.

Проблема. Поточна ситуація у системі вирішення спорів в Україні потребує визначення напрямів більш тісної співпраці судів та спільноти медіаторів з метою ефективного задоволення потреб громадян України у вирішенні цивільних та господарських спорів.

Метою статті є обґрунтування сталих та ефективних форм і методів співпраці судової системи та спільноти медіаторів України в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення України.

Методи. У дослідженні використано доктринальний аналіз юридичних джерел, емпіричний аналіз, методи аналізу, синтезу, дедукції тощо.

Результати. Проблеми національної судової системи, пов'язані з війною, підкреслили її давні проблеми, деякі з яких могла б вирішити медіація. Однак поки відсутня ефективна співпраця між медіаторами та судами. Водночас українська спільнота медіаторів здатна проводити медіації у великій кількості спорів, забезпечуючи високу якість послуг, зокрема й онлайн. Проте вона фактично розвивається окремо від судової системи, хоча має бути інтегрована до неї. Обмежені ресурси судової системи обумовлюють необхідність активної ролі судів щодо інформування сторін спору про медіацію.

Висновки. Українське процесуальне законодавство є достатньо сприятливим для врегулювання спорів на будь-якій стадії судового процесу, а медіаційна спільнота готова допомагати сторонам. Кількість спадкових і сімейних справ зростатиме через людські втрати та міграцію.

ACCESS TO JUSTICE: THE ROLE OF MEDIATION IN WAR AND POST-WAR TIMES

Introduction. The war in Ukraine highlighted the need to ensure effective cooperation between courts and mediators, to strengthen the role of mediation in the dispute resolution system.

Problem. The current situation in the dispute resolution system in Ukraine requires the determination of directions for closer cooperation between courts and the community of mediators in order to effectively meet the needs of Ukrainian citizens in resolving civil and economic disputes.

The aim of the article is to justify sustainable and effective forms and methods of cooperation between the judicial system and the community of mediators of Ukraine in the conditions of wartime and post-war reconstruction of Ukraine.

Methods. The research used doctrinal analysis of legal sources, empirical analysis, methods of analysis, synthesis, deduction, etc.

Results. The war-related problems of the nation's judicial system have highlighted its long-standing problems, some of which could be resolved by mediation. However, there is still no effective cooperation between mediators and courts. At the same time, the Ukrainian community of mediators is able to mediate a large number of disputes, providing high quality services, including online. However, it actually develops separately from the judicial system, although it should be integrated into it. The limited resources of the judicial system determine the need for an active role of the courts in informing the parties to the dispute about mediation.

Conclusions. Ukrainian procedural law is sufficiently favourable for the settlement of disputes at any stage of the court process, and the mediation community is ready to assist the parties. The number of inheritance and family cases will

Низький рівень інформованості про медіацію зумовлює недовіру до цього способу вирішення спорів, відтак очікувана «нова хвиля спорів» може бути ефективно подолана лише на основі своєчасної та належної підготовчої роботи.

Суди повинні активно популяризувати медіацію. Очевидною є необхідність розробки єдиної комунікаційної стратегії з питань медіації. Узгоджені дії судів і медіаційної спільноти створюють необхідне підґрунтя для реалізації законодавчих положень про обов'язковість досудового врегулювання спорів у певних категоріях спорів.

Ключові слова: медіація, медіатор, присудова медіація, доступ до правосуддя, повосне відновлення.

increase due to human losses and migration. The low level of awareness about mediation leads to distrust in this method of dispute resolution, so the expected «new wave of disputes» can be effectively overcome only on the basis of timely and proper preparatory work.

Courts should actively promote mediation. The need to develop a unified communication strategy on mediation issues is obvious. Coordinated actions of the courts and the mediation community will create the necessary basis for the implementation of the legislative provisions on the obligation of pre-trial settlement of disputes in certain categories of disputes.

Keywords: mediation, mediator, judicial mediation, access to justice, post-war reconstruction.

JEL Classification: K41.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну завдало значної шкоди судовій системі, до того ж більшою мірою на окупованих та атакованих територіях зруйновані приміщення судів, зазнали кібератак судова ІТ-система та реєстр судових рішень, як наслідок – обмежено доступ до правосуддя, призупинено значну кількість судових проваджень, сторони спорів не могли дістатися приміщень судів через міркування безпеки.

Функціонування судової системи у воєнний час підкреслило давні та відомі проблеми – обмежені можливості онлайн-судочинства, брак ресурсів у судах, нерозвиненість системи взаємодії судів і альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації. Останнє значно обмежує потенціал медіації у забезпеченні доступу до правосуддя як альтернативи або ефективного доповнення до судового вирішення спорів.

Утім, очевидним є те, що навантаження на суди у спадкових і сімейних справах різко збільшиться через неминучі наслідки людських втрат та міграції в Україні. Саме такі спори – між спадкоємцями, подружжям, що розлучається, щодо дітей та майна, боргових зобов'язань – є медіабельними, що підкреслює необхідність налагодження співпраці судів і медіаторів з метою спрямування сторін спорів до найефективнішого способу їхнього вирішення.

Проблема. Поточна ситуація у системі вирішення спорів в Україні потребує визначення напрямів тіснішої співпраці судів і спільноти медіаторів з метою ефективного задоволення потреб громадян України у вирішенні цивільних та господарських спорів. Зазначене потребує аналізу чинної нормативно-правової бази, форм

і методів інформування судами про медіацію, спроможності спільноти медіаторів надавати медіаційні послуги онлайн.

Метою статті є обґрунтування сталих та ефективних форм і методів співпраці судової системи й спільноти медіаторів України в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення України.

Методи. Використано доктринальний аналіз юридичних джерел для оцінки варіантів співпраці судів і медіації, емпіричний аналіз роботи судової системи та поточного стану медіаційної спільноти, методи аналізу, синтезу, дедукції тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика становлення медіації в Україні широко досліджувалась у працях Н. Мазаракі [1], Т. Цувіної [2], Т. Кисельової [3] та ін. науковців, які обґрунтовували різні моделі запровадження медіації у правову та судову систему України. Також цінними є узагальнюючі документи проєктів міжнародних організацій щодо розвитку медіації в Україні. Закордонний досвід щодо форм і методів співпраці медіації та судів розкрито у працях Г. Брауна [4], Т. Батхурста [5], Д. Ноке [6], Т. Аллена [7] тощо. Ця стаття спрямована на розкриття національних особливостей співпраці судів і спільноти медіаторів з огляду на раціональне використання ресурсів суду та сучасний стан розвитку спільноти медіаторів України.

Результати дослідження. Розв’язання рф повномасштабної війни в Україні в лютому 2022 р. стало певним стрес-тестом для судової системи з огляду на:

- дезорганізацію (станом на 4 липня 2022 р. 15 % місцевих та апеляційних судів призупинили своє функціонування, 9 % судів частково або повністю зруйновані, 11 % судів перебували на територіях, які тимчасово не контролюються Україною) [8];
- регулярні повітряні атаки з боку російських військ, що становило загрозу безпеці співробітників і відвідувачів суду [9];
- брак людських ресурсів. Так, частина працівників апарату судів вступила до лав Збройних Сил України або стала волонтерами, частина – змушена змінити місце проживання з міркувань безпеки [10];
- значне недофінансування судової системи, пов’язане з критично низьким рівнем надходжень судового збору, який станом на липень 2022 р. становив 15% тогорічних показників [11].
- підвищене завантаження судовими справами, пов’язаними з війною та воєнними злочинами, а також злочинами проти основ національної безпеки України. Також виникла потреба у проходженні судьями спеціальних тренінгів з міжнародного гуманітарного права та останніх змін у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві;
- затягування судових проваджень через зміну підсудності справ. Станом на 4 липня 2022 р. змінено територіальну підсудність

98 судів відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [12]. Масова зміна юрисдикції судів призвела до значного затягування судових процесів, адже під час зміни юрисдикції суду існувало два основних варіанти наслідків для сторін: (а) якщо була можливість передати справу до іншого суду, то новий склад суду розпочинав розгляд справи з самого початку; (б) якщо справа не могла бути передана до іншого суду і було судове рішення суду першої інстанції, то провадження у справі могло бути відновлено відповідно до процесуальних норм, якщо ж судового рішення не було, то це призводило до необхідності подачі стороною нового позову;

- міграцію суддів до Західної України або за кордон з міркувань безпеки своїх сімей, що призвело до накопичення нерозглянутих справ;
- необхідність тимчасового обмеження доступу до онлайн-сервісів [13] Державної судової адміністрації України для захисту від кібератак [14], що призвело до подальшого накопичення невирішених спорів та затягування розгляду справ у перші місяці війни.

Крім того, доступ до правосуддя для українських громадян ускладнений через масову міграцію, втрату домівок, роботи та бізнесу та пов'язані з цим труднощі з належним представництвом своїх інтересів у суді. До того ж значна частина українського суспільства не могла брати участь у судових процесах через мобілізацію або участь у функціонуванні критичної інфраструктури України [15].

Проблеми національної судової системи, пов'язані з війною, підкреслили її давні проблеми, зокрема обмежені можливості онлайн судочинства та електронного правосуддя, брак ресурсів у судовій системі, нерозвиненість системи співпраці між судовою системою та медіаторами, низьку обізнаність українського суспільства про медіацію як альтернативний метод вирішення спорів.

Попри те, що пандемія *COVID-19* та загальна диджиталізація України суттєво сприяли розвитку електронного правосуддя – участі сторін у судових процесах у режимі онлайн, розвитку функціонала онлайн-сервісів [16], цивільне та господарське процесуальне законодавство не дає змогу суддям проводити судові засідання (зокрема в режимі відеоконференції) поза межами приміщень суду (залів судових засідань), секретарі судових засідань також зобов'язані бути присутніми на робочому місці. Ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» містить імперативну вимогу про те, що судові засідання проводяться виключно у спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі судових засідань. Крім того, законодавством України передбачено можливість здійснення суддями дистанційного судочинства в порядку письмового провадження та використання електронного цифрового підпису судових рішень.

З метою полегшення здійснення судочинства в режимі онлайн і подолання деяких із зазначених труднощів, уже в перші місяці війни розроблено низку законопроектів, які мали б максимально сприяти онлайн-правосуддю. Наприклад, один із законопроектів передбачав запровадження додаткового повідомлення сторін про судовий розгляд з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних сервісів, зокрема з використанням мобільного додатку порталу «Дія» [17], інший – можливість здійснення повноважень секретаря судового засідання дистанційно, запровадження здійснення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів (законопроект був відхилений) [18]. При цьому законопроект щодо запровадження режиму відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів в адміністративних справах був схвалений за основу [19].

Знову ж таки, медіація могла б вирішити деякі проблеми, пов'язані з недоліками судової системи, однак поки відсутня ефективна співпраця між медіаторами та судами, відносно низька обізнаність українського суспільства про медіацію під час формування культури врегулювання спорів за допомогою медіації.

Крім того, можна очікувати, що навантаження на суди з розгляду спадкових і сімейних справ різко збільшиться через неминучі наслідки людських втрат та міграції в Україні. Саме ці категорії спорів – між спадкоємцями, подружжям, що розлучається, щодо дітей та майна, спори щодо боргів є найпридатнішими для медіації, що підкреслює необхідність налагодження співпраці судів і медіаторів з метою спрямування сторін спору до ефективного способу його вирішення.

Тож постає питання, чи здатна українська спільнота медіаторів проводити медіації у великій кількості спорів, забезпечуючи якість медіаційних послуг, дотримання норм професійної етики, ефективно використовувати відеоконференцв'язок?

Відповідь на таке питання буде переважно схвальною, адже українські медіатори за майже 30 років формування своєї спільноти досягли високого рівня розвитку своєї професії. Одне з найбільш комплексних досліджень медіації в Україні [20] стверджує, що медіація в Україні вже є соціально-правовим інститутом, з власною організаційною структурою, правилами етики, постійним зростанням кількості медіаторів і сфер застосування медіації, спільнота медіаторів зробила свій дієвий внесок у національні законотворчі процеси та розвиток власного саморегулювання [21].

Варто зазначити, що триває робота з імплементації положень Закону України «Про медіацію» (затвердження Державного стандарту надання соціальної послуги медіації, внесення змін до Податкового

кодексу України щодо можливості оподаткування медіаторів як самозайнятих осіб, включення професії медіатора до Національного класифікатора професій для встановлення кваліфікаційної характеристики професії медіатора тощо; внесення змін до Кримінального процесуального кодексу щодо неможливості допиту медіаторів). Також спільнота медіаторів працює над реалізацією вимог ст. 13 Закону України «Про медіацію» – розробкою механізму притягнення до відповідальності за порушення норм професійної етики медіатора.

Важливим є також те, що українські медіатори мають досвід співпраці з судами, центрами безоплатної правової допомоги та державними соціальними службами [22].

Обґрунтовуючи спроможність національних медіаторів зменшити навантаження на цивільні та господарські спори, варто також зазначити, що медіація не так сильно пов'язана з певними приміщеннями, як це існує в судах. Крім того, українські медіатори мають плідний досвід проведення медіації онлайн та навчання онлайн, прийнято Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення медіації в режимі онлайн [23]. Важливою складовою розвитку медіації в Україні став запуск спеціальної онлайн-платформи www.mediation-help.com з метою надання інформаційної підтримки українцям, які, перебуваючи за кордоном, потрапляють у різні конфліктні ситуації, а також для підтримки українських медіаторів, чий досвід та навички можуть бути корисними у конструктивному вирішенні конфліктів та спорів, сприяння більшій взаємодії між медіаторами та розширення мережі медіаторів.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що українська спільнота медіаторів має всі передумови та можливості ефективно співпрацювати з судами, надаючи послуги онлайн та офлайн медіації, знімаючи частину навантаження з судів, допомагаючи українцям вирішувати їхні спори та зберігати дружні відносини.

Однак невирішеною проблемою залишається те, що суди та медіація в Україні перебувають на паралельних шляхах, медіація розвивається окремо від судової системи, хоча має бути інтегрована до неї.

Зазначене йде всупереч із закордонним досвідом, де медіація стала органічною складовою системи вирішення спорів. Найбільш комплексною моделлю інтеграції медіації та судочинства є модель «суду із безліччю дверей» [24], коли суд як центр вирішення спорів пропонує широкий спектр методів вирішення спорів – судовий розгляд, арбітраж, медіацію, переговори – з урахуванням критеріїв характеру спору, взаємовідносин між сторонами спору, ціни спору, очікування сторін щодо вартості та швидкості вирішення спору.

Така модель потребує значних людських і фінансових ресурсів, тому не є найпоширенішою, але стала рушійною силою розвитку

альтернативних методів вирішення спорів, здебільшого «звувившись» до формату програм присудової медіації [25]. В умовах дефіциту ресурсів в українській системі правосуддя запровадження «суду із безліччю дверей» практично неможливо, тому доцільним буде дослідити можливі варіанти співпраці суду та медіації згідно з низкою критеріїв.

Хто проводить медіацію (суддя, працівник суду, незалежний (приватний) медіатор чи медіатор, який працює в рамках програми медіації при суді)?

Судді як медіатори діють у Німеччині, Австралії, Фінляндії та низці інших країн. Суддівська медіація викликає аргументи як на користь (ширші можливості для сторін домовитися, не сплачуючи гонорар приватному медіатору, повага до суддів та їхнього професіоналізму, притаманна їм неупередженість, конфіденційність), так і проти такого механізму (медіація не є належною реалізацією функцій судді, судді мають інший набір навичок і зовсім інший спосіб реалізації особистих повноважень) [26]. Процесуальне законодавство України передбачає процедуру врегулювання спорів за участі судді, тому запровадження судової медіації є недоцільним, а судді, що пройшли підготовку з медіації, можуть застосовувати свої навички та сприяти врегулюванню спорів у рамках існуючої процедури.

Певна кількість працівників судів в Україні пройшли навчання з медіації, хоча з огляду на кадрові проблеми судової системи та значне навантаження працівників суду пропонувати покладення на них функцій з проведення медіації не вбачається можливим.

Медіатори, що працюють у рамках програм медіації при суді, зазвичай включаються до реєстру (списку) медіаторів, який формується судом на підставі певних вимог щодо підготовки та кваліфікації медіатора. При цьому суд має контролювати якість надання медіаційних послуг медіаторами, які є працівниками суду, чи до яких суд направляє сторони спору. Відповідальність за якість медіаторів, моніторинг та оцінку ефективності програми медіації при суді – це плата, яку суд сплачує за переваги, які програма надає суду (економія витрат та судового часу) та суспільству (надання можливості людям вирішувати свої спори, зберігаючи контроль над процесом та результатом). Очевидним є те, що наразі українські суди не мають фінансового ресурсу для запровадження повноцінних програм присудової медіації.

Тож забезпечення якості медіаційних послуг за умов приватної медіації залишається в зоні відповідальності спільноти медіаторів.

Хто приймає рішення про передачу спору на медіацію (суддя, працівник суду, сторони спору)?

Суть цього питання полягає у відмінностях між добровільною та обов'язковою медіацією. Остання виходить за межі цього дослідження,

.....

поки що не передбачена українським законодавством, а метою дослідження є обґрунтування раціональних форм співпраці судів і медіації у воєнний та післявоєнний час в Україні. Однак складовою прийняття рішення про звернення до процедури медіації є врахування медіабельності кожного окремого спору.

Чіткі та обґрунтовані критерії вибору відповідного методу вирішення спору повинні бути доступні для сторін, щоб вони могли прийняти правильне рішення і не витратити час та не поглиблювати спір, повернувшись до неналежної процедури. Розробка чітких та обґрунтованих критеріїв медіабельності спору є запорукою ефективного становлення медіації як альтернативного способу вирішення спорів, формування довіри суспільства до медіації через розуміння її сутності та природи.

Українською медіаторською спільнотою [27] та науковцями [28] напрацьовані різні підходи до критеріїв медіабельності, які можуть бути використані для створення інформаційних матеріалів, анкет для самотестування та розміщені в судах і на вебсайтах судів.

Яка роль суду у механізмі добровільної медіації?

Суди можуть виступати суто інформаційним джерелом про медіацію, розміщуючи матеріали про медіацію та медіаторів у своїх приміщеннях й на вебсайтах, вкладаючи відповідну інформацію про медіацію та медіаторів у конверти з процесуальними документами тощо. Працівники апарату суду та судді можуть інформувати учасників судового процесу про процедуру медіації.

Суди можуть виконувати інформаційну та організаційну роль, надаючи приміщення для кімнат медіації. Позитивним є досвід одного з пілотних проєктів у судах різних юрисдикцій м. Одеси, на базі якого відкрито кабінети медіації, де волонтери забезпечують проведення процедури медіації на безоплатній основі. Цей досвід є прикладом ефективної взаємодії медіації з судом.

Суд може адмініструвати та управляти програмами, пов'язаними з судом. В Україні проводилась низка пілотних проєктів залучення судів до надання послуг медіації з використанням підходів «судді як медіатори» та «направлення сторін спору до незалежного медіатора». Ці проєкти мали відносний успіх завдяки особистій підтримці з боку судової влади, фінансовій та організаційній підтримці з боку донорських організацій, що дало змогу проводити медіацію безоплатно для сторін. Тож ці проєкти ґрунтувалися також на участі високомотивованих медіаторів-волонтерів, які надавали послуги медіації на безоплатній основі. Проте такі проєкти були неспроможними сформувані в українському суспільстві практику першочергового звернення до медіатора, а не подання позову, що підкреслює необхідність активної популяризації медіації.

Роль судів у популяризації альтернативних методів вирішення спорів можна розглядати з огляду на стратегію судової системи,

спрямовану на зменшення навантаження на цивільні та господарські суди шляхом заохочення та сприяння сторонам у досудовому врегулюванні спорів.

Будь-який вид співпраці судів і медіації вимагає підтримки з боку національної судової влади та кожного окремого національного суду. Рада Європи [29] наголосила на важливій ролі судів у просуванні медіації. У документі Європейської комісії з питань ефективності правосуддя «Інструментарій розвитку медіації» [30] підкреслюється, що судді відіграють важливу роль у розвитку медіації. Вони повинні мати можливість надавати інформацію, організовувати інформаційні сесії з питань медіації та, де це можливо, пропонувати сторонам використовувати медіацію та/або передавати справи на медіацію. Експертами наголошується на потребі у «щирій прихильності суддів до альтернативного вирішення спорів», коли суд заохочує сторони до мирного вирішення спору.

Провідна роль судів у просуванні медіації є безумовною й в українських реаліях. Попри те, що довіра до судів серед українських громадян залишається досить низькою (останні опитування показують, що загальну довіру судам висловлюють близько 10–15 % респондентів) [31], суди залишаються центром тяжіння для учасників спорів, хоча б через те, що інші варіанти, насамперед медіація, недостатньо відомі в суспільстві.

Саме тому інформаційна кампанія щодо медіації має будуватися передусім навколо судів (не применшуючи важливості роботи з адвокатами, науковцями, громадськістю, державними службовцями, тієї роботи, яка вже проведена й проводиться спільнотою медіаторів, донорськими організаціями, Державною судовою адміністрацією тощо). Суди можуть сприяти впровадженню медіації, а також інших засобів альтернативного врегулювання спорів (переговори, третейські суди) у різних формах – як онлайн, так і офлайн, керуючись принципами своєчасності, нейтральності та об'єктивності.

Результати проекту «Підвищення обізнаності суддів, адвокатів та громадськості про медіацію з метою покращення доступу до правосуддя й підвищення ефективності та результативності судової влади» й пов'язаного з ним соціологічного опитування, проведеного у 2018 р. в м. Одеса [32], засвідчили ефективність популяризації медіації в судах і необхідність надання широкої інформації про медіацію на вебсайтах судів і у приміщеннях судів.

Запровадження присудової медіації потребує масштабної підготовчої роботи, яка для України ще попереду (і є темою подальших досліджень). За нинішніх обставин національна судова система потребує швидких рішень, і життєздатним варіантом видається «активне сприяння судів медіації»: надання інформації про медіацію, провайдерів медіації та медіаторів, про збереження права на доступ до суду, передбаченого

статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, після застосування медіації або інших методів альтернативного врегулювання спорів.

Сторони спору повинні отримати достатньо інформації, щоб мати реалістичні очікування щодо медіації, її процедури, принципів, прав і обов'язків медіатора (медіаторів), сторін, їх представників та можливих учасників. «Інструментарій розвитку медіації» надає такий перелік складових інформування про медіацію, що необхідно донести до сторін спору: добровільність і рівність сторін, конфіденційність процесу, незалежність та неупередженість медіатора, роль медіатора, роль адвокатів, призупинення судового розгляду, гонорар медіатора, згода сторін, що необхідно зробити для початку медіації. Сторонам спору має бути надана інформація .... з метою надання їм можливості прийняти обґрунтоване рішення щодо відповідного процесу вирішення спору з урахуванням їхніх потреб та очікувань стосовно швидкості, вартості, процесу та результату» [33].

Українські суди можуть інформувати учасників спору про медіацію шляхом:

- розміщення матеріалів про медіацію, медіаторів і можливість врегулювання спорів за допомогою медіації у приміщенні суду та на офіційних вебсайтах, вкладання відповідної інформації про медіацію та медіаторів у конверти з процесуальними документами тощо. Спільнота медіаторів розробила відповідні матеріали, тому такий спосіб потребував би мінімальних ресурсів судів й дав би змогу охопити широке коло учасників судових спорів;

- інформування учасників судового процесу працівниками апарату суду. Як уже зазначалося, певна кількість працівників апарату судів пройшли навчання з питань медіації, а також є учасниками відповідних програм проєкту ЄС «Право-Justice» та програми USAID «Нове правосуддя»;

- проведення суддями консультацій для учасників спорів. Цивільним та господарським процесуальним законодавством передбачено обов'язок суду сприяти врегулюванню спору. Протягом останнього десятиліття реалізовано чимало проєктів з підвищення обізнаності суддів щодо медіації, тож певна частина суддів здатна надавати консультації;

- долучення пам'яток до процесуальних документів (ухвала про відкриття провадження, ухвала про зупинення провадження у справі, ухвала про залишення позову без розгляду, судові рішення тощо).

Зазначений комплексний підхід може дати змогу охопити широкі верстви населення інформацією про медіацію та сприяти залученню певної частини учасників спорів із залів судових засідань до кабінетів медіації, використовуючи переваги медіації як для учасників спорів, так і для судової системи.

Очевидно, що у воєнний та одразу післявоєнний час медіація здебільшого проводитиметься у режимі відеоконференції, а сторони конфлікту переважно шукатимуть та обиратимуть медіаторів в Інтернеті. Провайдери медіації та асоціації медіаторів зазвичай ведуть реєстри медіаторів для того, щоб потенційні клієнти могли обирати та перевіряти кваліфікацію медіатора. Закон України «Про медіацію» зобов'язує організації медіаторів вести реєстри, тож в Україні існує низка реєстрів медіаторів. Коли суддя або працівник апарату суду інформує учасників спору про медіацію, і останні погоджуються взяти участь у медіації, їм доводиться «гуглити» медіатора, замість того, щоб мати доступ до певного реєстру медіаторів з перевіреними кваліфікаціями.

Закордонні програми медіації при судах надають реєстри кваліфікованих медіаторів для сторін, чиї справи передані на медіацію, або для сторін, що беруть участь у добровільній медіації. Реєстри дають змогу здійснювати усвідомлений вибір медіатора (з урахуванням таких критеріїв, як кваліфікація, сфера спеціалізації, мови, якими володіє, розмір гонорару тощо) та виконують роль гарантії якості послуг медіації.

Програми медіації при судах США використовують такі методи перевірки кваліфікації медіаторів перед включенням до реєстру: перевірка документів (медіатори подають заповнені анкети, резюме), індивідуальні співбесіди, залучення сторонніх організацій для сертифікації медіаторів, запровадження програм наставництва тощо.

Кожен окремий метод наповнення та ведення реєстру чи реєстру має свої переваги та недоліки, й у випадку України є очевидна необхідність пошуку такого методу, який би ефективно збалансував результативний розподіл судових ресурсів, контроль якості та справедливі стандарти роботи медіаторів.

Оскільки наразі українські суди мають дуже обмежені ресурси, а то й зовсім не мають, для перевірки кваліфікації медіаторів, тому формування реєстру має здійснюватися самими медіаторами на основі процедури, узгодженої з українськими асоціаціями та організаціями медіаторів. Нещодавно створені вебсайти *www.mediation-help.com* та *mediators.com.ua* є дуже перспективним рішенням для пошуку сторонами спору сприятливого та кваліфікованого медіатора.

Однак наявність медіатора на платформі безумовно не є гарантією його компетентності як такої, радше – фактом того, що інформація про медіатора, подана самим медіатором, пройшла формальну перевірку на відповідність основним критеріям довіри. Отже, можна припустити, що ці платформи виконують комунікативну функцію, надаючи достатньо інформації для того, щоб сторони спору могли обрати відповідного медіатора.

Судова система може розмістити посилання на ці платформи на своїх офіційних вебсайтах разом з інформацією про медіацію, щоб учасники спорів мали доступ до якомога ширшого кола медіаторів, які пропонують свої послуги.

Очевидно, що зазначені платформи, а також реєстри об'єднань і організацій українських медіаторів потребують розробки механізмів контролю якості та розгляду скарг на недотримання норм професійної етики медіатора.

Ще одним викликом для української медіаційної спільноти видається розробка правил і стандартів медіації, які б доповнили національну нормативну базу про медіацію поряд із Законом України «Про медіацію», Кодексом професійної етики медіатора. Правила медіації мають бути прийняті об'єднаннями медіаторів, щоб надати сторонам медіації чіткі параметри проведення процедури медіації, що дають відповіді на питання «чого очікувати в медіації?».

Проведення медіації в режимі відеоконференції потребує певних навичок і відповідних рекомендацій для медіаторів та сторін, наприклад, щодо забезпечення приватності та конфіденційності. Це потребує внесення відповідних змін до навчальних програм з медіації й запровадження «цифрових» програм професійного розвитку медіаторів.

Останньою, але не менш важливою, видається необхідність розробки системи зворотного зв'язку з метою моніторингу та аналізу попиту на медіацію, ефективності роботи медіаторів, задоволеності сторін медіацією, певних характеристик завершеної та незавершеної медіації, що стане основою для подальшого розвитку програм медіації, механізмів забезпечення якості медіації.

Висновки. Українські суди та медіація в Україні йдуть паралельними шляхами, тому медіація не є інтегрованою та не підсилює систему судового розгляду спорів так, як це відбувається у багатьох державах (США, Канада, Німеччина, Австрія та ін.)

Утім медіаційна спільнота в Україні демонструє свій потенціал, навіть в умовах війни медіатори продовжують працювати над розвитком нормативної бази та вебресурсів медіації.

Українське процесуальне законодавство є достатньо сприятливим для врегулювання спорів на будь-якій стадії судового процесу, включаючи виконавче провадження, а медіаційна спільнота є досить зрілою та готовою допомагати сторонам у вирішенні їхніх спорів. До того ж можна очікувати, що кількість спадкових і сімейних справ зростатиме як неминучий наслідок людських втрат та міграції. Невирішеною проблемою залишається низька поінформованість суспільства про медіацію та пов'язана з цим недовіра до цього способу вирішення спорів, і ця очікувана «нова хвиля спорів» може бути ефективно подолана лише на основі своєчасної та належної підготовчої роботи.

У нинішніх умовах суди повинні активно популяризувати медіацію всіма розумними та раціональними способами, включаючи офіційні вебсайти та приміщення судів, долучення інформації про медіацію до процесуальних документів, інформування учасників спору про переваги та обмеження медіації. Очевидною є необхідність розробки єдиної комунікаційної стратегії з питань медіації, орієнтованої на різні цільові аудиторії.

Такі заходи мають бути доповнені активною роботою медіаційної спільноти над забезпеченням якості медіаційних послуг, розробкою процедур розгляду скарг, подальшим розвитком онлайн-платформ для пошуку медіатора. Узгоджені дії судів та медіаційної спільноти щодо розвитку їхньої співпраці створять необхідне підґрунтя для реалізації законодавчих положень про обов'язковість досудового врегулювання спорів у певних категоріях спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. докт. юрид. наук: 12.00. 01. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ. 2019.
2. Tsvivina T., Vakhonievа T. Law of Ukraine «On Mediation»: Main Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine». *Access to Just. E. Eur.* 2022. №1. с. 142-158
3. Kyseliova T. Policy paper. Integration of Mediation into Ukrainian Court System. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c3c5>.
4. Brown H. ADR Principles and Practice. 4th ed. London: *Sweet & Maxwell*, 2018, 517 p.
5. Bathurst T. The role of the courts in the changing dispute resolution landscape. (2012). *UNSW Law Journal*, Vol. 35(3).
6. Noce D. Communicating Quality Assurance: A Case Study of Mediator Profiles on a Court Roster. (2008). 84 ND L Rev 769.
7. Allen T. Mediation law and civil practice. Bloomsbury Professional. 2019.
8. ДСА України про здійснення правосуддя в умовах війни станом на 04 липня 2022 року. Судова влада України, 04.07.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1291681>.
9. Господарський Суд Миколаївської області, який був по одній адресі з Миколаївською ОДА, зазнав удару. *Судово-юридична газета*, 29.03.2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/233450-gospodarskiy-sud-mikolayivskoyi-oblasti-yakiy-buv-po-odniy-adresi-z-mikolayivskoyu-oda-zaznav-udaru>.
10. Голова Верховного Суду обговорив із суддями нагальні проблеми системи правосуддя, що виникли під час війни” (Державна судова адміністрація, 07.06.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1281822>.
11. Найболючіші питання для судової системи – це доля суддів на окупованих територіях і судів, приміщення яких зруйновані. Судова влада України, 20.06.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1286273>.
12. Про судоустрій та статус суддів: Закон України №1402. VIII від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
13. *Оперативний моніторинг правосуддя*. Міністерство юстиції України, 2022. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf?fbclid=IwAR2Yez6Iu6nCX5dn89LRCq2wZLj7HPbw_0lubwqzF4ihqB2xqwI5mBy4Lio.

14. ДСА України повідомила про відновлення роботи сервісу «Список справ, призначених до розгляду». Державна судова адміністрація України, 25.03.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1264802>.
15. *Оперативний моніторинг правосуддя*. Міністерство юстиції України, 2022. URL: https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf?fbclid=IwAR2Yez6Iu6nCX5dn89LRCq2wZLj7HPbw_0lubwqzF4ihqB2xqwI5mBy4Lio.
16. Maika M. The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects. 2022. №3(15). *Access to Justice in Eastern Europe*. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320>.
17. Проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» №7315 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495>.
18. Проект Закону України про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу №7316 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults>.
19. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо здійснення судочинства в умовах воєнного стану №7404 від 24.05.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39662>.
20. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.
21. Кодекс професійної етики медіатора, розроблений широкою спільнотою українських медіаторів з метою встановлення орієнтирів етики та стандартів якості як для медіаторів, так і для сторін медіації; Загальні принципи навчання базовим навичкам медіатора. Українські центри медіації, які займаються підготовкою сімейних медіаторів, розробили Принципи навчання базовим навичкам сімейного медіатора, Принципи навчання базовим навичкам сімейного медіатора.
22. Mediation Gap Analysis Report. *The EU-funded Project Pravo-Justice*, 2020. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f7/435/116/5f743511604ec221015187.pdf>.
23. Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/uyenspyereashchk1-ses-sroamr-pyeeakashchk1>.
24. Frank E. A. Sander, *Varieties of Dispute Processing*, in THE POUND Conference: Perspectives on justice in the future. A. Leo Levin & Russell R. Wheeler eds., 1979.
25. Thomas J. Stipanowich, *The Multi-Door Contract and Other Possibilities*, 13 OHIO ST. J. OF DISP. RESOL. (1998). 303, 303-04.
26. Brown H. (et al). ADR Principles and Practice. *Sweet & Maxwell*, 2018, с.73.
27. Білик Т., Гаврилюк Р., Городиський І., Крестовська Н., Романадзе Л. (та ін.). Медіація у професійній діяльності юриста: *підручник*. Одеса: Екологія, 2019. 456 с. <http://doi.org/10.32837/11300.12406>.
28. Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 258-262.
29. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2002)10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters URL: <https://rm.coe.int/16805e1f76>.
30. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Mediation Development Toolkit CEPEJ 2018. 7REV URL: <https://rm.coe.int/mediation-development-toolkit-ensuring-implementation-of-the-cepej-gui/16808c3f52>.
31. Public trust barometer (USAID New Justice program, 2021. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf.

32. The report of the project implemented by PU Ukrainian academy of mediation 'Increasing awareness of judges, defense attorneys and the public on mediation in order to improve access to justice and enhance effectiveness and efficiency of the judiciary. USAID New justice. (2018). URL: https://drive.google.com/file/d/1YERg5sKAPH1124_JGm6bC2ZoUnmri3mI/view.
33. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Mediation Development Toolkit CEPEJ. 2018. 7REV. URL: <https://rm.coe.int/mediation-development-toolkit-ensuring-implementation-of-the-cepej-gui/16808c3f52>.

REFERENCES

1. Mazaraki, N. A. (2019). Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennja mediacii' v Ukraini: dys.... dokt. juryd. nauk: 12.00. 01 [Theoretical and legal foundations of the introduction of mediation in Ukraine: diss.... Doc. of Law: 12:00. 01]. Kyi'v. In-t zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrainy [in Ukrainian].
2. Tsvina, T., & Vakhonieva, T. (2022). Law of Ukraine 'On Mediation': Main Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine. Access to Just. E. Eur, 1, 142-158 [in English].
3. Kyseliova, T., «Policy paper. Integration of Mediation into Ukrainian Court System». <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c3c5> [in English].
4. Brown, H. ADR Principles and Practice. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2018, 517 p. [in English].
5. Bathurst, T. 'The role of the courts in the changing dispute resolution landscape' (2012) UNSW Law Journal Volume 35(3) [in English].
6. Noce, D. 'Communicating Quality Assurance: A Case Study of Mediator Profiles on a Court Roster' (2008) 84 ND L Rev 769 [in English].
7. Allen, T. Mediation law and civil practice, (Bloomsbury Professional, 2019) [in English].
8. «DSSA Ukrainy pro zdijsnennja pravosuddja v umovah vijny stanom na 04 lypnja 2022 roku» [«SJA of Ukraine on administration of justice in conditions of war as of July 4, 2022»]. *Sudova vlada Ukrainy – Judicial power of Ukraine*, (04.07.2022). <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1291681/> [in Ukrainian].
9. «Gospodars'kyj Sud Mykolai'vs'koi' Oblasti, jakyj buv po odnij adresi z Mykolai'vs'koju ODA, zaznav udaru» [«The Commercial Court of the Mykolaiv Region, which was at the same address as the Mykolaiv Regional State Administration, was hit.»] *Sudovo-jurydychna gazeta – Judicial and legal newspaper*, (29.03.2022). <https://sud.ua/ru/news/ukraine/233450-gospodarskiy-sud-mikolayivskoyi-oblasti-yakiy-buv-po-odnij-adresi-z-mikolayivskoyu-oda-zaznav-udaru>. [in Ukrainian].
10. «Golova Verhovnogo Sudu obgovoryv iz suddjamy nagal'ni problemy systemy pravosuddja, shho vynykly pid chas vijny» [«The head of the Supreme Court discussed with the judges the urgent problems of the justice system that arose during the war»] *Derzhavna sudova administracija – State judicial administration*, (07.06.2022) URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1281822> [in Ukrainian].
11. «Najboljuchishi pytannja dlja sudovoi' systemy – ce dolja suddiv na okupovanyh terytorijah i sudiv, prymishhennja jakyh zrujnovani» [«The most painful issues for the judicial system are the fate of judges in the occupied territories and courts whose premises have been destroyed.»]. *Sudova vlada Ukrainy – Judicial power of Ukraine*, (20.06.2022). <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1286273> [in Ukrainian].
12. Pro sudoustrij ta status suddiv: Zakon Ukrainy №1402 – VIII vid 02.06.2016 [On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine №1402 – VIII vid 02.06.2016]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

13. Operatyvnyj monitoring pravosuddja. Ministerstvo justycii' Ukrainy. [Operational monitoring of justice (Ministry of Justice of Ukraine)], (2022). https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf?fbclid=IwAR2Yez6Iu6nCX5dn89LRCq2wZLj7HPbw_0lubwqzF4ihqB2xqwI5mBy4Lio [in Ukrainian].
14. DSA Ukrai'ny povidomyla pro vidnovlennja roboty servisu «Spysok sprav, pryznachenyh do rozgljadu» [The SJA of Ukraine announced the resumption of the service «List of cases assigned for review» Derzhavna sudova administracija Ukrainy – State Judicial Administration of Ukraine, (25.03.2022). <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1264802> [in Ukrainian].
15. Operatyvnyj monitoring pravosuddja (Ministerstvo justycii' Ukrainy [Operational monitoring of justice (Ministry of Justice of Ukraine)] (2022). https://minjust.gov.ua/files/general/2022/07/15/20220715134043-37.pdf?fbclid=IwAR2Yez6Iu6nCX5dn89LRCq2wZLj7HPbw_0lubwqzF4ihqB2xqwI5mBy4Lio [in Ukrainian].
16. Maika, M. (2022). 'The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: *Problems and Prospects*', 3(15), Access to Justice in Eastern Europe. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320> [in English].
17. Projekt Zakonu Ukrai'ny pro vnesennja zmin do Zakonu Ukrai'ny «Pro sudoustrij ta status suddiv» №7315 vid 26.04.2022 [Draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» №7315 of April 26, 2022]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495> [in Ukrainian].
18. Projekt Zakonu Ukrai'ny pro vnesennja zmin do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrai'ny, Cyvil'nogo procesual'nogo kodeksu, Gospodars'kogo procesual'nogo kodeksu №7316 vid 26.04.2022 [Draft Law of Ukraine on Amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code, the Economic Procedure Code №7316 dated 04/26/2022]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults> [in Ukrainian].
19. Projekt Zakonu pro vnesennja zmin do Kodeksu Ukrai'ny pro administratyvni pravoporushennja shhodo zdijsnennja sudochynstva v umovah vojennoho stanu №7404 vid 24.05.2022 [Draft Law on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding Judicial Proceedings in Martial Law №7404 dated 05/24/2022]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39662> [in Ukrainian].
20. Mazaraki, N. A. (2019). Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennja mediacii v Ukraini: dys. ... doktora juryd. nauk: 12.00.01 [Theoretical and legal foundations of the introduction of mediation in Ukraine: diss. ... Doctor of law: 12.00.01]. Kyjiv [in Ukrainian].
21. Kodeks profesijnoi' etyky mediatora, rozroblenyj shyrokoju spil'notuju ukrai'ns'kyh mediatoriv z metoju vstanovlennja orijentyriv etyky ta standartiv jakosti jak dlja mediatoriv, tak i dlja storin mediacii' [The Code of Professional Ethics of a Mediator, developed by a broad community of Ukrainian mediators with the aim of establishing guidelines of ethics and quality standards for both mediators and mediation parties]. *Zagal'ni pryncypy navchannja bazovym navychkam mediatora. Ukrai'ns'ki centry mediacii', jaki zajmajut'sja pidgotovkoju simejnyh mediatoriv, rozroblyly Pryncypy navchannja bazovym navychkam simejnogo mediatora, Pryncypy navchannja bazovym navychkam simejnogo mediatora – General principles of learning the basic skills of a mediator. Ukrainian mediation centers that train family mediators have developed Principles of teaching basic skills of a family mediator, Principles of teaching basic skills of a family mediator* [in Ukrainian].
22. Mediation Gap Analysis Report (The EU-funded Project Pravo-Justice, 2020). <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f7/435/116/5f743511604ec221015187.pdf> [in English].
23. Rekomendacii' dlja mediatoriv shhodo pidgotovky ta provedennja onlajn-mediacii' [Recommendations for mediators on preparation and conduct of online mediation].

- <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/uyenspyereashchkl-ses-sroamr-pyeekashchkl->
[in Ukrainian].
24. Frank, E. A. Sander (1979). *Varieties of Dispute Processing*, in THE POUND CONFERENCE: PERSPECTIVES ON JUSTICE IN THE FUTURE (A. Leo Levin & Russell R. Wheeler eds. [in English].
  25. Thomas, J. Stipanowich. (1998). *The Multi-Door Contract and Other Possibilities*, 13 OHIO ST. J. OF DISP. RESOL. 303, 303-04 [in English].
  26. Brown, H. (et al). (2018). 'ADR Principles and Practice'. Sweet&Maxwell [in English].
  27. Bilyk, T., Gavryljuk, R., Gorodys'kyj, I., Krestovs'ka, N., Romanadze, L. (2019). *Mediacija u profesijnij dijal'nosti jurysta. pidručnyk [Mediation in the professional activity of a lawyer. textbook].* Odesa: Ekologija. <https://doi.org/10.32837/11300.12406> [in Ukrainian].
  28. Mazaraki, N. (2018). *Shhodo ponjattja mediabel'nosti sporu [Regarding the concept of medialability of the dispute].* *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 258-262 [in Ukrainian].
  29. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2002)10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters. <https://rm.coe.int/16805e1f76> [in English].
  30. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Mediation Development Toolkit CEPEJ (2018)7REV. <https://rm.coe.int/mediation-development-toolkit-ensuring-implementation-of-the-cepej-gui/16808c3f52> [in English].
  31. Public trust barometer (USAID New Justice program, 2021) https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf [in English].
  32. The report of the project implemented by PU Ukrainian academy of mediation 'Increasing awareness of judges, defense attorneys and the public on mediation in order to improve access to justice and enhance effectiveness and efficiency of the judiciary' (USAID New justice, 2018) https://drive.google.com/file/d/1YERg5sKAPH1124_JGm6bC2ZoUnmri3mI/view [in English].
  33. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Mediation Development Toolkit CEPEJ (2018)7REV. <https://rm.coe.int/mediation-development-toolkit-ensuring-implementation-of-the-cepej-gui/16808c3f52> [in English].

Надійшла до редакції 30.09.2022.

Прийнято до друку 04.10.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

Mozhaikina O. Pravove reguljuvannja profesijnoi' pidgotovky mediatoriv v Ukraïni ta Slovachchyni. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 30-39. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)03](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)03)

УДК 34.09:347.56(447)+(494.4)

МОЖАЙКІНА Олена,

к. психол. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-8837-9761

o.mozhajkina@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/3.2022(124)03

MOZHAIKINA Olena,

PhD (Psychology), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8837-9761

o.mozhajkina@knute.edu.ua

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕДІАТОРІВ В УКРАЇНІ ТА СЛОВАЧЧИНІ

Вступ. Вагомим кроком для розвитку медіації як ефективного способу вирішення конфліктів (спорів) стало прийняття 16.11.2021 р. Закону України «Про медіацію». Наголошено, що успішна медіація неможлива без висококваліфікованих медіаторів. Відтак є необхідність приділити увагу дослідженню правового регулювання професійної підготовки медіаторів.

Проблема. Медіація як альтернативний судовому процесу спосіб врегулювання конфліктів (спорів) набуває популярності. Тож наразі потрібне належне правове регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині.

Методи. Використано методи аналізу й синтезу, а також формально-юридичний та аналітичний. Інформаційною базою дослідження стали правові акти України та Словаччини, наукові дослідження вітчизняних учених.

Результати. Визначено, що медіація з притаманними їй принципами та правилами має низку незаперечних переваг порівняно з судовим розглядом. Установлено, що ключова роль у проведенні медіації належить медіатору. Наголошено, що для підготовки висококваліфікованих фахівців потрібна гнучка й розгалужена система професійної освіти, яка має відповідати вимогам ринку праці. Зазначено проблемні аспекти правового регулювання професійної підготовки медіаторів, а також запропоновано шляхи їхнього усунення.

Проаналізовано норми Закону Словацької Республіки «Про медіацію та доповнення до деяких законів», які унормовують професійну підготовку медіаторів, а також розглянуто основні позитивні моменти цих норм.

Висновки. Основним джерелом правового регулювання професійної підготовки медіаторів

LEGAL REGULATION OF MEDIATORS' PROFESSIONAL TRAINING IN UKRAINE AND SLOVAKIA

Introduction. An important step for developing mediation as an effective way of resolving conflicts (disputes) was adopting the Law of Ukraine «On Mediation», on November 16, 2021. The attention was focused on the fact that successful mediation is impossible without highly qualified mediators. Therefore, it is necessary to pay special attention to the exploration of legal regulation of mediators' professional training.

Problem. Mediation as an alternative to judicial proceedings is gaining popularity. Therefore, proper legal regulation of the professional training of mediators in our country is needed.

The aim of the article is to determine the features the legal regulation of mediators' professional training of in Ukraine and Slovakia.

Methods. Method of analysis and synthesis are used in the research, as well as formal legal and analytical methods. Method of analysis and synthesis are used in the research, as well as formal legal and analytical methods. The legal acts of Ukraine and Slovakia, as well as domestic scientists' research, became the research's information base.

Results. The study determined that mediation, with its inherent principles and rules, has several indisputable advantages compared to litigation. Based on the norms of the Law of Ukraine «On Mediation», and scientific sources, it was concluded that the key role in mediation belongs to the mediator. It is noted that a flexible and branched system of professional education, which must meet the labour market requirements, is necessary to train highly qualified specialists. Problematic aspects of the legal regulation of professional training of mediators have been identified, as well as ways to eliminate them. The norms of the Law of the Slovak Republic «Coll. on Mediation and on the Amendment of Certain Acts», which regulate the professional training of mediators, were analysed, and we also identified the main positive aspects of these norms.

в Україні є Закон України «Про медіацію». Наголошено про необхідності внесення змін до зазначеного закону щодо статусу медіатора та його професійної підготовки. Запропоновано врахувати окремі положення Закону Словацької Республіки «Про медіацію та доповнення до деяких законів» для удосконалення вітчизняного законодавства.

Ключові слова: медіація, альтернативні способи вирішення конфліктів, медіатор, професійна підготовка медіаторів.

Conclusions. The main source of legal regulation of professional training of mediators in Ukraine is the Law of Ukraine «On Mediation». It emphasised the need to amend the Law mentioned above regarding the status of a mediator and his professional training. It was also considered the possibility of taking into account certain provisions of the Law of the Slovak Republic «Coll. on Mediation and on the Amendment of Certain Acts», to improve domestic legislation.

Keywords: mediation, alternative ways of resolving conflicts, mediator, mediators' professional training.

JEL Classification: K15.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Від рівня професійної підготовки медіаторів значною мірою залежить ефективність проведення медіації. Відповідно, досягти позитивних результатів неможливо без належної підготовки фахівців у галузі медіації (медіаторів), здатного успішно допомогти вирішувати складні конфліктні (спірні) ситуації у різних сферах суспільного життя.

У 2021 р. закладено нормативно-правову основу для впровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів шляхом прийняття Закону України «Про медіацію». Звісно, що попереду ще багато потрібно зробити як на законодавчому, так і на правозастосовчому рівнях, зокрема й звернути увагу на професійну підготовку медіаторів, що передбачає запровадження механізмів для забезпечення якості їхнього навчання. Доречно додати, що медіаторською спільнотою, яку об'єднала Національна асоціація медіаторів України, у 2019 р. вже розроблені та оприлюднені «Основні засади навчання базовим навичкам медіатора».

23 червня 2022 р. лідерами країн – членів ЄС ухвалено важливе рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Відтак наша держава має орієнтуватися на досягнення ЄС, особливо й в питаннях професійної підготовки медіаторів.

Проблема. Медіація як ефективний та альтернативний судовому процесу спосіб врегулювання конфліктів (спорів) набуває все більшої популярності. Наразі постає питання належного правового регулювання професійної підготовки медіаторів у нашій державі, яке ще закріплено доволі фрагментарно і потребує вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання щодо медіації досліджуються вітчизняними та закордонними вченими. Зокрема сутності медіації, її правовому регулюванню присвячено праці Н. Мазаракі [1], Л. Романадзе [2] тощо. Правовий вплив

запровадження медіації до вітчизняної системи захисту прав, свобод та інтересів людини вивчалися К. Токаревою [3]. Проте варто зауважити, що правовому регулюванню професійної підготовки медіаторів належної уваги не приділялося.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині, виявлення проблемних аспектів і пропозицій щодо їхнього вирішення.

Методи. Методологічною основою дослідження є методи аналізу та синтезу, а також формально-юридичний й аналітичний. Інформаційною базою стали правові акти України та Словаччини, дослідження вітчизняних учених.

Результати дослідження. У будь-якій сфері суспільного життя (від сімейних до комерційних та інших правовідносин) неминучим є виникнення конфліктів (спорів), що потребують виваженого, збалансованого та обдуманого врегулювання. Медіація з притаманними їй принципами та правилами має низку незаперечних переваг порівняно з судовим розглядом: економія часу та зниження фінансових витрат, приватність і неформальність та, як наслідок, збереження репутації сторін конфлікту. Крім того, медіація сприяє покращенню взаємовідносин між сторонами конфлікту й орієнтується насамперед не на початкові вимоги, а на інтереси та потреби її учасників.

Вивчаючи теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні, Н. Мазаракі зазначає, що передумовами до розвитку та популяризації альтернативних методів вирішення спорів насамперед стали проблемні аспекти, притаманні функціонуванню державної судової системи будь-якої країни та, як наслідок, реалізації права на справедливий суд: значні фінансові й часові витрати, пов'язані з необхідністю оплати судових зборів, послуг юристів, завантаженість судів і заформалізованість судового процесу [1, с. 79]. Тож можна з впевненістю зробити висновок, що медіація є одним із провідних альтернативних способів вирішення спорів, який націлений на прийняття взаємовигідного для всіх сторін рішення.

Доречно нагадати, що під медіацією розуміється структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів і пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйняттого рішення [4, с. 131]. Відтак стає зрозумілим, що ключова роль у проведенні медіаційних переговорів належить медіатору. На це вказує й п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію», де зазначено, що медіатором є спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію [5].

Одним з ключових індикаторів розвитку економіки держави в сучасних умовах є якість трудових ресурсів. Зрозуміло, що для підготовки висококваліфікованих фахівців потрібна гнучка та розгалужена система професійної освіти, яка має відповідати вимогам

ринку праці та потребам часу. Саме тому актуалізуються питання, пов'язані з якістю освіти, впровадженням і розвитком практико-орієнтованого навчання, активним включенням професійної спільноти та роботодавців в освітній процес тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин набувають актуальності питання, пов'язані з правовим регулюванням професійної підготовки медіаторів, що зумовлено низкою причин. Очевидно, що прийняття Закону України «Про медіацію», а відтак і розвиток медіації як процедури позасудового врегулювання конфліктів (спорів) вимагає наявності фахівців-медіаторів, які повинні володіти необхідними знаннями, вміннями й навичками ведення переговорів. Саме тому обговорення змісту професійних стандартів в цій сфері є актуальним для сучасної української практики.

Повертаючись до правового регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні, зазначимо, що це питання досить описово врегульовано в Законі України «Про медіацію» (далі – Закон). Зокрема в ч. 1 ст. 9 цього закону закріплено, що медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном [5]. Тож закон не висуває вимог щодо віку особи, яка може бути медіатором. Отже, можна припустити, що медіатором може бути навіть особа, яка не має повної цивільної дієздатності, тобто не досягла 18-річного віку. Крім того, Законом не передбачено і наявності в особи, яка має намір стати медіатором, певного рівня освіти. Звернемо увагу на те, що в проєкті Закону в ч. 1 ст. 9 передбачено наявність у медіатора вищої освіти. Тож можна підсумувати, що відсутність вікового цензу розширює межі проведення медіації неповнолітніми у шкільних конфліктах. Водночас у разі проведення медіації в інших сферах (сімейні, трудові, комерційні та інші відносини) доречно, аби вимоги щодо вікового цензу та рівня освіти були б вищими. Вищий віковий ценз дасть змогу особі, яка має намір займатися медіаторською діяльністю, отримати певний життєвий та соціальний досвід, загальне розуміння складних конфліктних ситуацій та поведінкових реакцій людей на ті чи інші обставини (факти, дії, події тощо). Також вважаємо, що медіатор повинен мати вищу освіту незалежно від галузі знань і спеціальності, оскільки, крім сформованих фахових знань та компетентностей, він повинен мати збагачений світогляд, вміння самостійно вирішувати практичні завдання, а також навички самоорганізації особистісного розвитку тощо.

Поряд з вимогами вітчизняного законодавства до особи медіатора, звернемо увагу на нормативно-правове регулювання зазначеного питання у Словацькій Республіці. Так, § 3 Закону «Про медіацію та доповнення до деяких законів» (далі – Закон СР) визначає, що медіатором може бути будь-яка фізична особа, що зареєстрована в реєстрі медіаторів, з якою домовилися особи, що беруть участь в медіації, та яка бере на себе функції медіатора [6].

На перший погляд здається, що визначення статусу медіатора у вітчизняному та словацькому законах мають велику схожість. Однак на відміну від українського Закону, Закон СР (§ 3) встановлює, що медіатор має бути зареєстрований в реєстрі медіаторів. Зазначене має велике значення, оскільки вже у § 8 Закону СР закріплено, що, по-перше, реєстр медіаторів веде міністерство юстиції Словацької Республіки, по-друге, особа, яка подає заяву для проведення реєстрації, повинна мати: повну цивільну дієздатність, вищу освіту другого рівня (магістратура). Крім того, особа має успішно пройти відповідне навчання та скласти професійний іспит медіатора, що підтверджується відповідними сертифікатами [6]. При цьому варто зауважити, що результати іспиту є дійсними протягом шести місяців. У разі, якщо особа протягом зазначеного строку не зареєструється в міністерстві юстиції Словацької Республіки, необхідно буде повторно проходити навчання та складати професійний іспит.

Варто також зауважити, що в Законі СР чітко окреслені питання, пов'язані зі складанням професійного іспиту. Так, відповідно до § 9 Закону СР лише після професійної підготовки медіатора потрібно скласти зазначений іспит, на якому оцінюються професійні знання, вміння та навички особи. Професійний іспит складається з теоретичної та практичної частин. Практична частина іспиту передбачає вирішення кейсу, який включає в себе всі етапи медіації та складання договору за результатами медіації [6]. У Законі СР також встановлено чіткі часові межі складання професійного іспиту – протягом трьох місяців після завершення професійної підготовки медіатора. Якщо особа, яка має намір займатися медіаторською діяльністю, не склала професійний іспит, може його скласти повторно не пізніше ніж через місяць після першої спроби. При цьому не потрібно повторно проходити професійну підготовку.

Зазначене свідчить, що вимоги до особи медіатора, а відтак і до його професійної підготовки у Словаччині є не лише вищими проти українського законодавства, а й детальніше регламентованими, що дає можливість передусім забезпечити високу якість навчання, а також дисциплінувати осіб, які мають намір займатися медіаторською діяльністю.

Безпосередньо підготовці медіаторів у вітчизняному Законі присвячена лише ст. 10, в якій визначено, що базова підготовка здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше ніж 90 годин навчання, зокрема й не менше ніж 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку та відпрацювання практичних навичок [5]. Зміст цієї статті викликає декілька зауважень. Для початку звернемо увагу на дефініції «обсяг» і «тривалість», які ототожнюються законодавцем. Відповідно до «Академічного тлумачного словника української мови» поняття «обсяг» означає зміст чого-небудь з погляду його величини,

кількісного вираження. Поняття «тривалість» визначено як час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує [7]. Отже, можна зробити висновок, що зазначені поняття не є тотожними. Вважаємо, що в Законі, використовуючи величину 90 годин базової підготовки, варто було б залишити лише поняття «обсяг». Тривалість в контексті професійної підготовки медіаторів означає певний проміжок у часі, а не кількість годин навчання.

Підготовкою медіаторів в Україні вже більше десяти років займаються різні громадські організації та суб'єкти підприємницької діяльності. Останні роки в багатьох закладах вищої освіти також впроваджено сертифікатні програми та/або курси з медіації. Водночас у суб'єктів, які навчають, не було єдності в розумінні того, які саме години підготовки брати до уваги – астрономічні чи академічні. Загально відомо, що астрономічна година дорівнює 60 астрономічним хвилинам. Поняття академічної години визначено в Наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків видів навчальної, методичної, інноваційної, наукової, організаційної роботи та іншої педагогічної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів фахової перед вищої освіти» та означає мінімальну облікову одиницю навчального часу, що застосовується для планування й обліку навчальної роботи. Тривалість академічної години становить 45 астрономічних хвилин [8]. Отже, вважаємо за потрібне внести зміни до Закону, уточнивши вид годин професійної підготовки медіаторів, що надасть можливість однакового розуміння та планування освітньої програми.

До того ж у Законі СР передбачено, що професійна підготовка медіатора триває 200 годин [6]. При цьому чинне законодавство Словаччини не поділяє години на астрономічні та академічні. Натомість ним встановлено, що тривалість навчального заняття (уроку) становить 45 хвилин. Водночас, якщо підготовка за певними практичними програмами здійснюється особами, які не є закладами освіти, то тривалість заняття – 60 хвилин [9].

Щодо зазначеного, обсяг професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині суттєво відрізняється. Практичний досвід засвідчує, що регламентована підготовка медіаторів в Україні протягом 90 годин є достатньою для здійснення професійної діяльності, під час якої навички проведення медіації та застосування відповідних технік та інструментів постійно будуть розвиватися та удосконалюватися.

Також привертає увагу законодавче формулювання щодо підготовки медіаторів, яка здійснюється за програмою (ч. 1 ст. 10 Закону). Однак незрозуміло, хто має складати зазначену програму та які змістовні компоненти мають бути обов'язковими. Тож вітчизняні суб'єкти освітньої діяльності наділені автономією у створенні власних

програм і наданні пріоритету формуванню у слухачів (студентів) тих знань, вмінь і навичок, які будуть вважати необхідними.

У цьому питанні Закон СР дає більш зрозуміле уявлення про те, на що має бути спрямовано навчання медіації. Зокрема в § 9 Закону СР визначено, що професійна підготовка медіатора має зосереджуватись на:

- вивченні основ правопорядку (цивільне право, трудове право, господарське право, сімейне право та законодавство про захист прав споживачів);
- формуванні знань, вмінь і навичок у галузі міжособистісного спілкування, теорії конфліктів та психологічних аспектів їх вирішення;
- опануванні правил поведінки медіатора та навчанні соціальним навичкам;
- формуванні навичок управління процесом медіації, підготовки договору про початок медіації та договору за результатами медіації [6].

Варто наголосити, що медіатором (відповідно до словацького законодавства) може бути особа з вищою освітою за будь-якою спеціальністю: правничою, педагогічною, інженерною, медичною тощо. Водночас Закон СР висуває вимоги, згідно з якими медіатор повинен бути обізнаним у певних галузях права. У вітчизняному Законі подібні вимоги відсутні, що може негативно позначитися на практиці проведення медіаційних переговорів у разі, якщо медіатором буде особа без правничої освіти або без загальних правничих знань. До таких загальних правничих знань можна віднести знання про: фізичних та юридичних осіб; договірні правовідносини; шлюб і сім'ю; трудові відносини; організацію та здійснення підприємницької діяльності; позовну давність тощо.

Таке законодавче регламентування змістовного наповнення програми підготовки медіаторів у Словаччині може бути взяте за основу для удосконалення вітчизняного законодавства.

Ще один момент, на який варто звернути увагу, це нормативно-правове визначення осіб, які мають право здійснювати підготовку медіаторів. Згідно зі ст. 10 Закону таку підготовку можуть проводити виключно суб'єкти освітньої діяльності. Відповідно до п. 27 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» суб'єкт освітньої діяльності – фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що проводить освітню діяльність [10]. Як видно з наведеного, освітню діяльність можуть здійснювати не лише заклади освіти, а й інші фізичні або юридичні особи. Ключовим моментом є те, що зазначені особи мають проводити освітню діяльність. Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» такою діяльністю є діяльність зазначеного вище суб'єкта, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті [10]. Поряд з цим зауважимо, що під формальною освітою український законодавець розуміє освіту, яка здобувається за освітніми

програмами відповідно до зазначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою. Неформальна освіта визначена як така, що здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій [10].

Проведене дослідження та аналіз норм Закону України «Про медіацію» дає можливість підсумувати, що професійна підготовка медіаторів може бути віднесена до неформальної освіти, оскільки передбачає навчання за певною програмою і не вимагає присудження освітньої кваліфікації за рівнями освіти. Відтак можна стверджувати, що суб'єкти, які мають намір здійснювати освітню діяльність з метою професійної підготовки медіаторів не повинні проходити процедуру ліцензування, передбачену Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності».

Визначення кола осіб, які мають право здійснювати професійну підготовку медіаторів у Словаччині, прописано в Законі «Про медіацію та доповнення до деяких законів». Зокрема в § 9 Закону СР закріплено, що професійну підготовку медіаторів та професійний іспит медіаторів можуть проводити тільки освітні заклади, які пройшли акредитацію в Міністерстві освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки. Питання, пов'язані з організаційними та змістовними вимогами щодо акредитації зазначених програм підготовки медіаторів, зокрема й регламентовані Законом Словацької Республіки «Про навчання протягом всього життя та внесення поправок в деякі закони». Аналіз норм зазначеного закону свідчить про те, що професійна підготовка медіаторів відноситься до додаткової освіти. Звернемо увагу, що в словацькому законодавстві, так само, як і в українському, визначено, що суб'єктами, які можуть провадити діяльність з додаткової освіти можуть бути юридичні та фізичні особи-підприємці, предметом діяльності яких є освіта та діяльність, що безпосередньо пов'язана з освітою [6].

Висновки. Основним джерелом нормативно-правового регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні є Закон України «Про медіацію». Водночас окремі норми зазначеного закону потребують удосконалення. Зокрема є необхідність внесення змін щодо статусу медіатора, а саме: закріпити положення, що медіатором може бути особа, яка має вищу освіту другого (магістерського) рівня; сформулювати основні напрями професійної підготовки медіатора тощо. Аналіз Закону Словацької Республіки «Про медіацію та доповнення до

деяких законів» дає підстави стверджувати про можливість врахування деяких його положень для удосконалення вітчизняного законодавства.

Тож варто наголосити, що Закон СР прийнято 25.06.2004 р., однак 18 років його дії лише п'ять разів вносилися певні зміни і доповнення, що свідчить про його дієвість, виваженість і чіткість. Аналіз відкритих даних на офіційних сайтах органів державної влади Словацької Республіки показує, що на цей час у країні зареєстровано 871 медіатор, а також 37 освітніх центрів, які здійснюють професійну підготовку медіаторів, при тому, що за даними перепису населення (2021 р.) у Словаччині проживає 5 449 270 людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2019. 484 с. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31793.pdf> (дата звернення: 20.07.2022).
2. Романадзе Л. Еволюція цивільного судочинства та медіації: зарубіжний досвід. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1. С. 23–31.
3. Токарева К. С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 204-209.
4. Можайкіна О. С. Медіація у виконавчому провадженні. *Evropský politický a právn í diskurz*. 2018.Vol.5, Iss.1. С. 131-136.
5. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 20.07.2022 р.).
6. Zákon o mediácii a o doplnení niektorých zákonov z 25.06.2004г. №420. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/420/20190101>(дата звернення: 20.07.2022 р.).
7. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://1677.slovaronline.com/> (дата звернення: 20.07.2022 р.).
8. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків видів навчальної, методичної, інноваційної, наукової, організаційної роботи та іншої педагогічної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів фахової перед вищою освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 18.06.2021 р. №686. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1092-21#Text>(дата звернення: 20.07.2022 р.).
9. Zákon o celoživotnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 01.12.2009 г. №568. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2009/568/> (дата звернення: 20.07.2022 р.).
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.07.2022 р.).

REFERENCES

1. Mazaraki, N. A. (2019). Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennja mediacii' v Ukraïny [Theoretical and legal principles of the introduction of mediation in Ukraine]: dys. ... dokt. juryd. nauk: 12.00.01. – Doctor's thesis. Kyi'v. <http://instzak.rada.gov.ua/uploads/documents/31793.pdf> (data zvernennja: 20.07.2022) [in Ukrainian].
2. Romanadze, L. (2020). Evoljucija cyvil'nogo sudochynstva ta mediacii': zarubizhnyj dosvid [Evolution of civil proceedings and mediation: foreign experience]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economy, finance, law, I*, 23-31 [in Ukrainian].

3. Tokarjeva, K. S. (2019). Znachennja mediacii' v konteksti rozvytku pravovoi' systemy Ukrai'ny [The importance of mediation in the context of the development of the legal system of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serija: Pravo – Scientific Notes. Series: Law*, 7, 204-209 [in Ukrainian].
4. Mozhajkina, O. S. (2018). Mediacija u vykonavchomu provadzhenni [Mediation in executive proceedings].– *Evropský politický a právní diskurz – European political and legal discourse*, Vol. 5, Issue 1, (pp. 131-136) [in Ukrainian].
5. *Pro mediaciju: Zakon Ukrai'ny vid 16.11.2021 r. №1875-IX* [On mediation: Law of Ukraine dated November 16, 2021 №1875-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (data zvernennja: 20.07.2022).
6. Zákon o mediácii a o doplnení niektorých zákonov z 25.06.2004 r. №420. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/420/20190101> (data zvernennja: 20.07.2022) [in Slovak].
7. *Slovník ukrai'ns'koi' movy u 20 tomah* [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. <https://1677.slovaronline.com/> (data zvernennja: 20.07.2022) [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennja norm chasu dlja planuvannja i obliku navchal'noi' roboty ta perelikiv vydiv navchal'noi', metodychnoi', innovacijnoi', naukovoï, organizacijnoi' roboty ta inshoi' pedagogichnoi' dijal'nosti pedagogichnyh i nauково-pedagogichnyh pracivnykiv zakladiv fahovoi' pered vyshhoi' osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrai'ny vid 18.06.2021 r. №686 [On the approval of time norms for planning and accounting for educational work and lists of types of educational, methodical, innovative, scientific, organizational work and other pedagogical activities of pedagogical and scientific-pedagogical employees of professional institutions of pre-higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 18.06.2021. №686]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1092-21#Text> (data zvernennja: 20.07.2022) [in Ukrainian].
9. Zákon o celožitnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 01.12.2009 r. №568. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2009/568/> (data zvernennja: 20.07.2022) [in Slovak].
10. Pro osvitu: Zakon Ukrai'ny vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 № 2145-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennja: 20.07.2022).

Надійшла до редакції 26.07.2022.

Прийнято до друку 12.09.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

Ryzhenko N. Nemaïnovi prava v period voïennogo stanu: jevrintegracijnyj kontekst. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 40-51. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)04](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)04)

УДК 347.2/.3:[355.271:339.92

DOI: 10.31617/3.2022(124)04

РИЖЕНКО Наталія,

RYZHENKO Nataliia,

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету, адвокат

PhD (Law), Associate Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics, Lawyer

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7688-0268

ORCID: 0000-0001-7688-0268

n.ryzhenko@knute.edu.ua

n.ryzhenko@knute.edu.ua

НЕМАЙНОВІ ПРАВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

NON-PROPERTY RIGHTS DURING MARTIAL LAW: EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT

Вступ. Через збройну агресію російської федерації існує як правомірне, так і неправомірне обмеження у реалізації немайнових прав фізичними особами в період воєнного стану на території України.

Introduction. Due to the armed aggression of the Russian Federation, there is both a legitimate and an illegal restriction on the exercise of non-property rights by natural persons during the period of martial law on the territory of Ukraine.

Проблема. Постала проблема щодо особливостей реалізації особистих немайнових прав фізичною особою в період дії режиму воєнного стану, оскільки законодавчо закріплено, що зазначені права можуть обмежуватися, також є загроза протиправного обмеження зазначених прав державою-агресором.

Problem. A problem has arisen regarding the peculiarities of the realization of personal non-property rights by an individual during the period of martial law, since it is legally established that the specified rights can be limited, and there is also a threat of illegal restriction of the specified rights by the aggressor state.

Метою є визначення можливостей реалізації особистих немайнових прав фізичними особами в період дії воєнного стану у випадках їх законодавчого обмеження та протиправного обмеження державою-агресором.

The aim is to determine the possibilities of realization of personal non-property rights by natural persons during the period of martial law in cases of their legal restriction and illegal restriction by the aggressor state.

Методи. Методологічною основою проведеного дослідження стали загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Methods. The methodological basis of the research is general scientific and special legal methods of cognition.

Результати. Дотримання, сприяння реалізації, захист прав людини є одним з основних принципів діяльності Європейського Союзу. Законодавство України, зокрема цивільне, має спільну позицію з країнами Європейської спільноти щодо важливості особистих немайнових прав фізичної особи, закріплення механізму їх реалізації та захисту. Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, встановлених ЦК України та іншим законом, можливе лише у випадках, передбачених ними. Однак немайнові права можуть бути протиправно обмежені державою-агресором.

Results. Observance, promotion of implementation, protection of human rights is one of the main principles of the European Union. The legislation of Ukraine, in particular the civil legislation, has a common position with the countries of the European Community regarding the importance of the personal non-property rights of an individual, establishing the mechanism for their implementation and protection. Restriction of personal non-property rights of an individual, established by the Central Committee of Ukraine and other laws, is possible only in the cases provided for by them. However, non-property rights may be unlawfully limited by an aggressor state.

Висновки. Україна буквально виборює своє право на існування в цивілізованому світі. Російська федерація грубо порушує абсолютно всі «правила ведення війни», зокрема ті, що стосуються цивільного населення. Окремі з особистих немайнових прав фізичних осіб під час воєнного стану можуть бути правомірно обмежені внаслідок дії тих чи інших нормативно-

Conclusions. Ukraine is literally fighting for its right to exist in the civilized world. The Russian Federation grossly violates absolutely all the «rules of war», in particular those concerning the civilian population. Some of the personal non-property rights of natural persons during the martial law

© Риженко Н., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

правових актів, прийнятих повноважними органами державної влади України. Проте є також неправомірне обмеження та порушення особистих немайнових прав фізичних осіб з боку держави-агресора, зокрема і прав, що забезпечують природне існування людини.

Ключові слова: євроінтеграція, особисті немайнові права фізичних осіб, воєнний стан, обмеження прав.

may be legitimately limited as a result of certain normative legal acts adopted by the authorized bodies of the state authorities of Ukraine. However, there is also an unlawful restriction and violation of the personal non-property rights of individuals by the aggressor state, in particular the rights that ensure the natural existence of a person.

Keywords: European integration, personal non-property rights of natural persons, martial law, restriction of rights.

JEL Classification: K10, K33, K39, K42.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Права людини, зокрема й особисті немайнові, є невіддільними від особи. Об'єктами зазначеної категорії прав є життя, здоров'я, свобода, інформація та інші блага. Особисті немайнові права, механізм їхньої реалізації та захисту закріплені в тих чи інших нормативно-правових актах фактично всіх цивілізованих країн світу, зокрема країн, що входять до складу Європейського Союзу. 23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на членство до Європейського Союзу, що свідчить про прагнення нашої держави прямувати разом з Європейською спільнотою до розвитку демократії, невіддільною складовою якої є подальший розвиток механізму реалізації та захисту особистих немайнових прав. Однак через збройну агресію російської федерації проти України з 24 лютого 2022 р. на території нашої держави введено воєнний стан. Правовий режим воєнного стану є особливим, в період дії якого вводяться певні обмеження, що стосуються й прав людини. Цивільний кодекс України закріплює особисті немайнові та майнові права. Своєю чергою особисті немайнові права поділяються на такі, що забезпечують природне існування та соціальне буття фізичної особи.

Проблема. Оскільки у стані повномасштабної війни через вторгнення російської федерації Україна перебуває вперше, постала проблема щодо особливостей реалізації особистих немайнових прав фізичною особою в період дії режиму воєнного стану, адже законодавчо закріплено, що зазначені права можуть обмежуватися, крім того є загроза їхнього протиправного обмеження державою-агресором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний доробок у висвітленні окресленого кола питань належить вітчизняним ученим, зокрема у галузі цивільного права – С. Булеці [1], О. Кохановській [2] та іншим; у галузі теорії права - І. Сенюті [3] тощо.

Мета статті – визначення можливостей реалізації особистих немайнових прав фізичними особами в період дії воєнного стану

у випадках їхнього законодавчого обмеження та протиправного обмеження державою-агресором.

Методи. Нормативну базу дослідження становлять Конституція України [4], Цивільний кодекс України [5], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [6], указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» [7] та інші нормативно-правові акти. Методологічну – загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання.

Результати дослідження. Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» [7] через воєнну агресію російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [4], Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6] 24 лютого 2022 р. з 05 години 30 хвилин в Україні введено воєнний стан. Зазначений правовий режим запроваджено вдруге, вперше це сталося у 2018 р., однак тоді лише у 10 областях України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6], *воєнний стан* – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав, свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Водночас 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата на членство до Європейського Союзу. Європейський Союз «заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин ... у суспільстві, в якому переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками і чоловіками» [8]. Дотримання, сприяння реалізації, захист прав людини є одним з основних принципів діяльності Європейського Союзу. Життя та здоров'я людини є найбільшою цінністю про що свідчить вимога про відсутність у законодавстві країни, яка має стати членом Європейського Союзу, норми про можливість застосування смертної кари.

Законодавство України, зокрема цивільне, має спільну позицію з країнами європейської спільноти щодо важливості, серед іншого, *особистих немайнових прав фізичної особи*, закріплення механізму їх

реалізації та захисту. У Цивільному кодексі України [5] (далі – ЦК України) у книзі II визначено особисті немайнові права фізичної особи, зміст окремих з яких відображено також в Конституції України [4]. У ст. 269 ЦК України [5] йдеться про те, що особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом; не мають економічного змісту; тісно пов'язані з фізичною особою. Крім того, фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав та володіє такими правами довічно.

Відповідно до Конституції України [4] фізична особа має право на життя; охорону здоров'я; безпечне для життя і здоров'я довкілля; свободу та особисту недоторканність; недоторканність особистого та сімейного життя; повагу до гідності та честі; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; недоторканність житла; вільний вибір місця проживання та свободу пересування; свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості.

До того ж ЦК України [5] поділяє особисті немайнові права на дві групи, а саме – такі, що забезпечують природне існування фізичної особи та соціальне буття. До *першої категорії* відносяться права на життя; усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; охорону здоров'я; медичну допомогу; інформацію про стан свого здоров'я; таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; свободу; особисту недоторканність; донорство; сім'ю; опіку та піклування; безпечне для життя і здоров'я довкілля. До *другої* – права на ім'я; зміну імені; використання імені; повагу до гідності та честі, повагу до людини, яка померла; недоторканність ділової репутації; індивідуальність; особисте життя та його таємницю; інформацію; особисті папери та розпорядження ними; ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів; таємницю кореспонденції; захист інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок, охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; місце проживання; недоторканність житла; вибір роду занять; свободу пересування; свободу об'єднання; мирні зібрання.

За правилами ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6], правовий статус та обмеження прав, свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб *в умовах воєнного стану* визначаються відповідно до Конституції України та цього Закону; в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України; у процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час

відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада).

Ст. 64 Конституції України [4] відповідно передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями: 24 (громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом), 25 (громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство), 27 (кожна людина має неодмінне право на життя), 28 (кожен має право на повагу до його гідності), 29 (кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність), 40 (усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк), 47 (кожен має право на житло), 51 (шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї), 52 (діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним), 55 (права і свободи людини і громадянина захищаються судом), 56 (кожен має право на відшкодування коштом держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень), 57 (кожному гарантується право знати свої права і обов'язки), 58 (закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи), 59 (кожен має право на професійну правничу допомогу), 60 (ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази), 61 (ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення), 62 (особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду), 63 (особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом) Конституції.

Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст. 271 ЦК України) [5]. Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, встановлених Конституцією

України [4], можливе лише у випадках, передбачених нею. Обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, встановлених ЦК України [5] та іншим законом, можливе лише у випадках, передбачених ними.

Виокремлюють три *історичні форми осмислення прав людини* – мораль, філософія та законодавство, кожна з яких формує власну специфіку їх інтерпретування. *Моральна* інтерпретація прав людини за змістом є негативістською. В її межах права людини постають у вигляді ірраціональних за змістом імперативних заповідей «не вбий», «не вкради» тощо. *Філософська* специфіка інтерпретації прав людини ставить акцент на суб'єкті. Її змістом є намагання дедукувати права людини із її природи чи антропологічних засад її буття. Першим в історії філософським підходом до прав людини є слова із Книги Буття: «Кров людини не буде пролита людиною, бо на образ Божий створено людину», які виводять права людини з її єдності з Богом. *Законодавчий* підхід до прав людини характеризується специфікою їх осмислення як стрижня правової системи, довкола якого вибудовується увесь комплекс правових інститутів. Ці форми осмислення прав людини перебувають між собою у зв'язку у формі діалектичної тріади: моральний етап їх осмислення передбачає ірраціоналізацію та сакралізацію, права людини виконують в його межах регулюючу функцію. Філософський етап як антитеза до попереднього характеризується їх раціоналізацією та втратою ними регулюючої функції нормування людської поведінки, права людини в його межах стають суто теоретичною категорією. Законодавчий етап може бути представлений у вигляді синтезу двох попередніх етапів: права людини в його рамках відновлюють свою регулюючу функцію, однак вже не як ірраціональні заповіді, а як раціонально осмислені основні свободи людини [9].

Складовою частиною концепції ЦК України [5] стало *вчення про сучасну систему приватного права*. Серед напрямів розвитку цієї системи особливу увагу приділено вивченню такого елемента приватного права, як особисте немайнове право. До початку ХХ ст. очевидною була тенденція вбачати основу цивільного права у власності. Особисті немайнові права виводилися з майнових відносин власності. Проте поступово особисті немайнові права особи почали завойовувати міцні позиції не тільки в доктрині, а й у цивільних кодексах.

Особисті немайнові права фізичних осіб є основою ЦК України [5] 2003 р., вони не випадково прописані перед майновими правами, цим самим законодавець прагнув показати їх значущість, оскільки особисті немайнові права є невіддільними від особи, фізична особа володіє ними довічно, основна їх частина виникає у зв'язку з народженням фізичної особи, тобто вони є природними правами людини. Реальне забезпечення зазначених прав є ознакою розвиненої, демократичної, правової держави.

16 січня 2003 р. в Україні позиція представників позитивної концепції здобула переконливу перемогу над всіма іншими – на

законодавчому рівні особисті немайнові відносини згідно зі ст. 1 ЦК України [5] визнані предметом цивільного права і є його основою, яка пронизує весь кодекс. Книга II ЦК України «Особисті немайнові права фізичної особи» розміщена одразу після Загальних положень, що підкреслює найвищу цінність цих прав як сутнісну основу існування людини й соціуму.

Так, особисті немайнові права фізичної особи, що забезпечують природне існування фізичної особи за своєю суттю, є невіддільними від особи, а тому не можуть обмежуватися в період дії воєнного стану. Право на життя є невіддільним від особи, крім того, фізична особа має право за дії будь-якого правового стану на охорону свого здоров'я та медичну допомогу, а також право на безпечне для життя й здоров'я довкілля, а у разі загрози – на усунення небезпеки, яка загрожує її життю та здоров'ю. У випадку звернення особи до відповідних закладів охорони здоров'я, така фізична особа має право на повну й вірогідну інформацію про стан свого здоров'я та на збереження такої інформації в таємниці від третіх осіб. Крім того, особа в період дії воєнного стану має інші права, що передбачені законом у разі перебування її у стаціонарі, зокрема допуск до неї інших медичних працівників, адвоката, священнослужителя та інших осіб.

Свідченням того, що Україна намагається в законних межах сприяти реалізації права фізичними особами на отримання вчасно та належного рівня медичної допомоги є право внутрішньо переміщених осіб звертатися до медичних закладів за місцем їхнього перебування з метою отримання медичної допомоги, оформлення медичної документації. Заборонено будь-який тиск на особу, примушування її до вживання алкоголю, наркотичних речовин різного роду, катування особи та інші прояви неповаги, приниження честі та гідності фізичної особи. Фактично зазначена категорія прав фізично є невіддільною від особи, а відповідно не може бути обмежена у період дії воєнного стану.

Однак механізм забезпечення реалізації зазначених прав з боку повноважних органів державної влади, установ, організацій, закладів може бути утрудненим з незалежних від них обставин. Зокрема зазначена вище категорія прав може бути протиправно обмежена державою-агресором. Так, на тимчасово окупованих територіях, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, неможливо забезпечити, приміром, реалізацію прав на життя, медичну допомогу, охорону здоров'я та інших прав. Найяскравішим прикладом обмеження таких прав є місто Маріуполь у Донецькій області, яке фактично знищено російською армією та до якого не мають доступу волонтери та Збройні Сили України для завезення життєво необхідних ліків, харчових продуктів, засобів гігієни та інших речей першої потреби.

Фізична особа має право на сім'ю та проти її волі не може бути розлучена зі своєю сім'єю. Однак під час воєнного стану зазначене

право може бути обмежено, наприклад, у випадку евакуації за кордон. Так, на період дії воєнного стану заборонено виїзд за межі України громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років.

24.02.2022 р. видано Указ Президента України № 69/2022 «Про загальну мобілізацію», який затверджений Верховною Радою у формі Закону про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» № 7113 [10]. П. 4 Указу передбачає, що призов військовозобов'язаних, резервістів та залучення транспортних засобів для забезпечення потреб Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань України здійснюється в обсягах, визначених згідно з мобілізаційними планами, а Генеральний штаб Збройних Сил України має визначити черговість та обсяги призову військовозобов'язаних, резервістів і транспортних засобів національної економіки в межах загального строку мобілізації (п. 5 Указу).

Ч. 1 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [11] вказує, що на строкову військову службу призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу (далі – громадяни призовного віку), а п. 7 ч. 1 ст. 22 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [11] передбачає, що граничний вік перебування на військовій службі (а також у резерві – п. 2. ч. 2 ст. 28 Закону) встановлюється для військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, з-поміж осіб: рядового, сержантського й старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу – до 60 років.

ЦК України [5] закріплює також особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи. У період дії воєнного стану не можуть бути обмежені права на: ім'я, його зміну та використання; повагу до честі та гідності; недоторканість ділової репутації; індивідуальність, особисте життя і його таємницю; а також права щодо особистого зображення, фільмування; у сфері творчої діяльності; інформаційні. Однак можуть бути винятки стосовно інформаційних прав. Так, станом на сьогодні закрито доступ до деяких державних реєстрів з метою збереження персональних даних та іншої інформації від несанкціонованого отримання та подальшого використання в неправомірних цілях державою-агресором.

Окрім того, потрібно пам'ятати про повагу до людини, яка померла, зокрема до її тіла, місця поховання. Знову ж таки, таке право зазнає грубих порушень з боку держави-агресора на тимчасово

окупованих територіях України. Наразі компетентні органи державної влади отримують багато свідчень від очевидців про те, що окупанти не дають змоги належним чином поховати загиблих. Відбувається поховання в так званих «братських могилах». Такі дії російських військових свідчать про грубе порушення особистих немайнових прав фізичних осіб і норм міжнародного права, зокрема тих, якими керуються держави, що входять до складу Європейського Союзу.

У період дії воєнного стану можуть також існувати обмеження права на: недоторканість житла, вибору роду занять, свободу пересування, об'єднання у політичні партії та громадські організації, мирні зібрання.

Так, можливе примусове відчуження майна, що перебуває у приватній власності, зокрема житла, транспортних засобів. Однак зазначене майно після завершення воєнного стану має бути повернутим або ж, якщо таке майно знищено, власник має право на компенсацію. Військовозобов'язані громадяни України можуть бути мобілізовані, у зв'язку з чим зміниться їх рід занять порівняно з тим, чим вони займалися до війни, однак треба пам'ятати, що на час виконання свого обов'язку щодо захисту Батьківщини, робочі місця за такими громадянами зберігаються.

Щодо обмеження свободи пересування – внаслідок бойових дій деякі території є замінованими, що становить небезпеку для життя та здоров'я людей, як, до прикладу, це трапляється у Київській та Чернігівській областях, де після відходу російських військ залишено велику кількість різних вибухових пристроїв, а тому мешканці тих населених пунктів, що були в окупації, змогли повернутися до своїх домівок лише після перевірки території працівниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій та іншими уповноваженими на це органами.

Під час воєнного стану заслуговує також особливої уваги діяльність різноманітних партій і громадських організацій, зокрема проросійських. З метою збереження суверенітету, територіальної цілісності, життя та здоров'я людей діяльність таких партій та організацій, якщо вона спрямована на підтримку держави-агресора, може бути обмежена або заборонена. Мирні зібрання в період дії воєнного стану також заборонені з метою запобігання великого скупчення людей і збереження їх життя та здоров'я.

Висновки. Україна в сучасних умовах буквально виборює своє право на існування в цивілізованому світі, зокрема в Європейській спільноті. Російська федерація грубо порушує абсолютно всі «правила ведення війни», особливо щодо цивільного населення та ті, що закріплені у Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року [12].

Особисті немайнові права фізичних осіб, точніше, окремі з них, про які йдеться у роботі, під час дії воєнного стану можуть бути правомірно обмежені, внаслідок дії тих чи інших нормативно-правових актів, прийнятих повноважними органами державної влади України. Таке обмеження спрямоване на захист суверенітету, територіальної цілісності та збереження життя і здоров'я людей, а тому обмеження, які застосовуються, є виправданими, однак не можуть бути спрямовані на застосування жорстокого поводження чи приниження честі та гідності людини.

Водночас особисті немайнові права фізичної особи, які забезпечують її природне існування, а саме – право на життя, здоров'я, медичну допомогу, не можуть бути обмежені навіть під час дії зазначеного особливого режиму в країні.

Проте є також неправомірне обмеження та порушення особистих немайнових прав фізичних осіб з боку держави-агресора, зокрема і прав, що забезпечують природне існування людини. Зазначені порушення відбуваються здебільшого на тимчасово окупованих територіях, а органи державної влади України фізично не мають можливостей забезпечити дотримання прав своїх громадян на таких територіях. Варто зазначити, що навіть міжнародні організації, наприклад Червоний Хрест, з незалежних від них причин, не можуть забезпечити належний рівень реалізації особистих немайнових прав та їх захист на територіях, що знаходяться в окупації. Такі порушення з боку російської федерації потребують необхідності притягнення винних не лише до цивільноправової, а й – здебільшого – до кримінальної відповідальності.

У представленій статті опрацьовано лише цивілістичний підхід до обмеження прав людини в період дії воєнного стану, а в юридичній науці ці питання можна розглядати також з позицій конституційного, трудового, адміністративного, кримінального та інших галузей права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булеца С. Б., Менджул М. В., Паніна Ю. С. Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2019, вип. 55, том 1, С. 110-113.
2. Кохановська О. В., Вербицька А. О. Особисті немайнові права фізичної особи в аспекті оновлення цивільного законодавства. *ENDLESS LIGHT in SCIENCE (Юридические науки)*, 2020, № 2 (1), С. 124-134.
3. Сенюта І. Я. Підстави виникнення правовідносин у сфері надання медичної допомоги: деякі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2018, вип. 50, том 1, С. 107-110.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/stru#Stru>.
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
8. Article 2, Treaty on European Union (consolidated 1 December 2009). URL: https://en.wikisource.org/wiki/Consolidated_version_of_the_Treaty_on_European_Union/Title_I:_Common_Provisions#Article_2/.
9. Ланюк Є. Діахронія осмислення прав людини. URL: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=3922>.
10. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>.
11. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
12. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: від 12 серпня 1949 року № 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

REFERENCES

1. Buleca, S. B., Mendzhul, M. V., & Panina, Ju. S. (2019). Pravova pryroda ta zmist prav ljudyny chetvertogo pokolinnja u sferi ohorony zdorov'ja [Legal nature and content of human rights of the fourth generation in the field of health care]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law, Vol. 1, Issue 55, (pp. 110-113) [in Ukrainian]*.
2. Kohanovs'ka, O. V., & Verbyc'ka, A. O. (2020). Osobysti nemajnovi prava fizychnoi' osoby v aspekti onovlennja cyvil'nogo zakonodavstva [Personal non-property rights of an individual in the aspect of updating civil legislation]. *ENDLESS LIGHT in SCIENCE (Jurydycheskye nauky) – ENDLESS LIGHT in SCIENCE (Legal sciences), 2 (1), 124-134 [in Ukrainian]*.
3. Senjuta, I. Ja. (2018). Pidstavy vynykennja pravovidnosyn u sferi nadannja medychnoi' dopomogy: dejaki aspekty [The grounds for the emergence of legal relations in the field of medical assistance: some aspects]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law, Issue 50, Vol. 1, (pp. 107-110) [in Ukrainian]*.
4. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254к/96-BP]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny : Zakon Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 № 435-IV]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> [in Ukrainian].
6. Pro pravovyj rezhym vojenного станu: Zakon Ukrai'ny vid 12 travnja 2015 roku № 389-VIII [On the legal regime of martial law: the Law of Ukraine dated May 12, 2015 № 389-VIII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/stru#Stru> [in Ukrainian].
7. Pro vvedennja vojenного станu v Ukrai'ni: Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 24.02.2022 roku № 64/2022 [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 № 64/2022]. <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

8. Article 2, Treaty on European Union (consolidated 1 December 2009). https://en.wikisource.org/wiki/Consolidated_version_of_the_Treaty_on_European_Union/Title_I:_Common_Provisions#Article_2 [in English].
9. Lanjuk, Je. Diahronija osmyslennja prav ljudyny [Diachrony of the understanding of human rights]. <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=3922> [in Ukrainian].
10. *Pro zagal'nu mobilizaciju: Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 24 ljutogo 2022 roku № 69/2022 [On general mobilization: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 № 69/2022]*. <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> [in Ukrainian].
11. *Pro vijs'kovyj obov'jazok i vijs'kovu sluzhbu: Zakon Ukrai'ny vid 25 bereznja 1992 roku № 2232-XII [On military duty and military service: Law of Ukraine dated March 25, 1992 № 2232-XII]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].
12. *Konvencija pro zahyst cyvil'nogo naseleennja pid chas vijny: vid 12 serpnja 1949 roku № 995_154 [Convention on the protection of the civilian population in time of war: August 12, 1949 № 995_154]*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 26.07.2022.

Прийнято до друку 12.09.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

Shcherbak H. Integracijna model' ASEAN. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2022. № 5. S. 52-65. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)05](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)05)

УДК 339.924

ЩЕРБАК Геннадій,

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-8569-9812

gennadiyrex@gmail.com

DOI: 10.31617/3.2022(124)05

SHCHERBAK Hennadii,

Postgraduate student of the Department of International, Civil and Commercial Law State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8569-9812

gennadiyrex@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЙНА МОДЕЛЬ АСЕАН

Вступ. Донині Україна не приділяла достатньої уваги розвитку співробітництва з країнами Південно-Східної Азії та державами – членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), яке має двосторонній і вузько направлений характер, зокрема з Таїландом, Малайзією та Індонезією. Однак наразі через стрімке зростання впливу АСЕАН на міжнародній арені Україна не може нехтувати цим напрямом міжнародного співробітництва.

Проблемою є складність міжнародно-правової природи АСЕАН і відсутність комплексних, актуальних досліджень на вказану тематику.

Метою статті є уточнення правової природи АСЕАН, а також формулювання пропозиції щодо поглиблення співробітництва України з державами – членами АСЕАН як на двосторонньому рівні, так і співробітництва з Асоціацією загалом.

Методи. Використано методи: аналізу, синтезу, порівняльно-правовий та історичний.

Результати. Розглянуто основні положення установчих договорів АСЕАН, її організаційну структуру. Систематизовано історичний розвиток міжнародної правосуб'єктності АСЕАН. Проаналізовано сфери співробітництва України з АСЕАН загалом та з відповідними членами Асоціації.

Висновки. АСЕАН – унікальна субконтинентальна міжурядова організація, метою якої є поглиблення економічної інтеграції держав регіону, співробітництва в соціальній, культурній та безпековій сферах, а в контексті АСЕАН+ВРЕП – торгово-економічний блок міжконтинентального значення. Нині загалом спостерігається позитивне зрушення у розвитку співробітництва між Україною та АСЕАН. Перспективними напрямками розвитку співробітництва України з державами – членами організації стануть: залучення інвестицій у промисловість з високорозвинених країн АСЕАН і вкладення інвестицій у малорозвинені країни Південно-Східної Азії, збільшення експорту продукції сільського господарства до країн цього регіону,

ASEAN INTEGRATION MODEL

Introduction. Since the declaration of independence, Ukraine has not paid enough attention to the development of cooperation with the countries of South East Asia and member states of the Association of South East Asian Nations (ASEAN), which was mainly bilateral and narrowly focused, mainly with Thailand, Malaysia and Indonesia. However, at present, our state cannot neglect the strengthening of relations and cooperation with the Association, taking into account the rapid growth of the influence of ASEAN on the international arena as a result of significant achievements in the field of economic integration within the framework of the Association, economic, social and demographic indicators of the countries of the region, etc.

Problem. The complexity of the international legal nature of ASEAN and the lack of comprehensive, relevant research on the specified subject.

The aim of the article is to clarify the legal nature of ASEAN, as well as to formulate proposals for deepening Ukraine's cooperation with ASEAN member states both at the bilateral level and cooperation with the Association as a whole.

Methods. The following scientific methods were used: methods of analysis, synthesis, comparative legal and historical method.

The results. The main provisions of the founding treaties of ASEAN, the organizational structure of the Association were analyzed. The historical development of international legal personality of ASEAN is systematized. The spheres of Ukraine's cooperation with ASEAN as a whole and with the relevant members of the Association were analyzed.

Conclusions. ASEAN should be considered as a unique subcontinental intergovernmental organization, the purpose of which is to deepen the economic integration of the states of the region, cooperation in the social, cultural and security spheres, and in the context of ASEAN+RCEP – as a trade and economic bloc of intercontinental importance. During the last three decades, Ukraine had a rather limited level of cooperation with ASEAN member states, which was limited to bilateral cooperation in certain areas. At the moment, there is a positive shift in the

© Щербак Г., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії та укладення угод про створення зони вільної торгівлі з державами – членами АСЕАН.

Ключові слова: право міжнародних організацій, міжнародна правосуб'єктність міжнародної організації, міжнародне співробітництво, економічна інтеграція, зона вільної торгівлі, організаційна структура міжнародної організації, Асоціація держав Південно-Східної Азії.

development of cooperation between Ukraine and ASEAN as a whole. Prospective directions for the development of Ukraine's cooperation with the member states of the organization, in particular, will be: attraction of investments in industry from highly developed ASEAN countries and investments in underdeveloped countries of South East Asia, increasing exports of agricultural products to the countries of this region, joining the Treaty of Friendship and cooperation in South East Asia and the conclusion of agreements on the creation of a free trade zone with ASEAN member states.

Keywords: law of international organizations, international legal personality of an international organization, international cooperation, economic integration, free trade zone, organizational structure of an international organization, Association of South East Asian Nations.

JEL Classification: K33, O19.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. З моменту проголошення незалежності Україна не приділяла достатньої уваги розвитку співробітництва з країнами Південно-Східної Азії та державами – членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), яке мало двосторонній і вузько направлений характер, зокрема з Таїландом, Малайзією та Індонезією. Однак наразі, попри стрімке зростання впливу АСЕАН на міжнародній арені та завдяки значним досягненням у сфері економічної інтеграції в рамках Асоціації, економічних, соціальних та демографічних показників країн регіону Україна не може нехтувати посиленням розвитку відносин і співробітництва з Асоціацією. Тож Україні необхідно поглиблювати загальне співробітництво з Асоціацією загалом, оскільки це дає значні можливості для залучення інвестицій з високорозвиненими країнами регіону, створення зони вільної торгівлі з країнами Асоціації, відкриття ринків збуту в менш розвинених країнах регіону. Утім, законопроектна робота щодо створення підґрунтя для двосторонньої співпраці потребує відповідного теоретико-правового обґрунтування, а саме уточнення міжнародно-правової природи АСЕАН.

Проблема полягає у складній міжнародно-правовій природі АСЕАН і відсутності комплексних, актуальних досліджень за вказаною тематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням співробітництва України з АСЕАН регулярно приділяється увага в науковій періодичній літературі. Цікавою є праця О. Гаврилюка [1], в якій розглянуті переваги торгового-економічного співробітництва України з державами регіону та перепони, з якими наша держава може

.....

зіткнутися. Комплексне дослідження економічного потенціалу *АСЕАН* проведено вченими М. Рахманом [2] і С. Сардаком [3]; ж перспективам економічного співробітництва України та *АСЕАН* присвячені праці Я. Турчин [4], В. Узуна [5] та Ю. Швед-Саная [6]. Серед іноземних джерел варто звернути увагу на праці Т. Коха [7], Н. Куннамаса [8] і К. Майснера [9], які присвячені питанням особливостей організаційно-правових моделей *АСЕАН* та ЄС, а також їхньому порівнянню. Разом з тим актуальність проблеми потребує подальших досліджень.

Метою статті є уточнення правової природи *АСЕАН*, а також формулювання пропозицій щодо поглиблення співробітництва України з державами – членами *АСЕАН* як на двосторонньому рівні, так і співробітництва з Асоціацією загалом.

Методи. Для досягнення мети статті проведено доктринальний аналіз проблематики правової природи *АСЕАН*, проаналізовано міжнародно-правову основу її функціонування, договірну базу відносин України та *АСЕАН*, а також безпосередньо застосовано методи аналізу, синтезу, порівняльно-правовий, історичний тощо.

Результати дослідження. *АСЕАН* (від англ. *Association of SouthEast Asian Nations, ASEAN*) – унікальна за своєю природою міжнародна організація, що за свій тривалий період становлення та розвитку набула особливого значення у торговельно-економічній, соціально-культурній та безпековій сфері регіону Південно-Східної Азії. Створена у 1967 р. шляхом ухвалення Бангкокської декларації, в рамках якої держави регіону Південно-Східної Азії об'єдналися з метою соціально-економічного співробітництва, забезпечення стабільності та миру, а також мирного вирішення як економічних, так і політичних спорів та суперечностей між собою, організація продовжує існувати, попри значні розбіжності в мовно-етнічному, релігійному, соціально-економічному та політичному аспектах.

Специфікою регіону є те, що країни Південно-Східної Азії в період холодної війни мали позаблоковий статус у конфронтації між Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) та Організацією Варшавського договору (ОВД), а також увійшли до тогочасної альтернативи цим двом блокам – Руху неприєднання, до якого входили переважно колишні колоніальні країни. Ця «позаблоковість» і нейтральність країн, що згодом створять *АСЕАН*, і визначила статус регіону як однієї з буферних зон між великими державами.

У генезі *АСЕАН* можна виділити певні періоди (або етапи), що допоможе детально проаналізувати та обґрунтувати особливості її правової природи.

Перший етап – від підписання Бангкокської декларації у 1967 р. до підписання Угоди про створення зони вільної торгівлі *АСЕАН* у 1992 р.

8 серпня 1967 р. в м. Бангкок представники Індонезії, Малайзії, Філіппін, Сінгапуру та Таїланду підписали Декларацію про створення

нової міжнародної організації – *АСЕАН*. Серед головних цілей нового об'єднання були: забезпечення та підтримання миру в Південно-Східній Азії, прискорення економічного розвитку, співробітництво в економічній, соціальній, культурній та інших сферах. Об'єднання передбачає створення організаційно-інституційної структури. Однак організаційна структура новоствореної Асоціації доволі проста, зокрема обмежена щорічними зустрічами міністрів закордонних справ, постійним і тимчасовими комітетами, без чіткого визначення повноважень [10]. Специфікою цієї Декларації є те, що вона жодним чином не визначала правосуб'єктність нового утворення, його права та обов'язки. На наш погляд, це відображало бачення Асоціації як здебільшого міжурядового форуму або майданчика для обговорення напрямів та перспектив співробітництва. Балійська угода 1976 р. не привнесла уточнень щодо міжнародної правосуб'єктності *АСЕАН*, проте містила детальні положення щодо співробітництва держав в економічній, соціальній та культурній сферах, а також вказівки щодо удосконалення інституційної структури [11].

Причинами такої правової невизначеності *АСЕАН* є: по-перше, держави-учасниці не мали ще чіткого бачення того, яким має бути їхнє об'єднання; по-друге, на той момент держави-учасниці все ще не відійшли від низки конфронтацій, що зазначались між 1960 та 1967 рр. [12].

Загалом цей період можна охарактеризувати тим, що процеси економічного співробітництва, інтеграції та зростання, що були на першому місці серед цілей Бангкокської декларації, в перші десятиліття існування організації майже не відбувалися [13, с. 8]. Документи, що стосувалися економічного співробітництва, зазвичай мали суто політичний характер. Упродовж цього часу співробітництво держав-членів переважно зосереджено на забезпеченні миру та стабільності в Південно-Східній Азії. Не розширювалась територіально й сама організація в регіоні, що дає підстави називати *АСЕАН* у цей період суб-регіональною організацією.

Другий етап – від підписання Угоди про створення зони вільної торгівлі *АСЕАН* у 1992 р. до підписання Статуту *АСЕАН* у 2007 р.

В 1992 р. держави – члени *АСЕАН* підписали угоду про створення зони вільної торгівлі *АСЕАН (AFEF)*. Основними цілями *AFEF* є: створення єдиного ринку та міжнародної виробничої бази, залучення прямих іноземних інвестицій, а також розширення внутрішньої торгівлі та інвестицій в *АСЕАН* [14]. Після цього на V саміті *АСЕАН* в 1995 р. держави – члени організації підтримали курс на поглиблення економічної співпраці та інтеграцію: підписані ініціативи про створення зони вільної торгівлі між державами-членами та про розширення *АСЕАН* завдяки країнам Індокитаю, що не вступили до *АСЕАН* [12]. Також після Саміту підписано Угоду *АСЕАН* щодо мит 1997 р., Рамкову угоду про створення зони інвестицій *АСЕАН* 1998 р. та ін.

Тож нарешті на практиці почали реалізовуватися цілі, поставлені Бангкокською декларацією 1967 р.

Надалі відбулося значне розширення *АСЕАН*: у 1995 р. до організації вступив В'єтнам, у 1997 р. – Лаос та М'янма, у 1999 р. – Камбоджа [12]. Отже, протягом цього етапу *АСЕАН* перетворилася з субрегіональної на регіональну організацію, що об'єднала більшість країн свого регіону.

Третій етап – від прийняття Статуту *АСЕАН* (2007 р.) до нашого часу.

Поворотним моментом цього періоду та всієї історії *АСЕАН* загалом стає прийняття Статуту організації. На відміну від попередніх декларацій цей документ вперше закріпив, що «*АСЕАН* як міжурядовій організації надається правосуб'єктність» (ст. 3). Статут зафіксував структуру вищих органів організації, що визначено в Бангкокській декларації: Конференція глав держав – членів *АСЕАН*, яка приймає рішення з найважливіших питань, пов'язаних з реалізацією цілей Асоціації та забезпечує стратегічне керівництво організацією (ст. 7); Координуюча Рада *АСЕАН*, до якої входять міністри закордонних справ держав-членів, координує реалізацію рішень Конференції глав держав *АСЕАН* (ст. 8); Постійний комітет, що діє в період між зборами попередніх двох органів; а також Секретаріат *АСЕАН* на чолі з генеральним секретарем, який виконує адміністративні функції (ст. 11). Тож у рамках *АСЕАН* виокремлюють такі інституції: Економічна спільнота *АСЕАН*, Спільнота *АСЕАН* з безпеки й Соціально-культурна спільнота *АСЕАН* (ст. 9). У рамках цих спільнот проводяться наради міністрів держав-членів, які є відповідальними за той чи інший сектор [15]. Підтвердженням міжнародної правосуб'єктності Асоціації є те, що вона є суб'єктом міжурядових стосунків і стосунків з іншими міжнародними організаціями, зокрема Меркосур, АТЕК, ШОС, ЄС та ін.; окрім того, *АСЕАН* є спостерігачем при ООН.

Важливими подіями цього етапу також є підписання угод про створення зон вільної торгівлі між *АСЕАН* та Китаєм (2005), Південною Кореєю (2007), Японією (2008), Австралією і Новою Зеландією (2010), Індією (2010) [16]. Згодом ці угоди сприяли підписанню у 2020 р. Угоди про всеосяжне регіональне економічне партнерство (ВРЕП) [17], яке створило між *АСЕАН* та зазначеними державами найбільшу в історії зону вільної торгівлі, перетворила *АСЕАН* в унікальний торговельно-економічний блок, що об'єднав 30 % світового номінального ВВП (26.1 трлн дол. США) та приблизно 30 % населення світу (2.3 млрд осіб) [18; 19, с. 4], а найголовніше – понад 30 % обсягу світової торгівлі (10 трлн дол. США) [20]. Угода набула чинності 1 січня 2022 р. [21].

Наразі держави – члени *АСЕАН* є передовими виробниками та експортерами натурального каучуку, пальмової олії, кокосової олії, олова, мідної та хромової руди, органічних хімікатів, гуми та органічної

хімії, перлин та коштовного каміння, мінерального палива, мінеральної оливи, пластмаси та виробів з неї, оптичних, фотографічних, кінематографічних та медичних інструментів, ядерних реакторів, котлів і механічних приладів, товарів сільського господарства [2, с. 29; 3, с. 42]. У сфері послуг важливими виступають: готельний та ресторанний бізнес, банківська справа, роздрібна торгівля тощо [2, с. 27].

Одним з проблемних питань, що й понині існує в рамках Асоціації, є забезпечення *прав людини* в регіоні. Керуючись принципом невтручання у внутрішні справи держав, *АСЕАН* не звертає уваги на події, пов'язані з порушенням прав людини на територіях своїх держав-членів, наприклад: репресії проти народу рохінджа воєнною владою в М'янмі [9, с. 330], обмеження громадянських прав після воєнних переворотів у Таїланді у 2006 і 2014 рр. [8, с. 772].

Така позиція Асоціації пов'язується з доктриною «шлях *АСЕАН*» (*ASEAN way*) у рамках організації. Деякі науковці наводять свої визначення цього терміну: С. Текунан вказує, що «це процес прийняття рішень, який робить акцент на переговорах і консенсусі, до того ж наголошує на рівноправності членів і важливості співпраці, попри тривалий час, необхідний для обговорення для досягнення згоди»¹ [22, с. 144]; Д. Х. Тобінг характеризує її як «принципи або цінності, що регулюють взаємовідносини між державами – членами *АСЕАН*, які передусім роблять акцент на повазі до суверенітету. Ці принципи та цінності полягають у відстоюванні ідеї невтручання у внутрішні справи, досягнення консенсусу, неформальності та кулуарної дипломатії; використання нежорстких методів у рамках механізму врегулювання суперечок» [23, с. 149]. Ж. Гох припускає, що «шлях *АСЕАН*» – це метод, який організація використовує для вирішення конфліктних ситуацій [24, с. 115].

Сукупність принципів, що охоплюються «шляхом *АСЕАН*», знайшла своє визначення у ст. 2 Статуту *АСЕАН*, зокрема: повага до незалежності та суверенітету держав, незастосування сили чи погрози силою, невтручання у внутрішні справи та ін. [15].

Отже, *АСЕАН*, по-перше, протягом цього етапу стала повноцінною міжнародною міждержавною організацією з власною міжнародною правосуб'єктністю, яку вона не мала на момент свого створення; по-друге, перейшла від поглиблення економічного співробітництва між державами-членами до поглиблення економічного співробітництва зі своїми сусідами.

За підсумками аналізу еволюції розвитку *АСЕАН* можна виокремити такі результати: спочатку відбулося розширення та уточнення компетенції організації, далі – перетворення *АСЕАН* на регіональне об'єднання, розширення організаційно-інституційної структури та уточнення її повноважень.

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наводяться у перекладі автора статті.

Для кращого розуміння правової природи *АСЕАН* можна провести порівняльний аналіз її з ЄС. *По-перше*, вони мають схожі історичні підстави виникнення та економічну спрямованість: обидва ці об'єднання створені з метою просування миру та забезпечення стабільності у своїх регіонах; однією з основних цілей є поглиблення економічного співробітництва та інтеграції держав – членів Асоціації в один ринок. Водночас на відміну від ЄС *АСЕАН* є міжнародною організацією, а не наддержавним утворенням, органам якого держави-члени поступаються частиною свого суверенітету лише в певних сферах [7, с. 2]. Як наслідок, організаційно-інституційна структура *АСЕАН* кардинально відрізняється від ЄС: *АСЕАН* не має інституцій з наднаціональними повноваженнями, в ЄС же це Європарламент, Рада ЄС як законодавчі органи наднаціонального об'єднання та Європейська комісія – виконавчий орган ЄС. Ці органи мають право приймати такі юридично обов'язкові нормативно-правові акти, як-от: регламенти та директиви. Перші мають пряму дію в державах – членах ЄС, другі – непряму: потребують подальшої імплементації на національному рівні шляхом вироблення відповідних нормативно-правових актів, що будуть відображати положення директиви. До того ж рішення в інституціях ЄС здебільшого приймаються шляхом голосування, а не завдяки консенсусу [25, с. 56, 58, 175]. Подібних повноважень не має жодна з інституцій *АСЕАН*. На відміну від *АСЕАН* ЄС не має єдиного установчого документа під назвою «Статут», його роль виконують Договір про Європейський Союз (ДЄС) та Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). *По-друге*, в економічній інтеграції країн *АСЕАН* є деякі винятки: у рамках *АСЕАН* відсутня свобода переміщення робочої сили; держави – члени Асоціації не планують створення єдиної спільної валюти для свого регіону. *По-третє*, на відміну від органів ЄС, для вищих органів *АСЕАН* є характерним прийняття рішень шляхом консенсусу, а не через голосування. *По-четверте*, єдиною офіційною і робочою мовою організації *АСЕАН* є англійська [7, с. 3–4]. З огляду на ці відмінності можна стверджувати, що *АСЕАН* є класичним прикладом регіональної міжнародної організації, де держави-члени поступаються лише частиною суверенітету перед організацією.

Отже, *АСЕАН* – це унікальна субконтинентальна міжурядова організація, метою якої є поглиблення економічної інтеграції держав регіону, співробітництва в соціальній, культурній та безпековій сферах, а в контексті *АСЕАН*+ВРЕП – це торгово-економічний блок міжконтинентального значення.

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба в жовтні 2021 р. зазначив: «Більшу частину 30 років української незалежності наша зовнішня політика не приділяла достатньої уваги Південно-Східній Азії та Азійсько-Тихоокеанському регіону, в яких Україна має

дуже багато можливостей. Коли я став міністром, я одразу заявив, що ми будемо приділяти цим регіонами принципово більше уваги...» [26].

Попри те, що держави – члени *АСЕАН* стали одними з перших, хто визнав незалежність України [1, с. 62], Україна з цими державами-членами встановила дипломатичні відносини ще в кінці 90-х рр. Зокрема у 1997 р. відкриті посольства України у В'єтнамі та Індонезії, а у 2005 р. – у Малайзії, Сінгапурі та Таїланді. З іншими державами – членами Асоціації ми підтримуємо дипломатичний зв'язок через свої посольства, які акредитовані в інших країнах *АСЕАН* [4, с. 396].

З початку встановлення дипломатичних відносин з державами Південно-Східної Азії здійснено досить незначну кількість візитів та переговорів на найвищому державному рівні з 2011 по 2016 рр.: у 2011 р. – візити до В'єтнаму, Сінгапуру та Брунею з метою подолання певної паузи у відносинах між Україною і країнами Південно-Східної Азії. Візит до В'єтнаму привів до підписання угоди про співпрацю у сфері авіа- та суднобудування, а також атомної промисловості. Під час візиту до Сінгапуру обговорювались питання щодо експорту продукції воєнно-промислового комплексу, космічних технологій та металургії, створення сучасної транспортної інфраструктури в рамках проекту каналу Дунай – Чорне море, розвитку туристичної галузі. А в ході візиту української державної делегації до Брунею визначено перспективи воєнно-технічної співпраці, а також підписано угоду про запровадження безвізового режиму між обома країнами [4, с. 396–397]; державні візити до Індонезії та Малайзії у 2016 р. поставили за мету актуалізацію потреби посилення української присутності на ринках Південно-Східної Азії [1, с. 63].

В останні роки розпочалася активізація відносин України з *АСЕАН*. Зокрема в серпні 2021 р. представники делегацій парламентів держав-членів у Міжпарламентській Асамблеї *АСЕАН* ухвалили рішення про надання Верховній Раді України статусу спостерігача при цьому органі. Також відкрито Центр досліджень країн *АСЕАН* при Інституті міжнародних досліджень КНУ ім. Тараса Шевченка. За словами міністра закордонних справ України, основним завданням цього центру буде «налагодження ефективної взаємодії між дослідниками та науковцями, розвиток гуманітарно-освітніх і міжлюдських контактів між Україною та країнами *АСЕАН*» [26]. Також відомо, що Міністерство закордонних справ України працює над приєднанням України до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії, а також над укладенням з основними своїми торговими партнерами в *АСЕАН* угод про преференційну торгівлю [27], які були б передумовами для укладення угод про створення зони вільної торгівлі між Україною та цими державами.

Щодо економічного співробітництва та торгівлі, то станом на 2000 р. (незадовго до встановлення дипломатичних відносин

з державами – членами *АСЕАН*) загальний товарооборот між Україною та країнами Асоціації становив 500 млн дол. США. За подальші два роки цей показник стрімко збільшився до понад 1 млрд дол. США, але потім зростання дещо уповільнилося, і показник загального товарообороту стабілізувався на рівні більше ніж 2 млрд дол. США тільки в 2010 р. До 2014 р. значення почало рухатися до позначки в 3 млрд дол. США, але починаючи з 2014 р. знову впало до позначки у 2 млрд дол. США, проте з 2016 р. відновив свої та у 2019–2020 рр. вже перебільшував значення в 3 млрд дол. США [5, с. 254].

Основними партнерами України в Південно-Східній Азії є Індонезія, Таїланд, В'єтнам і Малайзія. Пріоритетними галузями економічної співпраці України та Індонезії стали металургійна промисловість, машинобудування, сільське господарство, наземний і морський транспорт та перевезення ними, літако- й суднобудування, військово-технічний комплекс, зв'язок і телекомунікації, легка промисловість, а також подальший розвиток туристичної індустрії. Пріоритетними напрямками розвитку українсько-малайзійських торговельно-економічних відносин є співробітництво в галузі енергетики, суднобудування, хімічної промисловості, сільського господарства, металургійної галузі, аерокосмічної галузі, військово-технічного співробітництва. З Таїландом Україна співпрацює в машинобудівній, воєнно-промисловій та аерокосмічній сферах, з В'єтнамом – в кондитерській, сільськогосподарській та машинобудівній. З цими державами Україна уклала різні двосторонні угоди про співробітництво в тій чи іншій сфері економіки [6, с. 290–291].

Вивчаючи причини того, чому не відбувалося значного розширення співробітництва України з державами – членами *АСЕАН*, О. Гаврилук зазначає низку чинників, які могли негативно впливати на зовнішньоторговельні стосунки між Україною та країнами Південноазійського регіону, а саме «негативний політичний та інвестиційно-підприємницький клімат України, депресивний характер сільського господарства, застосування застарілих технологій, що негативно відбивається на кількості та якості експортної продукції...», «відстань і логістика – основний недолік ринку *АСЕАН* для українських постачальників продовольства...», «нарощування експорту Китаю на ринки країн *АСЕАН*..., які є конкурентними українським. В умовах функціонування зони вільної торгівлі Китай–*АСЕАН*, ... зміцнення китайсько-*АСЕАН*івських економічних зв'язків українські товари... відчувають дедалі сильнішу дискримінацію» [1, с. 64].

Продовження поглиблення співробітництва з *АСЕАН* матиме для України значні переваги: регіон Південно-Східної Азії є досить густонаселеним (майже 650 млн осіб, багато країн мають населення вдвічі або втричі більше ніж населення України), має позитивний приріст населення, а отже це великий ринок споживачів. Крім того, це можливість залучення великих інвесторів з високорозвинених держав

регіону, зокрема Сінгапур, Малайзія та ін. в українську економіку, з іншого ж боку, можливість спрямування українських інвестицій у бідні країни – М'янму, Лаос та Камбоджу. Не менш важливим є те, що, на відміну від сусіднього ЄС, в *АСЕАН* немає квот на продукцію агропромислового комплексу, а процедури сертифікації товарів і продуктів є простішими [1, с. 62].

Доречно зазначити кілька перспективних напрямів співробітництва України з членами *АСЕАН*. У рамках *торговельно-економічного співробітництва* необхідне поступове збільшення загального товарообігу з країнами Південно-Східної Азії. Цьому може сприяти підписання угод про зону вільної торгівлі з державами – членами *АСЕАН*, хоча б з найбільш економічно розвиненими країнами організації, зокрема Індонезія, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Бруней та Філіппіни, а також приєднання до Договору про дружбу та співробітництво у Південно-Східній Азії, який є відкритим і для держав, що не знаходяться в цьому регіоні. Держави, які підписали цей договір, у відносинах з іншими державами в регіоні зобов'язуються дотримуватися принципів міжнародного права, що зазначені в Статуті ООН, активно сприяти співробітництву в різних сферах (економічній, соціальній, науково-технічній та культурній). Одним з основних напрямів українського експорту має стати сільськогосподарська та харчова продукція, оскільки значний ріст населення у країнах регіону до середини цього століття збільшить і попит на цю продукцію. Україна як один з великих експортерів сільськогосподарської продукції могла б стати одним з гарантів продовольчої безпеки в цьому регіоні.

В *інвестиційній діяльності* Україні вигідно залучати інвестиції з багатих і високорозвинених країн регіону (Сінгапур, Бруней, Малайзія та Індонезія), а зі свого боку – інвестувати в менш розвинені (Лаос, Камбоджа та М'янма), передусім у розвиток інфраструктури, оскільки в цих країнах вона слабо розвивалася через руйнування, спричинені попередніми громадянськими війнами.

У частині *військового співробітництва* для України, окрім нарощування експорту військового та поліцейського спорядження до країн *АСЕАН* (насамперед Таїланд, Індонезія, Малайзія та Філіппіни), буде доцільним вивчення досвіду держав – членів *АСЕАН* у протистоянні з комуністичними повстанцями та ісламськими терористичними угрупованнями.

Висновки. *АСЕАН* варто розглядати як унікальну субконтинентальну міжурядову організацію, метою якої є поглиблення економічної інтеграції держав регіону, співробітництва в соціальній, культурній та безпековій сферах, а в контексті *АСЕАН+ВРЕП* – як торгово-економічний блок міжконтинентального значення.

Україна протягом останніх трьох десятиліть мала з державами – членами *АСЕАН* досить обмежений рівень співробітництва, яке

зводилось до двостороннього співробітництва у певних сферах, укладалися різні угоди у тій чи іншій сфері промисловості, кількість офіційних візитів на найвищому рівні була незначною і на розвиток відносин значно не вплинуло, однак загальний товарообіг між Україною та країнами Південно-Східної Азії поступово зростає і досягнув позначки в 3 трлн дол. США. Наразі спостерігається позитивне зрушення у розвитку співробітництва між Україною та АСЕАН загалом: Верховна Рада України отримує статус спостерігача в Міжпарламентській Асамблеї АСЕАН, в Україні створюється перший Центр дослідження країн АСЕАН, Міністерство закордонних справ України працює в напрямі укладення угод про преференційну торгівлю з державами – членами Асоціації.

Перспективними напрямками розвитку співробітництва України з державами – членами організації є залучення інвестицій у промисловість від високорозвинених країн АСЕАН та вкладення інвестицій у малорозвинені країни Південно-Східної Азії, збільшення експорту продукції сільського господарства до країн цього регіону, приєднання до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії та укладення угод про створення зони вільної торгівлі з державами – членами АСЕАН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилюк О. В. Вектор АСЕАН у зовнішній політиці України. *Зовнішня політика і дипломатія: Традиції, тренди, досвід*. 2017. Вип. 24. С. 61-67.
2. Рахман М. С. Країни АСЕАН у фокусі пріоритетних ринків України. *Проблеми економіки*. 2020. Вип. 3(45). С. 25-33.
3. Сардак С. Є. Потенціал економічного розвитку АСЕАН. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 5(05). С. 41-44.
4. Турчин Я. Б. Особливості та потенціал співпраці України з країнами АСЕАН. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 395-398.
5. Узун В. В. Економічне співробітництво України та АСЕАН : стан, перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 6(2). С. 252-256.
6. Швед-Саная Ю. В. Економічне співробітництво України з АСЕАН в сучасних умовах: стан, проблеми і перспективи. *Стратегія розвитку України*. 2012. Вип. 1. С. 289-292.
7. Koh T. Asean and the EU: Differences and challenges. URL: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/12/2017.08.22-Asean-and-the-EU-Differences-and-challenges.pdf>.
8. Kunmas N. Normative power Europe, ASEAN and Thailand. *International Economics and Economic Policy*. 2020. №17. P. 765-781.
9. Meissner K. L. A case of failed interregionalism? Analyzing the EU-ASEAN free trade agreement negotiations. *Asia Europe Journal*. 2016. Vol. 14(3). P. 319-336.
10. Бангкокська декларація. URL: <https://agreement.asean.org/media/download/20140117154159.pdf>
11. Балійська угода 1976 року URL: <https://asean.org/the-declaration-of-asean-concord-bali-indonesia-24-february-1976>.

12. Асоціація держав Південно-Східної Азії. URL: <http://www.asean.org/>.
13. Городня Н. АСЕАН: Створення й етапи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2010. Вип. 10. С. 7-10.
14. ASEAN Free Trade Area. URL: <https://fta.miti.gov.my/index.php/pages/view/asean-afta>.
15. Статут АСЕАН. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf>.
16. Agreement on trade in goods under the framework agreement on comprehensive economic cooperation between the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of India. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/22677.pdf>.
17. Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement. URL: <https://rcepsec.org/legal-text/>
18. Medina A. F. ASEAN's Free Trade Agreements: An Overview URL: <https://www.aseanbriefing.com/news/aseans-free-trade-agreements-an-overview/>
19. The Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: A New Paradigm in Asian Regional Cooperation? URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/792516/rcep-agreement-new-paradigm-asian-cooperation.pdf>.
20. Regional Comprehensive Economic Partnership: Implications, Challenges and Future Growth of East Asia and ASEAN. URL: <https://www.eria.org/events/regional-comprehensive-economic-partnership-implications-challenges-and-future-growth-of-east-asia-and-asean>.
21. RCEP Agreement enters into force. URL: <https://asean.org/rcep-agreement-enters-into-force>.
22. Tekunan S. The Asean Way: The Way To Regional Peace? *Jurnal Hubungan Internasional*. 2014. Vol. 3. № 2. P. 142-148.
23. Tobing D. H. The Limits and Possibilities of the ASEAN Way: The Case of Rohingya as Humanitarian Issue in Southeast Asia. *KnE Social Sciences. The 1st International Conference on South East Asia Studies*. 2016. P. 148-174.
24. Goh G. The 'ASEAN Way' Non-Intervention and ASEAN's Role in Conflict Management. *Stanford Journal of East Asian Affairs*. 2003. Vol. 3. № 1 P. 113-118.
25. Європейське право: право Європейського союзу: у трьох кн. / за заг. ред. Муравйова В. І. Кн. перша: Інституційне право Європейського союзу / Муравйов В. І., Шпакович О. М., Лисенко О. М., Святун О. В. – К.: Ін Юре, 2015. 312 с.
26. Дмитро Кулеба відкрив перший в Україні Центр досліджень країн АСЕАН URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-vidkriv-pershij-v-ukrayini-centr-doslidzen-krayin-asean>
27. Дмитро Кулеба: Наша мета - 5 мільярдів товарообігу з країнами АСЕАН. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-nasha-meta-5-milyardiv-tovaroobigu-z-krayinami-asean>.

REFERENCE

1. Gavryljuk, O. V. (2017). Vektor ASEAN u zovnishnij polityci Ukrai'ny [The ASEAN vector in Ukraine's foreign policy]. *Zovnishnja polityka i dyplomatiya: Tradycii', trendy, dosvid – Foreign policy and diplomacy: Traditions, trends, experience*, (Issue 24), (pp. 61-67) [in Ukrainian].
2. Rahman, M. S. (2020). Krai'ny ASEAN u fokusi priorityetnyh rynkiv Ukrai'ny [ASEAN countries are the focus of Ukraine's priority markets]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, (Issue 3(45), (pp. 25-33) [in Ukrainian].
3. Sardak, S. Je. (2016). Potencial ekonomichnogo rozvytku ASEAN [Economic development potential of ASEAN]. *Shidna Jevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnja – Eastern Europe: Economics, Business and Management*, Issue 5(05), (pp. 41-44) [in Ukrainian].

4. Turchyn, Ja. B. (2014). Osoblyvosti ta potencial spivpraci Ukrai'ny z kraj'namy ASEAN [Peculiarities and potential of Ukraine's cooperation with ASEAN countries]. *Gileja: naukovyj visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*. (Issue 80), (pp.395-398) [in Ukrainian].
5. Uzun, V. V. (2017). Ekonomichne spivrobitnyctvo Ukrai'ny ta ASEAN: stan, perspektyvy rozvytku [Economic cooperation of Ukraine and ASEAN: state, development prospects]. *Visnyk Hmel'nyc'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, (Issue 6(2), (pp. 252-256) [in Ukrainian].
6. Shved-Sanja, Ju. V. (2012). Ekonomichne spivrobitnyctvo Ukrai'ny z ASEAN v suchasnyh umovah: stan, problemy i perspektyvy [Economic cooperation of Ukraine with ASEAN in modern conditions: state, problems and prospects]. *Strategija rozvytku Ukrai'ny – Development strategy of Ukraine*, (Issue 1), (pp. 289-292) [in Ukrainian].
7. Koh, T. Asean and the EU: Differences and challenges. <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/12/2017.08.22-Asean-and-the-EU-Differences-and-challenges.pdf> [in English].
8. Kunmas, N. (2020). Normative power Europe, ASEAN and Thailand. *International Economics and Economic Policy*, 17, (pp. 765-781) [in English].
9. Meissner, K. L. (2016). A case of failed interregionalism? Analyzing the EU-ASEAN free trade agreement negotiations. *Asia Europe Journal*, Vol. 14(3), (pp. 319-336) [in English].
10. *Bangkoks'ka deklaracija – Bangkok Declaration*, <https://agreement.asean.org/media/download/20140117154159.pdf> [in Ukrainian].
11. *Balijs'ka ugoda 1976 roku – Bangkok Declaration*, <https://asean.org/the-declaration-of-asean-concord-bali-indonesia-24-february-1976> [in Ukrainian].
12. *Asociacija derzhav Pivdenno-Shidnoi' Azii' – Bangkok Declaration*. <http://www.asean.org/> [in Ukrainian].
13. Gorodnja, N. (2010). ASEAN: Stvorennja j etapy rozvytku [ASEAN: Creation and stages of development]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. History*, (Issue 10), (pp. 7-10) [in Ukrainian].
14. *ASEAN Free Trade Area*. <https://fta.miti.gov.my/index.php/pages/view/asean-afta> [in English].
15. *Statut ACEAH*. <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf> [in Ukrainian].
16. Agreement on trade in goods under the framework agreement on comprehensive economic cooperation between the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of India. <https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/22677.pdf> [in English].
17. Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement. <https://rcepsec.org/legal-text> [in English].
18. Medina. A. F. ASEAN's Free Trade Agreements: An Overview. <https://www.aseanbriefing.com/news/aseans-free-trade-agreements-an-overview> [in English].
19. The Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement: A New Paradigm in Asian Regional Cooperation? <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/792516/rcep-agreement-new-paradigm-asian-cooperation.pdf> [in English].
20. Regional Comprehensive Economic Partnership: Implications, Challenges and Future Growth of East Asia and ASEAN. <https://www.eria.org/events/regional-comprehensive-economic-partnership-implications-challenges-and-future-growth-of-east-asia-and-asean/> [in English].

21. RCEP Agreement enters into force. <https://asean.org/rcep-agreement-enters-into-force> [in English].
22. Tekunan, S. (2014). The Asean Way: The Way To Regional Peace? *Jurnal Hubungan Internasional*, Vol. 3, 2, pp. 142-148 [in English].
23. Tobing, D. H. (2016). The Limits and Possibilities of the ASEAN Way: The Case of Rohingya as Humanitarian Issue in Southeast Asia. *KnE Social Sciences. The 1st International Conference on South East Asia Studies*, (pp. 148-174) [in English].
24. Goh, G. (2003). The 'ASEAN Way' Non-Intervention and ASEAN's Role in Conflict Management. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, Vol. 3, 1, pp. 113-118 [in English].
25. Jevropejs'ke pravo: pravo Jevropejs'kogo sojuz: u tr'oh kn. / za zag. red. Muravjova V. I. Kn. persha: Instytucijne pravo Jevropejs'kogo sojuzu. Muravjov V. I., Shpakovych O. M., Lysenko O. M., Svjatun O. V. – Kyi'v: In Jure, 2015 [in Ukrainian].
26. *Dmytro Kuleba vidkryv pershyj v Ukrai'ni Centr doslidzhen' krai'n ACEAH – Dmytro Kuleba opened the first ASEAN Research Center in Ukraine.* <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-vidkriv-pershij-v-ukrayini-centr-doslidzhen-krayin-asean> [in Ukrainian].
27. *Dmytro Kuleba: Nasha meta – 5 mil'jardiv tovaroobigu z krai'namy ACEAH – Dmytro Kuleba: Our goal is 5 billion in goods turnover with ASEAN countries.* <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-nasha-meta-5-milyardiv-tovaroobigu-z-krayinami-asean> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 29.09.2022.

Прийнято до друку 30.09.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

Koldov Ye. Prynecp *res judicata* ta prejudycial'nist' pry rozgljadi sprav v mizhnarodnomu komercijnomu arbitrazhi. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 66-77. Serija. *Jurydychni nauky*. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)06](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)06)

УДК 341.63:347.918

КОЛДОВ Єгор,

аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна
ORCID: 0000-0003-4928-5839
koldovyegor06@gmail.com

DOI: 10.31617/3.2022(124)06

KOLDOV Yehor,

Postgraduate student of the Department of Civil Justice and Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4928-5839
koldovyegor06@gmail.com

**ПРИНЦИП *RES JUDICATA*
ТА ПРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ
ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ
В МІЖНАРОДНОМУ
КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ**

Вступ. Принцип *res judicata* означає остаточність судового рішення, яке набрало законної сили, що унеможлиблює його подальший необґрунтований перегляд, зміну чи скасування. Зазначений принцип є принципом цивільного судочинства, одним із аспектів якого є преюдиціальність судових рішень, однак дія зазначеного принципу є ширшою та не вичерпується цивільним судочинством, охоплюючи також і квазісудові способи альтернативного вирішення спорів, зокрема арбітраж.

Проблема. Наразі у літературі залишається дискусійним питання можливості визнання за рішеннями арбітражу преюдиціального характеру у подальших провадженнях в цьому ж або інших арбітражах або під час подальших судових проваджень за участю тих самих осіб.

Метою статті є розкриття особливостей преюдиціальності рішень арбітражу як складової принципу *res judicata* під час подальшого розгляду інших справ між тими самими сторонами в арбітражі або суді.

Методи. Методами дослідження є: діалектичний, аналіз та синтез, системний та порівняльно-правовий, порівняння та аналогії.

Результати. Преюдиційність рішень як один із аспектів принципу *res judicata* у арбітражі варто розглядати як необхідність врахування преюдиціального характеру фактів, встановлених у рішенні арбітражу, під час наступних проваджень у цьому ж або іншому арбітражі або суді за участю тих самих сторін.

Висновки. Надання преюдиціального характеру фактам, встановленим у рішенні арбітражу, під час подальших судових проваджень між тими самими сторонами шляхом законодавчих змін до процесуального законодавства. Необхідність врахування преюдиціальних фактів, встановлених у рішенні арбітражу, під час подальших проваджень

**PRINCIPLE OF *RES JUDICATA*
AND PREJUDICIALNESS IN
THE CONSIDERATION OF CASES
IN INTERNATIONAL COMMERCIAL
ARBITRATION**

Introduction. The principle of *res judicata* means the finality of a court decision that has entered into force, which makes it impossible to further unreasonably revise, change or cancel of such judgment. This principle is recognized to be a principle of civil procedure, whereas the preclusive effect of court judgments, however, the effect of this principle is broader and is not limited to civil proceedings, covering also quasi-judicial methods of alternative dispute resolution, in particular arbitration.

The problem. Currently, the issue of whether arbitral awards may have a preclusive effect in subsequent proceedings in the same or other arbitration or in subsequent court proceedings involving the same persons remains controversial in the literature.

The aim of the article is to reveal the peculiarities of the preclusive effect of arbitral awards as a component of the *res judicata* principle subsequent proceedings between the same parties in international commercial arbitration or court.

Methods. The research methods are: dialectical, analysis and synthesis, systematic and comparative legal, comparison and analogy.

Results. Preclusive effect of awards as one of the aspects of the principle of *res judicata* in arbitration should be recognized as the need to take into account the preclusive effect of the facts established in the award during subsequent proceedings between the same parties in international commercial arbitration or court.

Conclusions. Giving preclusive effect to the facts established in the arbitral award in subsequent court proceedings between the same parties through legislative changes to the procedural legislation. The need to take into account the adjudicative facts established in the

в цьому ж або іншому арбітражі вбачається за доцільне вирішити шляхом внесення відповідних змін до регламенту міжнародних комерційних арбітражів чи за допомогою урегулювання цього питання самими сторонами в арбітражному застереженні.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, принцип *res judicata*, міжнародний комерційний арбітраж, преюдиціальність, преюдиціальні факти.

arbitral award in subsequent proceedings in the same or another arbitration is considered expedient to be resolved by amending the rules of international commercial arbitration or by settling this issue by the parties themselves in the arbitration clause.

Keywords: principles of civil procedure, principle of *res judicata*, international commercial arbitration, preclusive effect, preclusive facts.

JEL Classification: K41.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Принцип *res judicata* означає остаточність судового рішення, яке набуло законної сили, що унеможливорює його подальший необґрунтований перегляд, зміну чи скасування. Цей принцип відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є елементом основоположного принципу юридичної визначеності, що впливає з тлумачення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) [1]. На рівні національної доктрини цивільного процесуального права принцип *res judicata* найчастіше розглядається як такий, що забезпечує стабільність цивільних процесуальних відносин та остаточність судових рішень у контексті вимог принципу юридичної визначеності [2, с. 360]. В іноземній літературі цей принцип характеризують як принцип звичаєвого права [3, с. 365], принцип загального права [4, с. 336] або окремий принцип судочинства [5, с. 44]. Водночас найчастіше реалізація зазначеного принципу пов'язується із судовою формою захисту, що призводить до безпідставного звуження його дії та порушує питання про можливість його поширення на способи альтернативного вирішення спорів, зокрема міжнародний комерційний арбітраж.

Проблема. Питання реалізації принципу *res judicata* у рамках міжнародного комерційного арбітражу (МКА) є актуальним, оскільки у Рекомендації Асоціації міжнародного права щодо доктрини *res judicata* в арбітражі (Резолюція № 1/2006) зазначено, що з метою підвищення ефективності МКА його рішення повинні мати остаточний та преюдиційний ефект для подальших арбітражних проваджень (п. 1). Водночас зазначається, що такий ефект рішень може бути не закріплений у національному праві, а регулюватися транскордонними правилами, застосовними до МКА (п. 2) [6].

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі у 2017 р. також зазначила, що реалізація принципу *res judicata* в арбітражі викликає певні практичні труднощі, адже може передбачати застосування різних правових норм (норм права місця попереднього арбітражного

.....

розгляду; норм права місця наступного арбітражного розгляду; норм права, застосовного до суті спору), які у кожній правовій системі мають різний зміст, відтак і зміст принципу *res judicata* набуває неоднакової інтерпретації у різних правових системах [7]. Крім того, різне доктринальне тлумачення принципу *res judicata* на рівні національних правопорядків може ускладнити застосування положень ст. 3 Конвенції про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 1958 р.) [8]. Як наслідок, проблематика реалізації принципу *res judicata* під час розгляду справи у МКА є вкрай актуальною та потребує вироблення сталих підходів.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів реалізації принципу *res judicata* займалися вітчизняні вчені П. Гуйван [2], К. Пільков [9], Т. Цувіна [10] та ін. Водночас окремим проявам принципу *res judicata* у діяльності міжнародного комерційного арбітражу в різні часи присвятили праці науковці Б. Ченг (*B. Cheng*) [4], Ю. Шані (*Y. Shany*) [5], Р. де Бразоло (*R. di Brozolo*) [11], С. Кравцов [12], К. Пільков [13], А. Шепард (*A. Sheppard*) [14], С. Шафштейн (*S. Schaffstein*) [15] тощо. Проте комплексного дослідження реалізації принципу *res judicata*, зокрема преюдиціальності рішень МКА у вітчизняній доктрині цивільного процесуального права не проводилося, чим зумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розкриття особливостей преюдиціальності рішень міжнародного комерційного арбітражу як складової принципу *res judicata* у подальшому розгляді інших справ між тими самими сторонами у міжнародному комерційному арбітражі або суді.

Методи. Діалектичний метод є основою дослідження, завдяки його використанню стало можливим переосмислення наявних теоретичних поглядів на розуміння принципу *res judicata* загалом та феномену преюдиціальності рішень міжнародних комерційних арбітражів зокрема. Завдяки методу аналізу та синтезу виявлено особливості застосування преюдиціальних фактів, які є в рішенні МКА, у розгляді та вирішенні інших справ між тими самими сторонами в тому самому арбітражі, інших арбітражах та судах. Через системний та порівняльно-правовий методи дослідження стало можливим виокремити загальні проблеми, що пов'язані з реалізацією преюдиціальності як наслідку дії рішень МКА. Шляхом порівняння та аналогії проаналізовано застосування преюдиціальних фактів під час розгляду справ арбітражем та судом, виявлено подібне та відмінне у такому застосуванні.

Результати дослідження. У доктрині цивільного процесуального права розрізняють позитивний та негативний ефекти принципу *res judicata* [16, с. 82]. Негативний ефект (*negative effect*) відбивається у формулі *non bis in idem* та спрямований на недопущення розгляду у майбутньому повторно тотожних позовів. Позитивний ефект (*positive effect*) принципу *res judicata* полягає в обов'язковості обставин, які встановлені у судовому рішенні, що набрало законної сили, для подаль-

ших проваджень за участю тих самих сторін, що відображається у преюдиційному характері фактів, встановлених у судовому рішенні [17, с. 12].

Крім того, варто звернути увагу на різний зміст принципу *res judicata* у континентальній та англо-американській правових системах [10]. Щодо цього Ф. Ховагіміан зазначає, що для країн континентального права характерним є визнання передусім негативного ефекту принципу *res judicata* (заборона подачі тотожного позову), натомість для держав англо-американської правової системи притаманне визнання як позитивного, так і негативного ефектів зазначеного принципу, а також і більш розширена інтерпретація, пов'язана з різними видами естопелю (*issue estoppel, collateral estoppel*) тощо [16, с. 82]. Суголосну позицію висловлюють у своїх працях також і Р. де Бразоло та К. Содерлунд [11, с. 3; 18, с. 301].

Водночас більш детальну інтерпретацію принципу *res judicata* можна знайти у практиці ЄСПЛ, який розглядає його як складову принципу юридичної визначеності, виокремлюючи в його змісті такі складові:

- наявність істотних підстав для перегляду судового рішення, що набрало законної сили («*Ryabykh v. Russia*» [19], «*Svetlana Naumenko v. Ukraine*» [20], «*Protsenko v. Russia*» [21]);
- наявність обмеженого кола підстав для перегляду судових рішень за ініціативою посадових осіб держави, які не були учасниками справи в суді першої інстанції («*Brumărescu v. Romania*» [22], «*Nikitin v. Russia*» [23], «*Zheltyakov v. Ukraine*» [24]);
- необхідність дотримання порядку оскарження судових рішень («*Ponomaryov v. Ukraine*» [25], «*Diya 97 v. Ukraine*» [26]);
- заборона безпідставного поновлення строків апеляційного та касаційного оскарження («*Trukh v. Ukraine*» [27], «*Khristov v. Ukraine*» [28]);
- заборона оскарження судових рішень з метою нового розгляду справи (замасковане оскарження) («*Bodiu v. The Republic of Moldova*» [29], «*Osovska and others v. Ukraine*» [30], «*Bezrukovy v. Russia*» [31]);
- заборона подачі та розгляду тотожних позовів («*Brletic v. Croatia*» [32], «*Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*» [33]);
- дотримання правил преюдиції («*Esertas v. Lithuania*» [34], «*Kehaya and others v. Bulgaria*» [35]) [Див.: 36, с. 66].

Очевидно, що не всі з зазначених складових принципу *res judicata*, які можуть бути реалізовані під час судового провадження, можуть аналогічно застосовуватися й під час розгляду справи в МКА. Попри відсутність сталого нормативного або виробленого практикою підходу щодо змісту принципу *res judicata* у межах арбітражної процедури, не викликає сумнівів, що зазначений принцип має обмежений характер порівняно з тлумаченням, наданим ЄСПЛ у контексті судової форми захисту, і пов'язаний передусім з виключністю (негативний ефект

res judicata) та преюдиціальністю (позитивний ефект *res judicata*) остаточного рішення арбітражу. Такий висновок прямо впливає з Рекомендацій Асоціації міжнародного права щодо доктрини *res judicata* в арбітражі (Резолюція № 1/2006) (п. 3) та позиції Секретаріату Комісії ООН з права міжнародної торгівлі 2017 р. (п. 6 Розділу II).

Зупинимося детальніше на можливості реалізації позитивного ефекту принципу *res judicata* у МКА, що проявляється у необхідності врахування преюдиціального характеру фактів, встановлених у рішенні МКА, під час подальших проваджень у цьому або іншому міжнародному комерційному арбітражі або суді за участю тих самих сторін.

Процесуальне законодавство надає загального преюдиціального характеру суто фактам, встановленим рішенням суду, що набрало законної сили (ч.ч. 4, 6 ст. 82 ЦПК України, ч.ч. 4, 6 ст. 78 КАС України, ч.ч. 4, 6 ст. 75 ГПК України). У теорії цивільного процесуального права преюдиціальність також розглядається передусім як наслідок законної сили рішення суду, який полягає в тому, що факти, встановлені в попередньому судовому рішенні, яке набрало законної сили, не мають встановлюватись заново у майбутніх провадженнях між тими самими сторонами [37, с. 122]. Водночас факти стають преюдиціальними у разі, якщо суд досліджував такі факти під час судового розгляду, що знайшло своє відображення в мотивувальній частині судового рішення, яке набрало законної сили [38]. Тобто факти, що згадувалися, але яким не надано оцінки судом, не стають преюдиціальними.

У теорії цивільного процесуального права прийнято розрізняти суб'єктивні та об'єктивні межі преюдиціальності: *об'єктивні* межі поширюються на факти, що встановлені у попередньому судовому рішенні, яке набрало законної сили, а отже не потребують нового доказування; *суб'єктивні* – на осіб, які брали участь у справі, а також на осіб, щодо яких відповідним рішенням встановлено певні факти, якщо інше не встановлено законом [39, с. 55; 40, с. 10]. Подібне визначення меж преюдиціальності відбите у ч. 4 ст. 82 ЦПК України, ч. 4 ст. 78 КАС України, ч. 4 ст. 75 ГПК України.

У вітчизняній літературі вже зауважувалось на необхідності врахування принципу *res judicata* у випадках розгляду справи міжнародним комерційним арбітражем. Так, К. Пільков наголошує, що рішенням МКА слід надати значення преюдиціальних [13, с. 114]. Питання необхідності врахування преюдиціального характеру фактів, встановлених рішеннями арбітражів, поставало також у практиці міжнародного комерційного арбітражу [41–43].

У цьому контексті варто розрізняти три можливі ситуації, зокрема можливість врахування преюдиціального характеру фактів, встановлених рішенням МКА, під час подальших проваджень за участю тих самих осіб в одному і тому самому арбітражі або різних арбітражах, а також у державному суді. Розглянемо всі ситуації детальніше.

Дискусійним у літературі та практиці є питання зв'язаності МКА своїми ж попередніми рішеннями з огляду на преюдиційність. Така ситуація може виникнути, якщо в одному міжнародному комерційному арбітражі відкривають дві справи паралельно й завершення розгляду однієї може мати наслідки для іншої. Так, у справі «*Associated Electric and Gas Insurance Services Ltd (Aegis) v European Reinsurance Company of Zurich (European Re)*» на основі однієї арбітражної угоди ініційовано два арбітражні розгляди у арбітражному суді Бермудських Островів, які стосувалися різних питань, але між тими самими сторонами. Відповідач *European Re*, вигравши перший арбітражний розгляд, вимагав визнати преюдиціальними факти, встановлені у першому рішенні під час розгляду другої справи. Арбітраж, оцінивши вимоги конфіденційності, визнав преюдиційний характер фактів, які встановлені під час розгляду першої справи та знайшли своє відображення в арбітражному рішенні. Після оскарження цього рішення апеляційний суд Лондона дійшов висновку, що дії арбітражу відповідали вимогам закону [41].

Можна навести й інші приклади застосування преюдиціального характеру рішень арбітражу під час розгляду подальших справ цим же арбітражем за участю тих самих сторін. Так, у справі «*Mexican construction company v. Belgian company*» перед МКА Брюсселя постало питання пов'язаності своїм попереднім рішенням. У цій справі арбітраж виніс рішення на користь мексиканської будівельної компанії, натомість надалі бельгійська компанія звернулася до цього ж арбітражу з іншою вимогою, яка впливала з арбітражного застереження. Арбітражний суд визнав дію принципу *res judicata* і розглядав нову справу, спираючись на факти, встановлені у попередньому рішенні арбітражу [42].

Цікавим, з огляду на розуміння суб'єктивних меж преюдиціальності, рішенням арбітражу є справа «*Sun Life Assurance Company of Canada and others v The Lincoln National Life Insurance Co*», яка розглядалася Міжнародним комерційним арбітражним судом Лондона. У цій справі МКА зауважив, що преюдиціальний характер фактів поширюється тільки на сторони арбітражного розгляду, надалі в новому розгляді справи у МКА між стороною першого розгляду та третьою особою, сторона не може свідомо змінювати оцінку суду таких фактів. Відтак сторона не зможе заявляти аргументи, які суперечитимуть рішенням першого арбітражу. У цьому рішенні фактично зазначено, що арбітраж може визнавати силу *res judicata* за попередніми рішеннями арбітражу. Як впливає з обставин справи, за результатами першого арбітражного розгляду встановлено суму збитків, яку має сплатити сторона, однак після арбітражного розгляду встановлено, що ці збитки має сплатити третя особа. Під час другого арбітражного розгляду між стороною та третьою особою щодо питання регресу збитків, сума збитків, яка встановлена у першому

арбітражному рішенні, визнана фактом, що має преюдиціальний характер і встановлений у попередньому рішенні МКА [43].

Закріплення необхідності надання преюдиціального характеру рішенням МКА може бути принаймні у двох варіантах. *По-перше*, вбачається за доцільне закріпити необхідність надання преюдиціального характеру фактам, встановленим в рішенні МКА, за наступних проваджень у цьому ж арбітражі на рівні регламенту відповідного арбітражу. *По-друге*, сторони самостійно можуть визначити необхідність врахування обставин, встановлених попередніми рішеннями арбітражу у справах між цими ж сторонами, у арбітражній угоді.

Щодо другого аспекту зазначеної проблематики, то стали підходи до застосування преюдиціальних фактів, встановлених рішенням одного МКА, під час провадження в іншому МКА за участю тих самих сторін, наразі відсутні. Водночас, на наш погляд, аналогічні підходи щодо необхідності врахування попередніх арбітражних рішень між сторонами мають враховуватися і у цьому випадку, адже протилежний підхід призводить до дестабілізації зовнішньоекономічних відносин та порушення юридичної визначеності.

Стосовно взаємодії МКА з національними судами, слід зазначити, що в Україні на рівні національного законодавства дія принципу *res judicata* у частині преюдиціальності фактів, визначених рішенням арбітражу, не діє у разі розгляду справи в судах. Так, у ч. 8 ст. 83 ЦПК України прописано, що обставини, встановлені рішенням третейського суду або МКА, підлягають доказу в загальному порядку у разі розгляду справи судом. З огляду на зазначене положення законодавства, можна зробити висновок, що факти, встановлені у рішенні МКА, не мають преюдиціального характеру в контексті дії принципу *res judicata* під час розгляду справи в національних судах. Водночас через природу судових рішень факти, що визначені у рішенні суду, повинні мати преюдиціальний характер для подальшого арбітражного розгляду.

Зазначене правове регулювання сприяє зменшенню ефективності розгляду справ міжнародним комерційним арбітражем порівняно з державними судами. Ми поділяємо погляди щодо необхідності надання преюдиціального характеру фактам, які встановлені у рішенні МКА під час розгляду справи в судах. З одного боку, це сприятиме підвищенню ролі міжнародного комерційного арбітражу як одного з альтернативних способів вирішення спорів, а з другого – реалізації судової економії під час розгляду справ національними судами. З огляду на зазначене потребують доповнення відповідні норми процесуального законодавства стосовно правил преюдиції (ч. 4 ст. 82 ЦПК України, ч. 4 ст. 75 ГПК України) положенням про звільнення від доказу фактів, встановлених під час розгляду справи МКА і закріплених у рішенні такого арбітражу для подальших судових проваджень між тими самими сторонами.

Висновки. Принцип *res judicata* визнається одним із основоположних принципів цивільного судочинства на національному та міжнародному рівнях. Питання реалізації цього принципу в арбітражній процедурі наразі не вирішене і потребує подальшого аналізу. Дискусійним аспектом залишається питання преюдиціальності фактів, встановлених у рішенні МКА, для подальших проваджень в цьому чи іншому МКА або суді. Сталі підходи щодо використання преюдиціальних фактів відсутні, хоча прецеденти такого застосування існують.

Пропонується вирішити проблеми надання преюдиціального характеру фактів, встановлених у рішенні МКА, за подальших судових проваджень між тими самими сторонами шляхом законодавчих змін до процесуального законодавства. Натомість проблему необхідності врахування преюдиціальних фактів, встановлених у рішенні арбітражу, у разі подальших проваджень у цьому ж або іншому арбітражі вбачається за доцільне вирішити шляхом внесення відповідних змін до регламенту міжнародних комерційних арбітражів чи за допомогою урегулювання цього питання самими сторонами в арбітражному застереженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. *zakon.rada.gov.ua*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.08.2022).
2. Гуйван П. Д. Res Judicata як елемент справедливого судочинства. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 360-364.
3. Dodge W. S. National courts and international arbitration: exhaustion of remedies and res judicata under chapter eleven of NAFTA *Hastings Int'l & Comp.L Rev.* 2000. Vol. 23. P. 365.
4. Chang B. General principle of law as Applied by international courts and tribunals. *Cambridge University Press*. 1953. С. 584.
5. Yuval S. Reconsidering Res judicata: A Comparative perspective. *Duke Journal of comparative & international law*. 2011. Vol. 21. С. 353-400.
6. International Law Association Resolution No. 1/2006, Annex 2: Recommendations on res judicata and Arbitration : Міжнародний документ від 01.01.2006 р. URL: http://translex.uni-koeln.de/803600/_/international-law-association-resolution-no-1-2006-annex-2:-recommendations-on-res-judicata-and-arbitration/ (дата звернення: 29.08.2022).
7. United Nations Commission on International Trade Law. Possible future work in the field of dispute settlement: Concurrent proceedings in international arbitration, Note by the Secretariat. №A/CN.9/915: Міжнародний документ від 24.03.2017 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V17/017/91/PDF/V1701791.pdf?OpenElement> (дата звернення: 29.08.2022).
8. Конвенція про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень. Міжнародний документ від 10.06.1958 р. *zakon.rada.gov.ua*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070#Text (дата звернення: 30.08.2022).
9. Пільков К. М. Res Judicata та споріднені доктрини остаточного судового рішення: порівняльно-правовий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №3. С. 15-22.

10. Цувіна Т. А. Реалізація принципу *res judicata* у цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Часопис Київського університету права*. 2021. №1. С. 220-225.
11. Di Brozolo R., Luca G. *Res Judicata and International Arbitral Awards*. *ASA Special Series*. 2012. С. 1-23.
12. Кравцов С. О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Харків, 2012. с. 208.
13. Пільков К. М. Умови обов'язковості для господарського суду фактів, встановлених в іншій справі. *Право і суспільство*. 2019. №11. С. 106-116.
14. Sheppard A. *The Scope and Res Judicata Effect of Arbitral Awards*. 2005. 338 с.
15. Schaffstein S. *The Doctrine of Res Judicata Before International Commercial Arbitral Tribunals*. *Oxford International Arbitration Series*. 2005. 338 с.
16. Hovaguiman P. *The Res Judicata Effects of Foreign Judgments in Post-Award Proceedings: To Bind or Not to Bind?* *Journal of International Arbitration*. 2017. Vol. 34, Issue 1. С. 79-106.
17. Van de Velden J., Stefanelli J. *The Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process*. London: British Institute of International and Comparative Law. 2009. P. 14-15.
18. Söderlund Ch. *Lis Pendens, Res Judicata and the Issue of Parallel Judicial Proceedings*. *Journal of International Arbitration*. 2005. Vol. 22. 301 с.
19. *Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261> (дата звернення: 31.08.2022).
20. *Svetlana Naumenko v. Ukraine*, no. 41984/98, 09 November 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67357> (дата звернення: 31.08.2022).
21. *Protsenko v. Russia*, no. 13151/04, 31 July 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87892> (дата звернення: 31.08.2022).
22. *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (дата звернення: 31.08.2022).
23. *Nikitin v. Russia*, no. 50178/99, ECHR 2004-VIII. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61928> (дата звернення: 31.08.2022).
24. *Zheltyakov v. Ukraine*, no. 4994/04, 09 June 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-10490322> (дата звернення: 31.08.2022).
25. *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 03 April 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85683> (дата звернення: 31.08.2022).
26. *Diya 97 v. Ukraine*, no. 19164/04, 21 October 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101189> (дата звернення: 31.08.2022).
27. *Trukh v. Ukraine*, no. 50966/99, 14 October 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23085> (дата звернення: 31.08.2022).
28. *Khristov v. Ukraine*, no. 24465/04, 19 February 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91376> (дата звернення: 31.08.2022).
29. *Bodiu v. The Republic of Moldova*, no. 7516/10, 18 June 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?I=001-193874> (дата звернення: 31.08.2022).
30. *Osovska and others v. Ukraine*, no. 2075/13, 28 June 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?I=001-183950> (дата звернення: 31.08.2022).
31. *Bezrukova v. Russia*, no. 34616/02, 10 May 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110806> (дата звернення: 31.08.2022).
32. *Brletic v. Croatia*, no. 42009/10, 16 January 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140018> (дата звернення: 31.08.2022).
33. *Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*, no. 10640/05, 26 June 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184068> (дата звернення: 31.08.2022).
34. *Esertas v. Lithuania*, no. 50208/06, 31 May 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111215> (дата звернення: 31.08.2022).

35. *Kehaya and others v. Bulgaria*, no. 47797/99 and 68698/01, 12 January 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-72559> (дата звернення: 31.08.2022).
36. Колдов С. О. Елементи принципу *res judicata* у цивільному судочинстві у практиці ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2021. №5. С. 65-73.
37. Масюк В. В. Презумпції та преюдиції в цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право. 2011. 208 с.
38. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 927/976/17 від 12.06.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 30.08.2022).
39. Гудима М. М. Преюдиціальність судових актів як інститут цивільного процесуального права. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 52-56.
40. Резник Г. М. Внутреннее судебное убеждение и преюдиция. *Советская юстиция*. 1971. С. 10-11.
41. *Associated Electric and Gas Insurance Services Ltd (Aegis) v European Reinsurance Company of Zurich (European Re)*, 29 January 2003 in ICC case № 1041. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5b2897fe2c94e06b9e19ebe2> (дата звернення: 31.08.2022).
42. *Mexican construction company v. Belgian company*, 14 June 1979 in ICC case № 3767. URL: <https://files.pca-cpa.org/pcadocs/bi-c/1.%20Investors/4.%20Legal%20Authorities/CA360.pdf> (дата звернення: 20.08.2022).
43. *Sun Life Assurance Company of Canada and others v The Lincoln National Life Insurance Co.*, 10 December 2004 in ICC case № 675. URL: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff7b060d03e7f57eb141e> (дата звернення: 31.08.2022).

REFERENCES

1. Konvencija pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod: Mizhnarodnyj dokument vid 04.11.1950 r. [Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms: International document dated November 4, 1950.] *zakon.rada.gov.ua*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennja: 29.08.2022) [in Ukrainian].
2. Gujvan, P. D. (2017). Res Judicata jak element spravedlyvogo sudochynstva [Res Judicata as an element of fair trial]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 6, 360-364 [in Ukrainian].
3. Dodge, W. S. (2000). National courts and international arbitration: exhaustion of remedies and res judicata under chapter eleven of NAFTA *Hastings Int'l & Comp.L Rev.* Vol. 23 [in English].
4. Chang, B. (1953). General principle of law as Applied by international courts and tribunals. *Cambridge University Press* [in English].
5. Yuval, S. (2011). Reconsidering Res judicata: A Comparative perspective. *Duke Journal of comparative & international law*, Vol. 21, (pp. 353-400) [in English].
6. International Law Association Resolution No. 1/2006, Annex 2: Recommendations on res judicata and Arbitration: Міжнародний документ від 01.01.2006 р. http://translex.uni-koeln.de/803600/_/international-law-association-resolution-no-1-2006-annex-2:-recommendations-on-res-judicata-and-arbitration (data zvernennja: 29.08.2022) [in English].
7. United Nations Commission on International Trade Law. Possible future work in the field of dispute settlement: Concurrent proceedings in international arbitration, Note by the Secretariat. №A/CN.9/915: Mizhnarodnyj dokument vid 24.03.2017 r. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V17/017/91/PDF/V1701791.pdf?OpenElement> (data zvernennja: 29.08.2022) [in English].
8. Konvencija pro vyznannja ta pryvedennja do vykonannja inozemnyh arbitrazhnyh rishen'. Mizhnarodnyj dokument vid 10.06.1958 r. [Convention on the recognition

- and enforcement of foreign arbitral awards. International document dated June 10, 1958.] *zakon.rada.gov.ua*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_070#Text (data zvernennja: 30.08.2022). [in Ukrainian].
9. Pil'kov, K. M. (2021). Res Judicata ta sporidneni doktryny ostatochnogo sudovogo rishennja: porivnjal'no-pravovyj aspekt [Res Judicata and related doctrines of final judgment: a comparative legal aspect]. *Elektronne naukova vydannja «Analytychno-porivnjal'ne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*, 3, 15-22. [in Ukrainian].
  10. Cuvina, T. A. (2021). Realizacija pryncypu res judicata u cyvil'nomu sudochynstvi: dosvid zarubizhnyh derzhav [Implementation of the principle of res judicata in civil proceedings: the experience of foreign countries]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 220-225 [in Ukrainian].
  11. Di Brozolo, R., Luca, G. (2012). Res Judicata and International Arbitral Awards. *ASA Special Series*, (pp. 1-23) [in English].
  12. Kravcov, S. O. (2012). Mizhnarodnyi komerciinyi arbitrazh ta naconal'ni sudy: dysertacija na zdobuttja naukovogo stupenja kandydata jurydychnyh nauk za special'nistju 12.00.03 [International commercial arbitration and national courts: thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of juridical sciences in the specialty 12.00.03]. Harkiv [in Ukrainian].
  13. Pil'kov, K. M. (2019). Umovy obov'jazkovosti dlja gospodars'kogo sudu faktiv, vstanovlenyh v inshij spravi [Conditions of obligation for the commercial court of facts established in another case]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 11, 106-116 [in Ukrainian].
  14. Sheppard, A. (2005). The Scope and Res Judicata Effect of Arbitral Awards [in English].
  15. Schaffstein, S. (2005). The Doctrine of Res Judicata Before International Commercial Arbitral Tribunals. *Oxford International Arbitration Series* [in English].
  16. Hovaguiman, P. (2017). The Res Judicata Effects of Foreign Judgments in Post-Award Proceedings: To Bind or Not to Bind? *Journal of International Arbitration*. Vol. 34, Issue 1, (pp. 79-106) [in English].
  17. Van de Velden, J., & Stefanelli, J. (2009). The Effect in the European Community of Judgments in Civil and Commercial Matters: Recognition, Res Judicata and Abuse of Process. London: British Institute of International and Comparative Law. (pp. 14-15) [in English].
  18. Söderlund, Ch. Lis Pendens, (2005). Res Judicata and the Issue of Parallel Judicial Proceedings. *Journal of International Arbitration*. Vol. 22 [in English].
  19. *Ryabykh v. Russia*, no. 52854/99, 24 July 2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61261> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  20. *Svetlana Naumenko v. Ukraine*, no. 41984/98, 09 November 2004. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67357> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  21. *Protsenko v. Russia*, no. 13151/04, 31 July 2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87892> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  22. *Brumărescu v. Romania*, no. 28342/95, 28 October 1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  23. *Nikitin v. Russia*, no. 50178/99, ECHR 2004-VIII. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61928> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  24. *Zheltyakov v. Ukraine*, no. 4994/04, 09 June 2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-10490322> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  25. *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 03 April 2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85683> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
  26. *Diya 97 v. Ukraine*, no. 19164/04, 21 October 2010. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101189> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].

27. *Trukh v. Ukraine*, no. 50966/99, 14 October 2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23085> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
28. *Khristov v. Ukraine*, no. 24465/04, 19 February 2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91376> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
29. *Bodiu v. The Republic of Moldova*, no. 7516/10, 18 June 2019. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193874> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
30. *Osovska and others v. Ukraine*, no. 2075/13, 28 June 2018. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183950> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
31. *Bezrukovy v. Russia*, no. 34616/02, 10 May 2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110806> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
32. *Brletic v. Croatia*, no. 42009/10, 16 January 2014. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140018> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
33. *Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*, no. 10640/05, 26 June 2018. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184068> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
34. *Esertas v. Lithuania*, no. 50208/06, 31 May 2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111215> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
35. *Kehaya and others v. Bulgaria*, no. 47797/99 and 68698/01, 12 January 2006. <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-72559> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
36. Koldov, Je. O. (2021). Elementy pryncypu res judicata u cyvil'nomu sudochynstvi u praktyci JeSPL [Elements of the principle of res judicata in civil proceedings in the practice of the ECHR]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 5, 65-73 [in Ukrainian].
37. Masjuk, V. V. (2011). *Prezumpcii ta prejudycii v cyvil'nomu sudochynstvi [Presumptions and prejudices in civil proceedings]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
38. Postanova Verhovogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu u spravi № 927/976/17 vid 12.06.2018 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Economic Court in the case № 927/976/17 dated June 12, 2018]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (data zvernennja: 30.08.2022) [in Ukrainian].
39. Gudyma, M. M. (2017). Prejudycial'nist' sudovyh aktiv jak instytut cyvil'nogo procesual'nogo prava [Prejudicialness of judicial acts as an institution of civil procedural law]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 2, 52-56 [in Ukrainian].
40. Rezyk, G. M. (1971). Vnutrennee sudejskoe ubezhdenye y pryjudycyja. *Sovetskaja justycyja*, (pp. 10-11) [in Ukrainian].
41. *Associated Electric and Gas Insurance Services Ltd (Aegis) v European Reinsurance Company of Zurich (European Re)*, 29 January 2003 in ICC case № 1041. <https://www.casemine.com/judgement/uk/5b2897fe2c94e06b9e19ebe2> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].
42. *Mexican construction company v. Belgian company*, 14 June 1979 in ICC case № 3767. <https://files.pca-cpa.org/pcadocs/bi-c/1.%20Investors/4.%20Legal%20Authorities/CA360.pdf> (data zvernennja: 20.08.2022) [in English].
43. *Sun Life Assurance Company of Canada and others v The Lincoln National Life Insurance Co.*, 10 December 2004 in ICC case № 675. <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff7b060d03e7f57eb141e> (data zvernennja: 31.08.2022) [in English].

Надійшла до редакції 16.09.2022.

Прийнято до друку 23.09.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО

Gurzhii T., Gurzhii A. Udoskonalennja zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za administratyvni prostupky. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 78-87. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)07](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)07)

УДК 342.951

ГУРЖІЙ Тарас,

д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-3348-8298
t.gurzhii@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/3.2022(124)07

GURZHII Taras,

Doctor of Science (Law), Professor
Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3348-8298
t.gurzhii@knute.edu.ua

ГУРЖІЙ Анна,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-5757-592X
a.gurzhii@knute.edu.ua

GURZHII Anna,

PhD (Law), Associate Professor
Associate Professor at Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5757-592X
a.gurzhii@knute.edu.ua

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ

Вступ. Безперервний розвиток політичної, правової та економічної сфер суспільного й державного життя зумовлює необхідність удосконалення правових засад адміністративної відповідальності як основного засобу їхньої правової охорони. У світлі цього постає потреба реформування законодавства України щодо відповідальності за адміністративні проступки, що передусім вимагає розроблення надійного теоретичного підґрунтя для системних законодавчих змін і перетворень.

Проблема. Сучасний стан правового регулювання відповідальності за адміністративні проступки характеризується концептуальною застарілістю, еkleктичністю змісту, вадами юридичної

IMPROVEMENT OF LEGISLATION ON LIABILITY FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES

Introduction. The continuous development of political, legal and economic spheres of social and state life determines the need to improve the legal grounds of administrative responsibility as the main means of their legal protection. In light of this, there is a need to reform the legislation of Ukraine on liability for administrative offenses, which, in turn, requires the development of a reliable theoretical basis for systemic legislative changes and transformations.

Problem. The current state of legal regulation of responsibility for administrative offenses is characterized by conceptual obsolescence, eclecticism of content, defects in legal technique, the presence

---

© Гуржій Т., Гуржій А., 2022

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.
Внесок авторів є рівнозначним.

техніки, наявністю численних дублювань і прогалів, невідповідністю сучасним соціально-економічним умовам. Ці недоліки істотно знижують ефективність застосування окремих адміністративно-деліктних норм та інституту адміністративної відповідальності загалом.

Метою статті є висвітлення недоліків законодавства України про відповідальність за адміністративні проступки та окреслення перспективних напрямів його вдосконалення.

Методи. У статті використані методи наукових досліджень: абстрагування, дедукції, аналізу, синтезу, а також формально-логічний, історико-правовий та логіко-юридичний.

Результати. Проаналізовано основні положення законодавства України про адміністративні проступки. Висвітлено його загальні недоліки, а також вади змісту конкретних адміністративно-деліктних норм. Констатовано необхідність усунення наявних недоліків у ході реформування вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства.

Висновки. Основними напрямками розвитку вітчизняного законодавства про адміністративні проступки є: кодифікація всіх норм про відповідальність за адміністративні проступки в єдиному законодавчому акті, орієнтованому на протидію деліктності в сфері публічного адміністрування, закріплення процесуальних функцій і повноважень виключно за суб'єктами публічної адміністрації і судами, оптимізація системи адміністративних стягнень та приведення їх у відповідність до сучасних соціально-економічних реалій.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративний проступок, кваліфікація адміністративних правопорушень, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

JEL Classification: K23.

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що один з авторів не працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Уже багато десятиліть питання відповідальності за адміністративні проступки перебувають у центрі загальної уваги: жоден інший правовий аспект адміністративного примусу не досліджується настільки прискіпливо, не дискутується настільки жваво та не набуває настільки широкого резонансу. Однак, попри всю гостроту цих питань та численні спроби їхнього вирішення, сучасний стан правового регулювання адміністративно-деліктних відносин є дуже далеким від оптимального.

Проблема. За загальним визнанням, вітчизняне адміністративно-деліктне законодавство характеризується концептуальною застарілістю,

of numerous duplications and gaps, inconsistency with modern socio-economic conditions. These shortcomings significantly reduce the effectiveness of the application of separate administrative-delict norms and the institution of administrative responsibility as a whole.

The aim of the article is to highlight the shortcomings of the legislation of Ukraine on liability for administrative offenses and outlining prospective directions for its improvement.

Methods. The article uses methods of abstraction, deduction, analysis, synthesis, as well as formal-logical, historical-legal and logical-legal methods of scientific research.

Results. The main provisions of the legislation of Ukraine on administrative offenses are analyzed. Its general problems, as well as shortcomings of specific administrative-delict norms, are highlighted. The need for solving these problems in the course of reforming the domestic administrative-tort legislation was noted.

Conclusions. The main directions of the development of domestic legislation on administrative offenses are: codification of all norms on liability for administrative offenses into a single legislative act aimed at countering torts in the field of public administration; assigning procedural functions and powers exclusively to public administration bodies and courts; optimization of the system of administrative penalties and bringing them into line with modern socio-economic realities.

Keywords: administrative responsibility, administrative offense, administrative misdemeanor, qualification of administrative offenses, proceedings in cases on administrative offenses.

еклектичністю змісту, вадами юридичної техніки, наявністю численних дублювань і прогалин, невідповідністю сучасним соціально-економічним умовам [1, с. 171–172; 2, с. 92–98; 1, с. 125–127]. Ще в середині 2000-х рр. стало очевидним, що постійне внесення змін і доповнень до нього (передусім це стосується наявного КУпАП) не дає бажаних результатів і не перетворює інститут відповідальності за адміністративні проступки на дієвий механізм забезпечення правопорядку в суспільстві [3, с. 127].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на велике суспільне значення проблематики адміністративної відповідальності, вона традиційно перебуває в центрі уваги вітчизняних правників. Її дослідженню присвячено наукові праці А. Берлача, І. Голосніченка, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Остапенка, О. Панасюк, О. Стрельченко [4–12] та ін. Разом з тим мусимо констатувати, що широке коло проблем, пов'язаних з правовим регулюванням відповідальності за адміністративні проступки, наразі лишається невирішеним. Це вкрай негативно відбивається на практиці виявлення, припинення й кваліфікації правопорушень, розгляду відповідних адміністративних справ, складання процесуальних документів, здійснення процесуальних дій, прийняття та виконання процесуальних рішень. Такий стан справ зумовлює доцільність окремого дослідження, спрямованого на вдосконалення правових засад відповідальності за адміністративні проступки.

Мета цієї статті полягає у висвітленні недоліків законодавства України про відповідальність за адміністративні проступки та окресленні перспективних напрямів його вдосконалення.

Методи. Під час написання статті використано оптимальну для досягнення мети дослідження сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема метод абстрагування дав змогу зосередитись на висвітленні найактуальніших питань відповідальності за адміністративні проступки. Завдяки методу дедукції на основі знань про загальний стан і тенденції розвитку інституту адміністративної відповідальності окреслено перспективні напрями його вдосконалення. Індуктивний метод дав змогу виявити системні недоліки правового регулювання адміністративно-деліктних відносин. Метод аналізу використаний під час розкриття змісту окремих адміністративно-деліктних норм. Із застосуванням методу синтезу визначено пріоритетні напрями розвитку законодавства про відповідальність за адміністративні проступки. У ході написання статті також використано формально-логічний, історико-правовий і логіко-юридичний методи наукових досліджень.

Результати дослідження. Кодекс України про адміністративні правопорушення викликає справедливі нарікання з боку фахівців, які вказують, що він мало відповідає новій адміністративній ідеології, втрачає своє значення як інструмент забезпечення законності й потребує кардинального оновлення [13, с. 248–251].

Фактично він є продуктом віджилої етатичної системи, у якій правові відносини формувалися за принципом «заборонено все, що не дозволено законом», а втручання держави в усі сфери суспільного буття, прав і свобод людини було нормою. Вітчизняний КУпАП орієнтований на тотальний примус, заборони, каральні санкції як основний спосіб вирішення продовольчої, господарської, житлової, енергетичної та інших проблем. Кількість адміністративно-деліктних норм збільшується з року в рік. Якщо на момент прийняття КУпАП у 1984 р. Особлива частина КУпАП складалась із 172 статей, та зараз таких статей нараховується понад 450.

Як наслідок, КУпАП містить значну кількість надуманих адміністративно-правових заборон: заборону на виготовлення або зберігання самогону чи інших міцних спиртних напоїв домашнього виробництва (ст. 176 КУпАП); на проживання без реєстрації (ст. 197 КУпАП); відповідальність за поширення неправдивих чуток (ст. 173-1 КУпАП) та низка інших [14].

Але це далеко не найпринциповіший недолік чинного КУпАП.

Дискусійність назви. Очевидно, що вітчизняний КУпАП передбачає відповідальність не за будь-які адміністративні правопорушення, а лише за ті з них, що тягнуть за собою адміністративні стягнення (як відомо, таку властивість мають виключно адміністративні проступки). Відповідальність за інші види адміністративних правопорушень регулюється Кодексом адміністративного судочинства України, статутами і положеннями про дисципліну та іншими нормативними актами. Дія КУпАП на них не поширюється. За таких умов постановка питання про невідповідність назви й змісту чинного КУпАП є цілком логічною.

Через зазначених причин важко погодитись з ототожненням понять «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок», котре є у ст. 9 КУпАП.

Значна частина передбачених КУпАП проступків жодним чином *не стосуються сфери публічного адміністрування*, по суті вони не мають адміністративного характеру. Досить часто проступки посягають не на адміністративноправові, а на інші юридичні відносини (цивільно-правові, фінансові, трудові тощо). Вирішення відповідних справ також не завжди належить до компетенції органів публічної адміністрації.

Прикладом може слугувати проступок, відповідальність за який передбачена ст. 51 КУпАП «Дрібне викрадення чужого майна». По-перше, він посягає на приватну власність особи, а не на адміністративні правовідносини. По-друге, вирішення відповідної юридичної справи належить до компетенції судів загальної юрисдикції, що не входять до складу публічної адміністрації.

Попри явно не управлінський (а отже й неадміністративний) характер таких правопорушень, значна кількість учених наголошує на необхідності їхнього законодавчого відмежування від суто адміністративних проступків (тобто тих, що здійснюються у сфері публічного адміністрування та підпорядковані органам публічної влади).

Невиправдане розширення кола джерел адміністративно-деліктного права. Відповідно до ст. 2 КУпАП законодавство України про адміністративні правопорушення складається з самого КУпАП, з законів України та Митного Кодексу. Подібний підхід до побудови законодавства про адміністративну відповідальність є умовою виникнення колізій, котрі фактично дискредитують законодавця і дезорієнтують правозастосовника.

Прикладом може слугувати суперечність положень КУпАП та Митного кодексу України: ст. 38 КУпАП встановлює загальне правило, відповідно до якого адміністративне стягнення за правопорушення може бути накладене не пізніше як через 2 місяці з дня вчинення правопорушення, а за триваючого правопорушення – 2 місяці з дня його виявлення [2]. Натомість ст. 467 МК України встановлює 6-місячний строк для накладення стягнень за адміністративні правопорушення, втім відповідний строк обчислюється тільки з дня виявлення правопорушення [15].

З огляду на зазначене існує необхідність законодавчого закріплення безумовного пріоритету загальних положень КУпАП над усіма іншими нормативними актами, що передбачають адміністративну відповідальність.

Покладення деяких процесуальних повноважень на приватних суб'єктів. Так, відповідно до ст. 255 КУпАП власник підприємства (установи, організації) або уповноважений ним орган може складати протокол про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 51 КУпАП «Дрібне розкрадання державного або колективного майна» та ст. 179 КУпАП «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві» [2].

Зазначена норма є «спадком» радянської доби, коли всі підприємства, установи та організації були неодмінними складовими апарату держави. Але зараз ситуація докорінно змінилась. Величезна кількість підприємств, установ та організацій перебуває у приватній і колективній власності. Надання їх власникам права складати адміністративний протокол (і тим самим – порушувати адміністративну справу) суперечить основоположним принципам адміністративного права.

Невідповідність штрафних санкцій адміністративно-деліктних норм сучасним соціально-економічним умовам. З початку існування КУпАП і протягом тривалого часу розмір передбачених ним штрафів обчислювався у визначених грошових сумах: по-перше, у рублях,

потім у карбованцях. В умовах гіперінфляції тогочасна система штрафів стала неефективною, оскільки потребувала докорінних змін мало не кожного місяця. Це зумовило перехід на іншу систему, за якою сума штрафів вираховувалась із затвердженого мінімального розміру заробітної плати, а згодом – з неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Ідея такого кроку зрозуміла – досягти стабільного балансу між штрафними санкціями та доходами населення. Підвищення доходів автоматично мало б тягнути збільшення розміру штрафів і навпаки.

Але на практиці все сталося по-іншому. Через різноманітні політичні, соціальні та економічні фактори зв'язок між реальними доходами населення та величиною неоподаткованого мінімуму доходів громадян втрачено. Розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян не змінювався від моменту його встановлення у гривнях (Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні» від 25.08.1996 р. № 762/96). Сьогодні, як і чверть століття тому, він становить 17 гривень [16]. Реальні ж доходи населення за зазначений період зросли у декілька разів.

З кожним роком система адміністративно-деліктних штрафів дедалі більше втрачала свій превентивний та виховний вплив. Адже протягом тривалого часу вона не піддавалася системному, комплексному переглядові. Як наслідок, санкції деяких адміністративно-деліктних норм передбачають штраф у розмірі від 1.7 грн. (див. напр.: ст. 134 КУпАП) [13]. І це до того ж, що розмір збитків, заподіяних адміністративним проступком, іноді в десятки та навіть сотні разів перевищує зазначену суму.

Численні недоліки вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства свідчать про необхідність його докорінного реформування, що об'єктивно назріло й давно вже не викликає заперечень.

У адміністративно-правовій науці висувуються найрізноманітніші концепції оновлення законодавства про адміністративну відповідальність. Деякі вчені пропонують йти шляхом європейських країн, які не мають єдиного кодифікованого акту, що встановлював би відповідальність за адміністративні проступки. Відповідальність за адміністративні делікти у цих країнах передбачено галузевими законами (у сфері екології, ветеринарії, транспорту, промисловості). Прибічники такого підходу пропонують декодифікувати чинний КУпАП і «розпорошити» склади адміністративних проступків по багатьох законах, які регулюють відносини у окремих сферах державного й соціального життя [17, с. 143].

Погодитись з цим поглядом досить важко. Декодифікація вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність значно ускладнить процес правозастосування. Адже достатньо багато суб'єктів

адміністративної юрисдикції вирішують справи не в одній сфері державного та суспільного життя, а одразу в декількох.

Приміром, судді розглядають справи про проступки, передбачені усіма розділами Особливої частини КУпАП. Тож у своїй діяльності замість одного кодексу їм доведеться звертатись до надзвичайно широкого переліку галузевих законів.

Крім того, одразу виникне проблема систематизації загальних положень адміністративно-деліктного права, а також процесуальних норм, якими регламентується провадження у справах про адміністративні проступки. Очевидно, що їх декодифікувати неможливо.

Та й чи варто це робити? Чи сприятиме зазначений крок безпомилковій кваліфікації адміністративних проступків і оперативному провадженню у справі? Уявляється, що ні. Але майже напевно – значно ускладнить процес порушення та вирішення справи.

Загалом відсутність у деяких розвинутих країнах кодифікованого законодавства про адміністративну відповідальність навряд чи можна однозначно віднести до розряду позитивних явищ. Навпаки, у цьому аспекті здобутки вітчизняної юриспруденції видаються вагомішими. Невипадково у науковому світі панує думка, згідно з якою кодифікація є вищою формою систематизації законодавства, найпрогресивнішим шляхом розвитку законотворчості.

Інша група правників відстоює абсолютно протилежну позицію, наголошуючи на необхідності повної кодифікації адміністративно-деліктного законодавства. Увесь масив норм, що закріплюють склади адміністративних проступків, пропонується об'єднати в одному кодексі. Означений підхід є крайністю іншого характеру.

Адже, по-перше, диспозиції адміністративно-деліктних норм, передбачених окремими законами України, часто розкриваються в інших положеннях цих же законів. «Розводити» відповідні норми за різними нормативно-правовими актами нераціонально – це значно ускладнить процес правозастосування. Об'єднати всі положення в єдину статтю кодексу також неможливо, оскільки одна така стаття може займати декілька сторінок.

Так, ч. 3 ст. 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» встановлює відповідальність за антиконкурентні дії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Об'єктивна сторона цього проступку відображена у ст. 15 Закону, що має 11 частин. Те саме стосується відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання (ч. 1 ст. 50 Закону про захист економічної конкуренції). Один тільки перелік заборонених узгоджених дій займає більше сторінки (ст. 6). Ще кілька сторінок відводиться на перерахування винятків з правила, яке забороняє узгоджені дії (ст. 7–10).

Загалом ідея абсолютної кодифікації законодавства про адміністративну відповідальність виглядає до певної міри утопічною. Єдино можливим наслідком її реалізації може бути неймовірно об'ємний, багатотомний нормативний акт (кодекс), користування яким буде досить нелегкою справою. Тим більше, що з подальшим розвитком суспільних відносин кількість адміністративно-деліктних заборон неодмінно зростатиме, а обсяг кодексу – дедалі збільшуватиметься.

Висновки. Сучасний стан правового регулювання відповідальності за адміністративні проступки характеризується наявністю низки системних недоліків, що істотно знижують його якість та ефективність. Це й еkleктичність його джерел, і надмірна широта його предмету, й термінологічна невизначеність, і недоліки змісту адміністративно-деліктних норм, і неефективність окремих адміністративних стягнень, і низка інших. На наш погляд першочерговими кроками в напрямі їхнього усунення мають стати: кодифікації всіх норм про відповідальність за адміністративні проступки в єдиному законодавчому акті – Кодексі України про адміністративні проступки; винесення за межі адміністративно-правового регулювання правопорушень приватно-правового та кримінально-правового характеру; закріплення процесуальних функцій і повноважень виключно за суб'єктами публічної адміністрації й судами; приведення видів і розмірів адміністративних стягнень відповідно до соціально-економічних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деякі аспекти реформування законодавства про адміністративну відповідальність. *Право і Безпека*. 2009. № 1. С. 171-176.
2. Гуржій Т. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин: перспективи розвитку. *Вісник прокуратури*. № 8 (86). 2008. С. 92-99.
3. Банчук О. А. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні. Київ: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.
4. Безклубий І., Андрушко П., Берлач А. та ін. Відповідальність у публічному праві. Монографія. Київ: Грамота, 2014. 496 с.
5. Стефанюк В., Голосніченко І., Михеєнко М. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб: проблеми теорії та практики. *Право України*. 1999. № 9. С. 6-9.
6. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ: Юрінком-інтер, 2004. 528 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (*Адміністративно-деліктне право*): навч. посіб. Київ: Юрінком-інтер, 2008. 256 с.
8. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Склад адміністративного проступку. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 44 с.
9. Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Волох О. К. та ін. Адміністративна відповідальність та провадження в справах про адміністративні правопорушення: навчальний посібник. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 412 с.
10. Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина). Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.

11. Панасюк О. В. Джерела адміністративно-деліктного права України: становлення та сучасний стан. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. №2 (12). С. 83-93.
12. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. №3. С. 137-143.
13. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. Київ, 2005. 582 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
15. Митний кодекс України від 13.03.2012р. № 4495-17. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1175.
16. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.1996р. № 762/96. *Голос України від 28.08.1996 р.* № 159.
17. Банчук О. Концепція Кодексу України про адміністративні проступки стала предметом обговорення. *Право України*. 2006. №7. С. 142-145.

REFERENCES

1. Dejaki aspekty reformuvannja zakonodavstva pro administratyvnu vidpovidal'nist' [Some aspects of reforming the legislation on administrative responsibility]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*. 2009, 1, 171-176 [in Ukrainian].
2. Gurzhij, T. (2008). Pravove reguljuvannja administratyvno-deliktnyh vidnosyn: perspektyvy rozvytku [Legal regulation of administrative-delict relations: prospects for development]. *Visnyk prokuratury – Bulletin of the Prosecutor's Office*, 8 (86), 92-99 [in Ukrainian].
3. Banchuk, A. O. (2007). Administratyvne deliktne zakonodavstvo: zarubizhnyj dosvid ta propozycii' reformuvannja v Ukraini [Administrative tort law: foreign experience and proposals for reform in Ukraine]. Kyi'v: Knygy dlja biznesu [in Ukrainian].
4. Bezklubyj, I., Andrushko, P., & Berlach, A. (et al.). (2014). Vidpovial'nist' u publichnomu pravi [Liability in public law]. Kyi'v. Gramota [in Ukrainian].
5. Stefanjuk, V., Golosnichenko, I., & Myhejenko, M. (1999). Instytut administratyvnoi' vidpovidal'nosti jurydychnyh osib: problemy teorii' ta praktyky [Institute of administrative responsibility of legal entities: problems of theory and practice]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 9, 6-9 [in Ukrainian].
6. Kolpakov, V. K. (2004). Administratyvno-deliktnyj pravovyj fenomen [Administrative-delict legal phenomenon]. Kyi'v: Jurinkom-inter [in Ukrainian].
7. Kolpakov, V. K. (2008). Administratyvna vidpovidal'nist' [Administrative responsibility] *Administratyvno-deliktne pravo: navchal'nyj posibnyk – Administrative-delict law: a study guide*. Kyi'v: Jurinkom-inter [in Ukrainian].
8. Kolpakov, V. K., & Gordjejev, V. V. (2011). Sklad administratyvnogo prostupku [Corpus delicti of an administrative offense]. Chernivci: Chernivec'kyj nac. un-t [in Ukrainian].
9. Kuz'menko, O. V., Pastuh, I. D., & Voloh, O. K. (et al.). (2016). Administratyvna vidpovidal'nist' ta provadzhennja v spravah pro administratyvni pravoporushennja: navchal'nyj posibnyk [Administrative responsibility and proceedings in cases of administrative offenses: a study guide]. Kyi'v: Nac. akad. vnutr. cprav [in Ukrainian].
10. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., & Jesimov, S. S. (et al.). (2021). Administratyvne pravo Ukrainy (zagal'na chastyna) [Administrative law of Ukraine (general part)]. L'viv: SPOLOM [in Ukrainian].
11. Panasjuk, O. V. (2020). Dzherela administratyvno-deliktного права Ukrainy: stanovlennja ta suchasnyj stan [Sources of administrative and tort law of Ukraine:

- formation and current state. *Visnyk penitenciarnoi' asociacii' Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2 (12), 83-93 [in Ukrainian].
12. Strel'chenko, O. G. (2012). *Specyfika prostupku jak skladovoi' chastyny administratyvnogo deliktu* [The specifics of a misdemeanor as a component of an administrative delict]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 3, 137-143 [in Ukrainian].
  13. Kolpakov, V. K. (2005). *Administratyvno-deliktnyj pravovyj fenomen* [Administrative-delict legal phenomenon]. Kyi'v [in Ukrainian].
  14. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja* [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR – Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, (1984), 51, Article 1122. [in Ukrainian].
  15. *Mytnyj kodeks Ukrainy vid 13.03.2012r. №4495-17* [Customs Code of Ukraine dated March 13, 2012. №4495-17]. *Oficijnyj visnyk Ukrainy – Official herald of Ukraine*, (2012), 32, Article 1175 [in Ukrainian].
  16. *Pro groshovu reformu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.08.1996r.* [On monetary reform in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated August 25, 1996. № 762/96]. *Golos Ukrainy vid 28.08.1996 r. № 762/96 – Voice of Ukraine from August 28, 1996.* [in Ukrainian].
  17. Banchuk, O. (2006). *Koncepcija Kodeksu Ukrainy pro administratyvni prostupky stala predmetom obgovorennja* [The concept of the Code of Ukraine on administrative offenses became the subject of discussion]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 142-145 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 08.10.2022.

Прийнято до друку 11.10.2022.

Опубліковано онлайн 26.10.2022.

Sudarenko O., Shevchenko O. Derzhavni garantii' na portfel'nij osnovi: pravovi zasady. *Zovnishnja torgovlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 88-99. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)08](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)08)

УДК 346.9.03

СУДАРЕНКО Олена,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-4336-546X

olenasudarenko@gmail.com

DOI: 10.31617/3.2022(124)08

SUDARENKO Olena,

PhD (Law), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law State University of Trade and Economics

19, Kioto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4336-546X

olenasudarenko@gmail.com

ШЕВЧЕНКО Олена,

к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0001-7833-5271

o.shevchenko@knute.edu.ua

SHEVCHENKO Olena,

PhD (Law), Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law State University of Trade and Economics

19, Kioto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7833-5271

o.shevchenko@knute.edu.ua

**ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ
НА ПОРТФЕЛЬНІЙ ОСНОВІ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

Вступ. В Україні запроваджено новий механізм, який, з одного боку, передбачає залучення коштів до державного бюджету України, а з іншого – підтримку суб'єктів господарювання – надання державних гарантій на портфельній основі (ДГПО).

Проблема. У суспільних відносинах надання ДГПО є поєднання публічно-правового та приватно-правового регулювання, що потребує вивчення та наукового переосмислення деяких наукових категорій.

Метою статті є визначення місця правових відносин у сфері державних гарантій на портфельній основі в системі права, їх характерних ознак, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Методи. У ході дослідження використано діалектичний, формально-логічний, структурно-функціональний формально-догматичний методи, а також системний аналіз і синтез.

Результати. ДГПО належать до такого інституту фінансового права, як інститут публічного боргу. Для суспільних відносин у сфері ДГПО характерно, що: вони виникають на підставі закону; в них бере безпосередню участь держава; мають нееквівалентний та грошовий характер, складаються у сфері фінансової діяльності держави; держава в односторонньому

**STATE GUARANTEES
ON A PORTFOLIO BASIS:
LEGAL PRINCIPLES**

Introduction. A new mechanism has been introduced in Ukraine, which, on the one hand, provides for the attraction of funds to the state budget of Ukraine, and on the other hand, the support of business entities – the provision of state guarantees on a portfolio basis.

Problem. There is a combination of public-law and private-law regulation in the social relations of the provision of DHPO, which requires the study and scientific rethinking of some scientific categories.

The aim of the article is to determine the place of legal relations in the sphere of state guarantee on a portfolio basis in the system of law, their characteristic features, as well as the development of proposals for improving the legislation of Ukraine in this area.

Methods. In the course of the study, dialectical, formal-logical, structural-functional formal-dogmatic methods, as well as the method of system analysis and synthesis, were used.

Results. Public debt institutions belong to such an institution of financial law as the institution of public debt. Social relations in the field of social security are characterized by the fact that: they arise on the basis of the law; the state directly participates in them; have non-equivalent and monetary nature, they are made in the sphere of

© Сударенко О., Шевченко О., 2022

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

порядку встановлює відповідні правовідносини, визначає суб'єктів, які можуть добровільно вступити в зазначені правовідносини (банк-кредитори), на чому добровільність зазначених суб'єктів і закінчується. Ознаки ДГПО: вони є адресними, цільовими, не індивідуалізованими, платними, строковими, забезпеченими відповідно до вимог, визначених законодавством.

Висновки. Через відсутність у бюджетному законодавстві визначення поняття «негайно», яке використовується у відносинах надання ДГПО, варто закріпити на рівні норм Бюджетного кодексу України.

Ключові слова: державна гарантія на портфельній основі, державна гарантія, публічні кошти, кошти Державного бюджету, державний борг.

JEL Classification: K30.

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що один з авторів не працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Кожна держава вишукує нові механізми залучення коштів до публічних фондів, зокрема й у часи кризи. На долю України, крім світової фінансової кризи, пандемії COVID-19, припали й більш тяжкі випробування: анексія частини територій України у 2014 р., а з лютого 2022 р. – активна фаза війни росії проти України. У 2020 р. в період пандемії COVID-19 держава запровадила новий механізм, який, з одного боку, передбачає залучення коштів до Державного бюджету України, з іншого – підтримує суб'єктів мікропідприємництва, малого та/або середнього підприємництва – резидентів України (далі – суб'єкти господарювання) – надання державних гарантій на портфельній основі (ДГПО).

Проблема. Особливістю ДГПО є те, що держава частково гарантує виконання зобов'язань перед банком не конкретного суб'єкта господарювання, а за портфелем кредитних зобов'язань на рівні 80 %. Отже, надання ДГПО відрізняється від відносин державних гарантій, а також від відносин банківського кредитування з компенсацією зобов'язань частково бюджетним коштом (кредитування бюджету). У правовідносинах надання ДГПО має місце поєднання публічно-правового (мова йде про публічні кошти – кошти Державного бюджету) та приватноправового регулювання (кредитування банками суб'єктів господарювання). «Механізм кредитних гарантій, з одного боку, дає можливість підприємцям залучити фінансування, яке в кілька разів перевищує наявну в них заставу, з іншого – дає змогу банкам розділити з державою ризики, пов'язані з фінансуванням МСП, стимулюючи розвивати цей сегмент бізнесу» [1, с. 78]. Оскільки такі відносини

financial activity of the state; the state unilaterally establishes the relevant legal relations, determines the entities that can voluntarily enter into the specified legal relations (creditor banks), whereupon the voluntariness of the specified entities ends. The signs of the PGPO are: it is targeted, targeted, non-individualized, paid, fixed-term, provided in accordance with the requirements defined by the legislation.

Conclusions. In connection with the lack of a definition of the concept of «immediately» in the budget legislation, which is used in relation to the provision of DHPO, it should be fixed at the level of the norms of the Budget Code of Ukraine.

Keywords: state guarantees on a portfolio basis for loans, state guarantee, public funds, State Budget funds, state debt.

є новими для України, комплексні наукові дослідження в державі у зазначеній сфері відсутні, тож нагальним є вивчення відповідних суспільних відносин та вироблення пропозицій удосконалення законодавства в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передумови запровадження в Україні інституту ДГПО, а також досвід деяких європейських держав у сфері надання таких гарантій стали предметом дослідження Г. Бортнікова [1, с. 75–90]. Про використання механізму державних гарантій на портфельній основі для розвитку ринку сільсько-господарської техніки зазначав у своїй праці Я. Навроцький [2, с. 24–26]. Загальні питання управління та підтримки державного боргу на належному рівні з мінімальними втратами для держави досліджували Д. Фурцери, П. Лунгані, Дж. Остри та П. Піццучо (*Davide Furceri, Prakash Loungani, Jonathan D. Ostry & Pietro Pizzuto*) [3]. Єдине комплексне дослідження питань правового регулювання державного боргу в Україні проведено І. Заверухою [4]. Для авторів є корисними праці науковців, що вивчали питання фінансово-правового регулювання державних гарантій: В. Радінської та С. Нефьодова [5], О. Дмитрик та К. Токаревої [6, с. 53–61].

Метою статті є визначення місця правових відносин у сфері державних гарантій на портфельній основі у системі права, їх характерних ознак, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Методи. Методологічною основою дослідження є сукупність філософських, загальнонаукових та спеціальних підходів, принципів і методів наукового пізнання. Зокрема використано діалектичний, формально-логічний, структурно-функціональний, формально-догматичний методи, а також системного аналізу та синтезу. На підставі реального пізнання, особистого спостереження, обробки публікацій і даних Міністерства фінансів України досліджувались певні аспекти надання ДГПО. Основні положення та висновки ґрунтуються на вивченні вітчизняної та закордонної наукової літератури, законодавчих актів.

Результати дослідження. *Правовою основою* відносин у сфері надання ДГПО є Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» щодо надання державних гарантій на портфельній основі та впровадження фінансово-кредитних механізмів забезпечення громадян України житлом» (яким запроваджено механізм правового регулювання надання ДГПО) [7], ст. 17 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) [8], закони про Державний бюджет України (далі – ДБ України) на відповідний рік [9; 10], Постанови Кабінету Міністрів України від 25.11.2020 № 1151 «Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі у 2020 році» [11] (далі – Порядок 2020), від 14.07.2021 № 723 «Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі» [12]

(далі – Порядок 2021). У 2022 р. збільшено перелік суб'єктів, зобов'язання яких перед банками-кредиторами можуть бути гарантовані державними портфельними гарантіями – сільськогосподарським товаровиробникам (далі – аграріям) на посівну [13], розповсюдження програми ДГПО не тільки на кредити, надані банками, а й на ті, що надані Фондом розвитку підприємництва [14].

У відносинах надання ДГПО беруть участь суб'єкти публічного та приватного права. Так, з боку *суб'єктів публічного права* – держава, яка надає допомогу суб'єктам господарювання, а з березня 2022 р. – аграріям шляхом часткового забезпечення коштами ДБ України зобов'язань зазначених суб'єктів у формі гарантій на портфельній основі перед банками-кредиторами, включно з Фондом розвитку підприємництва (далі – банки-кредитори). Держава в цих правовідносинах є Гарантом як власник коштів ДБ України. Також для реалізації права на надання ДГПО потрібне рішення більше ніж однієї гілки державної влади. Держава діє в особі Верховної Ради України, що приймає закони, зокрема зміни до ст. 17 БК України та закони України «Про ДБ України» на відповідний рік (в якому передбачається конкретна гранична сума коштів, яку держава передбачає виділити на цю програму, напрями використання бюджетних коштів, коло суб'єктів, які мають право на відповідну підтримку, а також суб'єкт, уповноважений розробити відповідний правовий механізм).

Також публічним суб'єктом, який бере участь у відносинах надання ДГПО, на якого покладається обов'язок забезпечити виконання бюджету, є уряд України. Отже, держава діє і в особі уряду. Саме уряд України уповноважений розробити порядки надання ДГПО; має право доручити міністру фінансів України або іншій особі брати участь у відносинах ДГПО та представляти державу як Гаранта (шляхом укладення договорів з банками-кредиторами). Міністр фінансів України не має права укладати договори без уповноваження уряду на відповідну діяльність, оскільки така діяльність буде суперечити нормам ч. 2 ст. 19 Конституції України. Попри те, що в Україні передбачено створення Боргового агентства (призупинялося у період 2020–2021 рр.) та те, що в уряді України діє урядовий уповноважений з питань управління державним боргом, суб'єктом, наділеним правом вступати від імені держави у правовідносини з банками-кредиторами, є саме міністр фінансів (до моменту обрання Голови Боргового агентства).

До публічних суб'єктів, які беруть участь у таких правовідносинах, належать також Антимонопольний комітет України, Державна казначейська служба України, Рахункова палата та Державна аудиторська служба України, хоча їхні повноваження не прописані в Порядках надання державних гарантій. Так, враховуючи положення законодавства щодо виділення коштів ДБ України на часткове гарантування виконання зобов'язань суб'єктів господарювання перед банком-кредитором,

необхідно використовувати норми ч. 4 ст. 35 БК України та норми Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [15], якими передбачається потреба отримання від уповноваженого органу держави – Антимонопольного комітету України – рішення про допустимість виділення такої допомоги відповідним суб'єктам. Повідомлення Антимонопольного комітету про новий вид допомоги зумовлює отримання такою допомогою ознак законної [15, п. 8 ст. 1]. Правовою формою, якою засвідчується законність отримання допомоги, є рішення. Так, тимчасова адміністративна колегія Антимонопольного комітету 22.04.2021 прийняла Рішення [16] про «допустимість державної допомоги» відповідно до Порядку-2020. Щодо Державної казначейської служби України, то вона відповідно до покладених на неї законодавством функцій забезпечує казначейське обслуговування коштів ДБ України [8, ст. 43]. Як приклад, варто зазначити, що «банк «Південний» та «Міжнародний Інвестиційний Банк» не підписали контракти та випали зі списку Казначейства за 2020 рік» [17]. До суб'єктів контролю з боку держави за доцільним, цільовим та ефективним виділенням бюджетних коштів належать Рахункова палата України та Державна аудиторська служба України.

З метою більш повного врахування показників банківського законодавства у разі включення відповідних суб'єктів господарювання до реєстру ДГПО до таких правовідносин залучено *спеціального суб'єкта* – Агента. Агентом у цих правовідносинах виступає акціонерне товариство «Державний експортно-імпорتنний банк України» (далі – Укрексімбанк). Участь саме Укрексімбанка як Агента цілком обґрунтована, оскільки він брав участь у інших програмах державних гарантій [5, с. 256]. З аналізу норм Порядку-2020 та Порядку-2021 можна зробити висновок, що Укрексімбанк як Агент держави діє від її імені та в її інтересах. Проте Укрексімбанк не діє за рахунок держави, кошти Укрексімбанку за виконання ним функцій Агента сплачують банки-кредитори. Зазначена особливість відрізняє статус Агента у відносинах надання ДГПО від інших видів правовідносин, у яких участь бере такий суб'єкт, як Агент, оскільки для Агента є характерним здійснення діяльності за рахунок особи, від імені якої він діє. Так, банки сплачують разову комісію за підготовку гарантії (у розмірі 0.05 % ліміту гарантії, з урахуванням ПДВ) та комісію за управління гарантією (у розрахунку 0.25 % річних суми гарантованих зобов'язань з основного боргу на кінець календарного місяця відповідно до реєстру, з урахуванням ПДВ). У відносинах між Агентом та Гарантом застосовується метод погодження. Отже, можна зазначити, що Укрексімбанк як Агент держави діє під контролем держави.

Водночас є питання щодо наявності «конфлікту інтересів». Так, Укрексімбанк виступає Агентом, тобто суб'єктом, до повноважень якого належать підготовка рішення про можливість надання державою відповідних гарантій, здійснення діяльності щодо виявлення невідпо-

відностей кредитів, перевірка звітів банків-кредиторів щодо стану надання, повернення та обслуговування кредитів у рамках портфелів кредитів, контроль не перевищення загальної суми частки портфеля кредитів банків-кредиторів, обсягу, визначеному парламентом у Законі «Про ДБ України» на відповідний рік, а також він є безпосередньо банком-кредитором. Так, згідно з постановами уряду України [18–20] Укрексімбанк належить до одного з банків, якому затверджено обсяги надання ДГПО. Правовим актом, що засвідчує відносини між державою та Укрексімбанком як Агентом, є «Агентська угода, укладена між Гарантом та Агентом 23.12.2020» [12, п. 2 ст. 1 Типового договору]. А правовим актом, що засвідчує наявність правовідносин між Гарантом та банком-кредитором, є конкретний укладений договір про надання ДГПО. Варто зазначити, що правовий аналіз Порядку-2020 та Порядку-2021 засвідчує відсутність норм, які б врегульовували питання щодо «конфлікту інтересів».

Поєднання приватноправових та публічно-правових основ у відносинах надання державних гарантій на портфельній основі спричиняє залучення до публічно-правових відносин нових, не притаманних йому правових категорій. Так, Порядок-2020 та Порядок-2021 містять положення про «негайність» повернення Гаранту банком-кредитором різниці між сумою, сплаченою державою за гарантійною вимогою, та сумою, що належить до сплати (п. 36 Типового договору). Бюджетне законодавство України не містить законодавчого визначення поняття «негайно». Щодо банківського законодавства, то закріплення визначення на рівні закону сутності зазначеної категорії відбулося тільки у 2021 р. Згідно з п. 41 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» під поняттям «негайно» варто розуміти «найкоротший можливий строк, але не пізніше наступного операційного дня, визначений внутрішніми документами надавача платіжних послуг та передбачений договором з користувачем платіжних послуг, у який мають виконуватися (відбуватися) відповідні дії з моменту настання підстави для їх виконання» [21]. Застосовувати аналогію права та закону, на наш погляд, ми не маємо можливості. До того ж у Порядку-2020 та Порядку-2021, зокрема в Типовому договорі визначено поняття «банківський день», а не «операційний». Через те, що у відносинах надання ДГПО використовуються публічні кошти, вважаємо, що визначення поняття «негайно» має бути закріплене на рівні норм БК України.

До суб'єктів приватного права, які беруть участь у відносинах надання ДГПО, належать банки-кредитори та суб'єкти господарювання, включаючи і аграріїв, вимоги до яких визначено Порядком-2020 та Порядком-2021. Суворі вимоги до банків зумовлені потребою забезпечення ефективності та економічної доцільності використання бюджетних коштів, направлення їх на ті програми, які мають більший економічний зиск. Визначаючи відповідні умови до банківських установ,

держава забезпечує рівність, прозорість, відкритість участі у зазначених правовідносинах тих суб'єктів, які відповідають вимогам, прописаним у п. 6 Порядку-2020 та п. 6 Порядку-2021. Надаючи право банку брати участь у програмі ДГПО, держава для кожного конкретного банку визначає граничний обсяг державних гарантій на портфельній основі. Так, рішенням уряду зазначається перелік банків, які, за висновком Агента, відповідають вимогам для надання ДГПО, та гранична сума у гривнях, яка забезпечуватиме часткове виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів. Саме на Агента покладається контроль за дотриманням відповідно граничного обсягу коштів, передбачених у законі про Державний бюджет, для надання ДГПО та граничного обсягу державної гарантії, затвердженої рішенням уряду для конкретного банку. Якщо банк не дотримується встановлених обсягів або протягом шести місяців з дати укладання договору з Гарантом не сформував портфель, відповідна сума коштів може бути перерозподілена між іншими банками, які беруть участь у цій програмі, за їх згодою. Зокрема у 2022 р. кошти перерозподілено банкам державного сектору (АТ «Ощадбанк», АБ «Укراгазбанк», АТ КБ «Приватбанк» та АТ «Укресімбанк») [20].

Держава чітко визначає тих суб'єктів, щодо яких може бути прийняте рішення про надання ДГПО. При цьому з метою забезпечення захисту банківської таємниці банки-кредитори надають інформацію щодо своїх позичальників у формі відповідного портфелю кредиту без конкретної ідентифікації зазначених суб'єктів. Отже, державна гарантія на портфельній основі носить *неіндивідуалізований* характер.

З грудня 2020 по червень 2022 рр. видано 12 729 кредитів на загальну суму 39 830 млрд грн [22]. У 2021 р. за Порядком-2020 брали участь 11 банків [23], на січень 2022 р. за Порядком-2021 – 5 банків [23], а на лютий 2022 р. – 14 банків (при цьому 3 банки не надали жодного кредиту за програмою) [24], на червень 2022 р. – 24 банки [22]. При цьому найбільшу кількість кредитів, зобов'язання яких забезпечені ДГПО, надають банки державного сектору [22–24].

З огляду на те, що державна гарантія за формою залучення коштів є однією з форм державного боргу [4, с. 39; 5, с. 5, 30, 57, 58], наукою визначено ознаки, які є характерними для державних гарантій: платність, строковість, наявність забезпечення [4, с. 74, 99, 128; 5, с. 41, 57, 58, 110-113, 124, 174; 6, с. 58]. ДГПО є *строковою* – надається на строк:

- до 5 років для направлення кредитних коштів на інвестиційні проекти, цілі, фінансування оборотного капіталу (крім овердрафту) та на рефінансування заборгованості суб'єкта господарювання;
- 10 років – для забезпечення боргових зобов'язань на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення;
- 1 рік – на посівну аграріям.

Строк ДГПО, за загальним правилом, покриває весь строк кредиту. Виняток стосується тільки кредитів на придбання земельної ділянки, які можуть надаватися банками-кредиторами на строк до 15 років. За надання ДГПО банк-кредитор сплачує до ДБ одноразово плату від суми такої гарантії: за Програмою-2020 – у розмірі 0.001 %; за Програмою-2021: у розмірі 0.001 % на період дії карантину, що збільшується до 0.5 % з дня скасування карантину для суб'єктів господарювання; а для купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення – до 1.25 % суми гарантії, що сплачується разово протягом 5–7 робочих днів з дати відміни карантину та/або надання кредиту для купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення шляхом сплати до ДБ різниці між сплаченою сумою та сумою, належною до сплати [11; 12]. Отже, така гарантія є *оплатною*. Згідно з п. 9 Типового договору про надання ДГПО обов'язковою умовою надання гарантії є майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань позичальника за кредитним договором перед банком-кредитором та гарантом. Тож, відповідна гарантія є такою, що передбачає *забезпечення*. На відміну від державних гарантій, за якими стягнення заборгованості здійснює Державна податкова служба України, заборгованість перед державою за ДГПО здійснює банк-кредитор.

Висновки. Державні гарантії на портфельній основі належать до такого інституту фінансового права, як *інститут публічного боргу*. Для суспільних відносин у сфері ДГПО характерним є те, що: відповідні відносини, як і інші види фінансових правовідносин, виникають суто на підставі закону; держава бере в них безпосередню участь; вони носять нееквівалентний та грошовий характер відносин; держава в односторонньому порядку встановлює відповідні правовідносини, визначає суб'єктів, які можуть добровільно вступити в зазначені правовідносини (банки-кредитори), на чому добровільність зазначених суб'єктів і закінчується.

Державна гарантія на портфельній основі має такі *ознаки*: є адресною (суб'єкти господарювання, аграрії); цільовою (на посівну в умовах війни, на придбання земельних ділянок, на фінансування інвестиційних проєктів тощо); неіндивідуалізованою (гарантується портфель кредитів, а не конкретний суб'єкт господарювання); платною (для банків-кредиторів), строковою (гарантією покривається, як правило, весь строк кредиту); забезпеченою відповідно до вимог, визначених законодавством.

У відносинах надання ДГПО беруть участь суб'єкти публічного та приватного права. До *суб'єктів публічного права* належить безпосередньо держава та суб'єкти, які діють від імені держави: парламент України, уряд України, міністр фінансів України, Агент (Укресімбанк), а також суб'єкти, повноваження яких безпосередньо не визначені у Порядках надання ДГПО, але їх участь у цих відносинах зумовлена відповідною стадією руху коштів публічного фонду – Державного

бюджету: Антимонопольний комітет, Державна казначейська служба України, Рахункова палата України та Державна аудиторська служба України. До суб'єктів приватного права, які беруть участь у відносинах надання державних гарантій на портфельній основі, належать банки-кредитори та суб'єкти господарювання, включаючи аграріїв, вимоги до яких чітко визначені законодавством України. При цьому, попри активну фазу війни росії проти України, надання ДГПО на часткове покриття зобов'язань суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво зброї та боєприпасів, є забороненою.

Через відсутність у бюджетному законодавстві визначення поняття «негайно», яке використовується у відносинах надання ДГПО, слід його закріпити на рівні норм Бюджетного кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортніков Г. П. Фінансова підтримка кредитування малого та середнього бізнесу за допомогою державних гарантій. *Фінанси України*. 2018. № 8. С. 75-90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_8_8.
2. Навроцький Я. Ф. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку сільсько-господарської техніки. Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements. Collection of scientific papers «SCIENTIA. Stockholm, Kingdom of Sweden. Volume 1. May 27, 2022. С. 24-26. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/27.05.2022/746>.
3. Furceri, D., Prakash Loungani, P., & D. Ostry, J., Pizzuto, P. (2022) Pidtrymannia derzhavnoho borhu na pryjnatnomu rivni u spravedlyvyj sposib [Keeping Public Debt Sustainable in an Equitable Way]. CESifo Forum, ISSN 2190-717X, ifo Institut Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, Vol. 23, Iss. 01, pp. 40-44. Retrieved from: <https://www.cesifo.org/DocDL/CESifo-Forum-2022-1-pizzuto-et-al-public-debt-sustainability-and-equity-january.pdf> (accessed 14 September 2022).
4. Заверуха І. Б. Проблеми правового регулювання державного боргу України. Дисертація на здобуття наукового ступеня д-р юрид. наук. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. 2007. 445 с.
5. Фінансово-правове регулювання надання державних (місцевих) гарантій в Україні: монографія. Херсон. Видавничий дім «Гельветика», 2019. 212 с.
6. Дмитрик О. О., Токарева К. О. Державні та місцеві гарантії як форми державної підтримки суб'єктів господарювання. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. № 2. С. 53-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2019_2_10.
7. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» щодо надання державних гарантій на портфельній основі та впровадження фінансово-кредитних механізмів забезпечення громадян України житлом: Закон України від 03.09.2020 № 873-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/873-20>.
8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
9. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2021 № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
10. Про Державний бюджет на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
11. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі у 2020 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2020 № 1151 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1151-2020-п#Text>.

12. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-п#Text>.
13. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 723: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 № 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2022-п#n2>.
14. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і від 14 липня 2021 р. № 723: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2022-п#n2>.
15. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
16. Про результати розгляду повідомлення про державну допомогу: Рішення тимчасової адміністративної колегії Антимонопольного комітету України від 22.04.2021 № 33-п/тк. URL: <https://amcu.gov.ua/storag e/app/uploads/public/608/a69/4f3/608a694f37848054986953.pdf>
17. Кредити за портфельними держгарантіями видаватимуть 11 банків. 12.03.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/12/671875>.
18. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2020 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 № 1317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2020-п#Text>.
19. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2021 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2021 № 1262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-2021-п#n11>.
20. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі у 2022 році: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2022 № 763. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/763-2022-п#n2>.
21. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
22. Мінфін. У травні за державними гарантіями на портфельній основі банками видано 4074 кредити договори на 15,269 млрд грн. (23.06.2022). URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_travni_za_derzhavnimi_garantiami_na_portfelniyi_osnovi_bankami_vidano_4074_kreditiv_dogovori_na_15269_mlrld_grn-3491.
23. Кабінет Міністрів України. Банки видали кредитів під держгарантії на портфельній основі на 8,2 мільярда (26.01.2022). URL: https://biz.censor.net/news/3312314/banku_vydaly_kreditiv_pid_derjgarantiyi_na_portfelniyi_osnovi_na_82_milyarda.
24. Мінфін. За державними гарантіями на портфельній основі бізнес отримав 9 мільярдів кредитів (22.02.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3409607-za-derzgarantiami-na-portfelnij-osnovi-biznes-otrimav-9-milardiv-kreditiv-minfin.html>.

REFERENCES

1. Bortnikov, G. P. (2018). Finansova pidtrymka kredytuvannja malogo ta seredn'ogo biznesu za dopomogoj derzhavnyh garantij [Financial support for lending to small and medium-sized businesses with the help of state guarantees]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 8, 75-90. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_8_8 [in Ukrainian].
2. Navroc'kyj, Ja. F. (2022). Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku rynku sil's'ko-gospodars'koi' tehniky [The current state and prospects for the development of the agricultural machinery market]. Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. Stockholm, Kingdom of Sweden, Vol. 1, (pp. 24-26). <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/27.05.2022/746> [in Ukrainian].
3. Furceri, D., Prakash Loungani, P., & D. Ostry, J., Pizzuto, P. (2022) Pidtrymannia derzhavnoho borhu na pryjniatnomu rivni u spravedlyvyj sposib [Keeping Public Debt Sustainable in an Equitable Way]. CESifo Forum, ISSN 2190-717X, ifo Institut

- Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, Vol. 23, Iss. 01, (pp. 40-44). <https://www.cesifo.org/DocDL/CESifo-Forum-2022-1-pizutto-et-al-public-debt-sustainability-and-equity-january.pdf> (accessed 14 September 2022) [in Ukrainian].
4. Zaveruha, I. B. 2007. Problemy pravovogo reguljuvannja derzhavnogo borgu Ukrai'ny [Problems of legal regulation of the state debt of Ukraine]. Dysertacija na zdobuttja naukovoogo stupenja d-r juryd. nauk. L'viv. nac. un-t im. Ivana Franka – Dissertation for the obtaining a scientific degree of the Doctor of Law. Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].
  5. *Finansovo-pravove reguljuvannja nadannja derzhavnyh (miscovyh) garantij v Ukrai'ni*. Herson. Vydavnychyj dim «Gel'vetyka» [*Financial and legal regulation of the provision of state (local) guarantees in Ukraine. Kherson. «Helvetica» Publishing House*], (2019) [in Ukrainian].
  6. Dmytryk, O. O., & Tokarjeva, K. O. (2019). Derzhavni ta miscevi garantii' jak formy derzhavnoi' pidtrymky sub'ektiv gospodarjuvannja [State and local guarantees as forms of state support for business entities]. *Pravo ta innovacijne suspil'stvo – Law and innovative society*, 2, 53-61. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2019_2_10 [in Ukrainian].
  7. Pro vnesennja zmin do Zakonu Ukrai'ny «Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrai'ny na 2020 rik» shhodo nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi ta vprovadzhennja finansovo-kredytnyh mehanizmov zabezpechennja gromadjan Ukrai'ny zhytloom. Zakon Ukrai'ny vid 03.09.2020 № 873-IX [On amendments to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» regarding the provision of state guarantees on a portfolio basis and the implementation of financial and credit mechanisms for providing housing to citizens of Ukraine. Law of Ukraine dated September 3, 2020 № 873-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/873-20>. [in Ukrainian].
  8. Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny. Zakon Ukrai'ny vid 08.07.2010 № 2456-VI [Budget Code of Ukraine. Law of Ukraine dated July 8, 2010 № 2456-VI.] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
  9. Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrai'ny na 2021 rik. Zakon Ukrai'ny vid 15.12.2021 № 1082-IX [On the State Budget of Ukraine for 2021. Law of Ukraine dated 15.12.2021 № 1082-IX] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> [in Ukrainian].
  10. Pro Derzhavnyj bjudzhet na 2022 rik: Zakon Ukrai'ny vid 02.12.2021 № 1928-IX [On the State Budget for 2022: Law of Ukraine dated 02.12.2021 № 1928-IX]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> [in Ukrainian].
  11. Dejaki pytannja nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi u 2020 roci: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 25.11.2020 № 1151 [Some issues of providing state guarantees on a portfolio basis in 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 25, 2020 № 1151] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1151-2020-п#Text> [in Ukrainian].
  12. Dejaki pytannja nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 14.07.2021 № 723 [Dejaki pytannja nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 14.07.2021 № 723] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-п#Text> [in Ukrainian].
  13. Pro vnesennja zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 14 lypnja 2021 r. № 723: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 27.03.2022 № 378 [On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 14, 2021 № 723: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 27, 2022 № 378]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2022-п#n2> [in Ukrainian].
  14. Pro vnesennja zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 24 sichnja 2020 r. № 28 i vid 14 lypnja 2021 r. № 723: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 05.04.2022 № 410 [On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of

- Ukraine dated January 24, 2020. № 28 and July 14, 2021 № 723: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 5, 2022 № 410.] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2022-п#n2> [in Ukrainian].
15. Pro derzhavnu dopomogu sub'jektam gospodarjuvannja: Zakon Ukrai'ny vid 01.07.2014 № 1555-VII [On state aid to business entities: Law of Ukraine dated July 1, 2014 № 1555-VII] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
  16. Pro rezultaty rozgljadu povidomlennja pro derzhavnu dopomogu: Rishennja tymchasovoi' administratyvnoi' kolegii' Antymonopol'nogo komitetu Ukrai'ny vid 22.04.2021 № 33-r/tk. [On the results of the review of the notification on state aid: Decision of the temporary administrative board of the Antimonopoly Committee of Ukraine dated April 22, 2021 № 33-r/tk] <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/608/a69/4f3/608a694f37848054986953.pdf> [in Ukrainian].
  17. Kredyty za portfel'nyj derzhgarantijamy vydavatymut' 11 bankiv. 12.03.2021. [Loans under portfolio state guarantees will be issued by 11 banks. 12.03.2021.] <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/12/671875>. [in Ukrainian].
  18. Pro nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi u 2020 roci: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 23.12.2020 № 1317. [On the provision of state guarantees on a portfolio basis in 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 23, 2020 № 1317] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2020-п#Text> [in Ukrainian].
  19. Pro nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi u 2021 roci: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 02.12.2021 № 1262 [On the provision of state guarantees on a portfolio basis in 2021: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.12.2021 № 1262] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-2021-п#n11> [in Ukrainian].
  20. Dejaki pytannja nadannja derzhavnyh garantij na portfel'nij osnovi u 2022 roci: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 07.07.2022 № 763 [Some issues of providing state guarantees on a portfolio basis in 2022: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07.07.2022 № 763.] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/763-2022-п#n2> [in Ukrainian].
  21. Pro platizhni poslugy: Zakon Ukrai'ny vid 30.06.2021 № 1591-IX. [On payment services: Law of Ukraine dated June 30, 2021 № 1591-IX] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> [in Ukrainian].
  22. Minfin. U travni za derzhavnymy garantijamy na portfel'nij osnovi bankamy vydano 4074 kredyty dogovory na 15,269 mlrd grn. (23.06.2022) [Ministry of Finance. In May, banks issued 4,074 contractual loans for UAH 15.269 billion under state guarantees on a portfolio basis. (23.06.2022)] https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_travni_za_derzhavnimi_garantiami_na_portfelnij_osnovi_bankami_vidano_4074_krediti_dogovori_na_15269_mlrd_grn-3491 [in Ukrainian].
  23. Kabinet Ministriv Ukrai'ny. Banky vydaly kredytyv pid derzhgarantii' na portfel'nij osnovi na 8,2 mil'jarda (26.01.2022) [Kabinet Ministriv Ukrai'ny. Banky vydaly kredytyv pid derzhgarantii' na portfel'nij osnovi na 8,2 mil'jarda (26.01.2022)] https://biz.censor.net/news/3312314/banky_vydaly_kredytyv_pid_derjgarantiyi_na_portfelniyi_osnovi_na_82_milyarda [in Ukrainian].
  24. Minfin. Za derzhavnymy garantijamy na portfel'nij osnovi biznes otrymav 9 mil'jardiv kredytyv (22.02.2022) [Ministry of Finance. Business has received 9 billion loans under state guarantees on a portfolio basis (22.02.2022)] <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3409607-za-derzhgarantiami-na-portfelnij-osnovi-biznes-otrimav-9-milardiv-kredytyv-minfin.html> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.09.2022.

Прийнято до друку 12.09.2022.

Публікація онлайн 26.10.2022.

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

Bondarenko N. Gromadjans'ke suspil'stvo u procesi jevrointegracii' v umovah vijny. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 5. S. 100-110. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/3.2022\(124\)09](https://doi.org/10.31617/3.2022(124)09)

УДК 342:[339.92:351.01

БОНДАРЕНКО Наталія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/3.2022(124)09

BONDARENKO Natalia,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Legal Security of Business,
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Участь громадянського суспільства в демократичних та євроінтеграційних процесах є важливою, оскільки ці процеси відбуваються паралельно і залежать від зусиль усіх суб'єктів як політичної, так і соціальної системи держави.

Проблема. Варто усвідомлювати необхідність постійної співпраці між державою та інститутами громадянського суспільства з метою лобіювання інтересів України, що в умовах воєнної агресії ще більше прагне до європейської спільноти, а також апелювати до найвпливовіших європейських держав.

Метою дослідження є визначення особливостей становлення громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі та його впливу на процес європейської інтеграції в умовах війни.

Методи. Використано загальнонаукові та спеціально-правові методи та принципи, зокрема діалектичний, формально-юридичний, компаративний, аналізу, синтезу.

Результати. Для європейської інтеграції необхідно виконати низку таких умов: зроєнування національних економік; спільність інтересів і співробітництво у ключових питаннях міжнародного життя; традиційна єдність – спільні духовні цінності; наявність суспільної підтримки та лояльності для впровадження необхідних соціально-економічних і політичних реформ. Європейський вектор розвитку України закріплено в Конституції

CIVIL SOCIETY IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Introduction. The participation of civil society in democratic and European integration processes is important, since experience shows that this happens in parallel and depends on the efforts of all actors of both political and social systems of the state.

Problem. In the context of achieving strategic goals for Ukraine's European and Euro-Atlantic future, it is important to realize the need for constant cooperation between the state and civil society institutions in order to lobby the interests of Ukraine, which in the face of military aggression is even more striving for the European community, to explain its goals to the leadership of the countries that have just become members of the EU, NATO, which are in a favorable position and remember the difficulties of the transition period, and to appeal to the most influential European states.

The aim of the study is to study the peculiarities of the formation of civil society in Ukraine at the present stage, as well as to determine the peculiarities of its influence on the process of European integration in the conditions of military aggression.

Methods. The methodological basis of the article is general scientific and special legal methods and principles - dialectical, formal-legal, comparative, analysis, synthesis.

Results. The development of European integration requires a number of conditions – the merging of national economies; common interests and cooperation

---

© Бондаренко Н., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

та Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Після вторгнення російської армії Україна подала заявку на вступ до ЄС і згодом отримала статус кандидата. Громадянське суспільство солідаризувало українців у перші ж дні війни (діяльність волонтерів, правозахисних організацій, руху опору, територіальної оборони). В умовах воєнної агресії громадянське суспільство перетворилося на партнера держави, яке може виконувати важливу функцію – посилення співпраці з донорськими організаціями європейських держав.

Висновки. Головними завданнями громадянського суспільства в Україні є перемога над російською агресією, консолідація демократичних кіл, подолання бідності, забезпечення економічного зростання країни, наближення та впровадження європейських цінностей.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, правова держава, європейська інтеграція, європейські цінності.

in the main issues of international life; traditional unity – common spiritual values; availability of public support and loyalty for the implementation of the necessary socio-economic and political reforms. The European vector of development of the Ukrainian state is enshrined in the Constitution, the Law of Ukraine «On the Principles of Domestic and Foreign Policy». On February 24, 2022, Russia made a full-scale invasion of Ukraine, after which on February 28, 2022, our state applied to join the EU, and on June 23, 2022, Ukraine received the status of a candidate for EU membership. The role of civil society in this regard to solidarize Ukrainians to help each other became noticeable in the first days of the war (the activities of volunteers, human rights organizations, the resistance movement, territorial defense). So, in critical conditions of military aggression, civil society turned into a partner of the state, which can perform an important function – strengthening cooperation with donor organizations of European states.

Conclusions. The main tasks for civil society in Ukraine today are to defeat Russian aggression, consolidate democratic circles, overcome poverty, ensure the country's economic growth, approximation and implementation of European values – to help society develop a democratic political culture based on civic responsibility, overcome conformism, corruption, intolerance towards minorities.

Keywords: civil society, democracy, rule of law, European integration, European values.

JEL Classification: K33.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Участь громадянського суспільства в демократичних та євроінтеграційних процесах є важливою, оскільки, як показує досвід, такі процеси відбуваються паралельно й залежать від зусиль усіх суб'єктів як політичної, так і соціальної системи держави.

Проблема. З огляду на досягнення стратегічних цілей щодо європейського та євроатлантичного майбутнього України варто усвідомлювати про необхідність постійної співпраці між державою та інститутами громадянського суспільства з метою лобіювання інтересів України, яка в умовах воєнної агресії ще більше прагне до європейської спільноти; роз'яснювати її цілі керівництву країн, які щойно стали членами ЄС, НАТО і пам'ятають труднощі перехідного періоду, а також апелювати до найвпливовіших європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реконструкцію світової політики крізь появу глобального громадянського суспільства досліджував Р. Ліпшуц [1]. Процес впливу громадянського суспільства на європейську та євроатлантичну інтеграцію України викликав науковий інтерес Ф. Барановського, А. Костенко, О. Лютюк [2–4].

Змістовною є монографія А. Костенко «Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України» [3], в якій розглянуто інституалізацію громадянського суспільства в контексті інформаційно-консультативних, діалогових і партнерських взаємовідносин на етапі реалізації стратегії України щодо інтеграції до Європейського Союзу. Не менш цікавою з погляду закріплення конституційних засад розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні стала монографія О. Лотюк [5], що розкриває зміст і сутність категорії «громадянське суспільство», особливості її застосування в українській та іноземній правотворчій і правозастосовній практиці. Роль громадянського суспільства під час війни росії проти України визначена А. Луцьковою [6], діяльність територіальних громад та реалізація контролю громад за діяльністю органів безпеки в умовах війни проаналізували В. Борщевський, І. Куропась, Є. Матвеев, О. Микита [7; 8].

У ході дослідження громадянського суспільства як чинника євроінтеграції в умовах воєнної агресії проти України став помітним певний вакуум у комплексному погляді на проблему щодо характеру та змісту участі громадянського суспільства у процесі та оцінюванні наявних у нього механізмів реалізації політики вступу України в ЄС. Отже, недостатня практична та теоретична розробленість зазначеної проблематики зумовили актуальність нашого дослідження.

Метою дослідження є з'ясування особливостей становлення громадянського суспільства в Україні на сучасному етапі, усвідомлення й окреслення його взаємовідносини з державою, а також визначення характеру його впливу на процес європейської інтеграції в умовах воєнної агресії.

Методи. Методологічною основою статті є загальнонаукові та спеціально-правові методи й принципи, зокрема діалектичний, формально-юридичний, компаративний, аналізу, синтезу.

Результати дослідження. Ключовим у цьому дослідженні є термін «*інтеграція*», що вперше застосований у 30-х рр. ХХ ст. і означає акт або процес поєднання декількох частин так, щоб вони функціонували разом [1, с. 390].

Європейські країни, що прагнули стати членами ЄС або НАТО і досягли цієї мети, мали на те політичні, економічні та стратегічні причини: по-перше, історія двох світових війн ХХ ст. поставила на порядок денний питання безпеки – набути стабільної глобальної позиції з групою економічно потужних дружніх держав; по-друге, це спільний розвиток економік у межах вільного ринку, орієнтованого на експорт та підтримку національних і регіональних проектів; по-третє, це вища якість життя, яку пропонує ЄС, що тісно пов'язано з ефективним функціонуванням демократичних інститутів і організацій громадянського суспільства з високим ступенем чутливості до соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем [2, с. 200].

Тож для розвитку європейської інтеграції важлива низка характерних умов, а не лише сама політична воля – поєднання національних економік з метою здолання суперечностей між обмеженими можливостями внутрішніх ринків та інтернаціоналізацією господарського життя; спільність інтересів і співробітництво у головних питаннях міжнародного життя; традиційна єдність – спільні духовні цінності; наявність суспільної підтримки та лояльності для впровадження необхідних соціально-економічних та політичних реформ [3, с. 41].

Здобувши незалежність, Україна стала на шлях розбудови й розвитку національної держави та громадянського суспільства. На території України, крім українців (73.6 % населення), проживають багато представників інших національностей, проте історичний досвід засвідчив, що політика національного гноблення та асиміляції розхитує суспільство послаблює та руйнує державу. На всеукраїнському референдумі 1991 р. неукраїнське населення проголосувало за незалежність України та висловило бажання будувати її разом з українською нацією, через це виникла необхідність в ідеології, яка з'єднала б усі народи на ґрунті побудови українського громадянського суспільства й української національної держави. Такою стала українсько-державницька ідеологія, тобто система світогляду, що теоретично доводить й убезпечує як головну ціль суспільства будівництво й захист національної держави та об'єднання навколо неї всіх націй та етнічних груп, суспільних і політичних організацій України, віддаючи у державотворенні головну роль української нації.

Воля народу України жити в демократичній незалежній державі юридично закріплена конституційними актами – Декларацією про державний суверенітет України 1990 р., Актом про незалежність 1991 р., Конституцією України 1996 р. [9–11], що актуалізувало подвійне завдання: створити умови для встановлення громадянського суспільства й побудувати правову державу. Обмежена політична культура національної еліти й громадян, їхнє фінансове безсилля, правовий нігілізм населення стали перешкодою на першому етапі рішучих реформ.

Бачити свою роль у запровадженні основних моральних цінностей європейців в українську свідомість з боку письменників, духовних пастирів, викладачів, журналістів, представників організацій громадянського суспільства є необхідним для України. Європейська ідентичність формується шляхом спільної взаємодії всіх громадян-європейців, які відчують себе такими, користуються соціальними перевагами та рівними правами і разом намагаються осмислити свою культурну та історичну спадщину [2, с. 203].

Структурно громадянське суспільство складається з неурядових, некомерційних організацій; незалежних засобів масової інформації; громадських рухів; профспілок; громадських асоціацій, заснованих за етнічною ознакою; соціальних підприємств; релігійних асоціацій. Вони виступають посередниками між громадянами та державними органами

влади, мають спільну мету та обов'язки досягати згоди щодо прийнятих управлінських рішень через демократичні публічні дискусії [2, с. 201]. Метою функціонування громадянського суспільства є насамперед цивілізоване розв'язання внутрішніх проблем, а досягнення демократії, свободи, солідарності та справедливості є головними завданнями гармонізації взаємин у суспільстві та світі.

Як відомо, 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про приєднання до Статуту Ради Європи» [12], а 9 листопада 1995 р. Україна офіційно вступила до РЄ. Для досягнення цілей Ради Європи Україна зобов'язалася забезпечити права і свободи всім особам, які перебувають під її юрисдикцією та дотримуватись принципу верховенства права [4, с. 71].

Європейський вектор розвитку української держави закріплено у ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [13], де зазначено, що основними засадами зовнішньої політики України є поглиблення співробітництва з Організацією Північно-атлантичного договору з метою стати її членом, а також створити умови щодо входження України в європейський економічний, політичний і правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Український уряд ініціював Угоду про асоціацію з ЄС у 2012 р., проте згодом згорнув підготовку до її підписання 21 листопада 2013 р. під час президенства В. Януковича. Це рішення призвело до Євромайдану та Революції Гідності, що заклали новий етап трансформації політичної системи України, а також засвідчило зростання ролі громадянського суспільства в розбудові української держави та формуванні нового рівня відносин між громадянами – громадянським суспільством – та державою [3, с. 10].

Шляхом запровадження норм, які закріпили курс України на набуття членства в НАТО та ЄС, 21 лютого 2019 р. до Конституції України внесені зміни. Це знайшло своє закріплення у преамбулі Основного Закону та його статтях – 85, 102, 116 і перехідних положеннях. Відтоді Україна прагне повної інтеграції та вступу до ЄС. Політичну частину Угоди про асоціацію підписав ще в березні 2014 р. тодішній прем'єр-міністр А. Яценюк. У червні 2014 р. п'ятий президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди. 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію набула чинності.

Війна росії проти України та її незалежності почалася ще у 2014 р., коли рф анексувала Крим, Донецьку та Луганську області. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. українська держава подала заявку на вступ до ЄС і 23 червня 2022 р. отримала статус кандидата у члени Євросоюзу.

Водночас роль громадянського суспільства залежить від того, в якому стані знаходиться держава, чи може вона виконувати свої функції, чи готова до війни і чи мала відповідні відпрацьовані алгоритми реагування на кризи, викликані її наслідками, що прямо впливає на його

активність і ступінь залучення у діяльність, пов'язану з подоланням наслідків війни.

У 2014 р. організації громадянського суспільства робили майже все – купували форму для армії, евакуювали з зони бойових дій цивільних осіб, надавали юридичні консультації. Солідарність і згуртованість українців, прагнення допомагати один одному стали помітними у перші дні війни, коли держава не могла справитись з масовим внутрішнім переміщенням осіб – численні волонтерські ініціативи надавали переселенцям першу гуманітарну допомогу, розміщували їх, допомагали державі вирішувати питання евакуації, надавали допомогу постраждалим від війни.

Правозахисні організації документували всі жахи воєнних злочинів (позасудові страти, вбивства цивільних, невибіркові обстріли), вчинені в ході воєнних дій, напрацьовуючи методики фіксації пошкоджень та вивчення механізмів звернення до різноманітних інстанцій, в обставинах, коли не могла працювати належним чином правоохоронна система [6].

В умовах воєнної агресії росії проти України українці стали широко залучатися до дій руху опору, спрямованого на забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, воєнної безпеки і відсічі та завдання противнику втрат, щоби війна в Україні була зупинена. Цей рух спирається на територіальну оборону, яка ґрунтується на принципах масовості; територіальності; єдиноначальності; узгодженого та спільного застосування сил і засобів; активності [7]. Контроль за діями руху опору під час воєнного стану здійснюють волонтери, громадські організації, які фіксують порушення та надсилають інформацію про них на «гарячі» лінії, чат-боти, офіційні сторінки державних органів.

Юридична допомога та інформування стали ще одним полем діяльності громадських ініціатив, недержавних громадських організацій після початку війни. Бойові дії спричиняють вбивства, фізичні руйнування, численні проблеми з втраченими документами тощо. Через такі ресурси організацій громадянського суспільства як робота гарячих ліній з правових консультації, відкриті приймальні зі складання процесуальних документів та допомоги в судах для внутрішньо переміщених осіб і тих, хто залишився на окупованій території, надають можливість отримати необхідну та актуальну інформацію.

Сьогодні ми можемо говорити, що в критичних умовах воєнної агресії держава може вбачати в представниках громадянського суспільства партнерів, а відтак їхні взаємовідносини перейшли на інший рівень, який вже впливає на державну політику. Зокрема експертів громадських організацій почали залучати до процесу підготовки законодавчих актів, як-от: Закон «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» [14], а також інших законопроектів, які стосуються перехідного правосуддя та розбудови миру [6].

У період війни залишається актуальною контрольна функція організацій громадянського суспільства. Так, через введення в Україні воєнного стану і на період його дії тимчасово можуть обмежуватися основні права та свободи людини й громадянина, закріплені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Також для реалізації заходів правового режиму воєнного стану можуть запроваджуватися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачені ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [15]. Проте воєнний стан не надає компетентності владі порушувати права людини в умовах, коли легко маніпулювати громадською думкою, протискати потрібні рішення, нехтувати необхідними процедурами. Тому безумовно в період війни громадянське суспільство має системно та злагоджено здійснювати моніторинг ситуації й сигналізувати суспільству про порушення закону.

Загалом можна відзначити, що війна міцно консолідувала українське суспільство. Фактично під час війни в Україні зник поділ суспільства на соціальні верстви та політичні сили. За рідкісним винятком усі працюють в одному напрямі – вигнати агресора з території нашої держави [8].

В умовах воєнного стану однією з важливих функцій організацій громадянського суспільства є посилення співробітництва з організаціями європейських держав щодо оновлення та оздоровлення платформ відповідних територіальних громад, а також підготовки до реалізації проєктів їх повоєнного соціально-економічного розвитку. Рухаючись у цьому напрямі, організації громадянського суспільства мають сприяти системним реформам, наближаючи Україну до євроінтеграції та забезпечуючи сталість усіх важливих інститутів правової демократичної держави [6].

Через інтеграцію України до ЄС та адаптацію на національний ґрунт новітніх європейських цінностей утворився певний «інституційний вакуум» щодо визначення основ повоєнного соціально-економічного розвитку України. Це пов'язано насамперед з тим, що в умовах ведення бойових дій європейські партнери переважно переорієнтувалися на воєнну допомогу нашій державі та підтримку біженців, які покинули територію України. Наслідком такої ситуації для багатьох людей може стати природний стан очікування постійної небезпеки, підготовки до чергових воєнних операцій а отже, як наслідок, суспільство виявиться неготовим перейти на «мирні рейки» з усіма побутовими, фінансовими та соціальними проблемами.

Саме тому українським владним інституціям разом з інститутами громадянського суспільства (особливо якщо мова йде про організації, віддалені від зони бойових дій, але розташовані поруч з кордоном з ЄС) варто сьогодні виступати провідними ініціаторами щодо розгортання низки нових проєктів, програм, спрямованих на підготовку наших

громадян до повоєнного етапу соціально-економічного розвитку й співпраці з європейськими партнерами [8].

З метою подолання негативних наслідків агресії росії проти України громадянське суспільство, якому зараз дуже довіряють громадяни, має трансформувати її у реальні корисні системні зміни та розбудувати демократичну правову державу. Варто пам'ятати, що навіть в умовах розвинених демократій громадянське суспільство не є фіксованим, раз і назавжди досягнутим станом соціальної системи. Його формування – це процес, який потребує громадських зусиль для його підтримки й відтворення в нових актуальних формах.

Подальша розбудова громадянського суспільства має охоплювати такі соціальні інститути: формування незалежних медіа та громадської думки; розвиток суспільних цінностей – плюралізму, толерантності, соціальної активності громадян та їхньої поінформованості, орієнтації в місцевій і загальнонаціональній ситуації; опанування демократичною культурою.

Саме організації громадянського суспільства мають взяти на себе відповідальність за правову культуру, зокрема розуміння участі культури у політичних процесах суспільства, взаємозв'язку прав і обов'язків, свободи та відповідальності, легітимності влади, захисту прав людини й соціальної справедливості у вільному суспільстві. Шляхом інтерактивного підходу та засобів діалогу вітчизняні організації громадянського суспільства мають стати поєднувальною ланкою з такими європейськими інституціями, як-от: недержавні громадські організації та асоціації громадянського суспільства країн – членів ЄС.

Наразі ми маємо розуміти, що два явища крокують разом – спільна європейська ідентичність і розширення ЄС. Зокрема країни – члени ЄС прагнуть до єдності не тільки з метою розв'язання проблем національної безпеки, а й щоб спільно вирішувати проблеми глобальних викликів людства XXI ст. Головною внутрішньою метою ЄС є підтримка соціальної та економічної цілісності через створення зони без внутрішніх кордонів, сприяючи єдності, соціальному та економічному прогресу. Тільки дотримання норм державної та особистої поведінки, сприйняття сучасної демократичної ціннісної системи буде сприяти включенню України до спільного європейського простору.

В умовах зіткнення двох цивілізаційних підходів суспільного розвитку – європейсько-демократичного та азійсько-авторитарного – Україна зможе досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності, інтегруючись до загальноєвропейського середовища шляхом підвищення європейської культурної ідентичності та одночасно посилюючи власну національну ідентичність.

Політичний світогляд більшості громадян України нині позбавився комплексу меншовартості та зорієнтований на Європу, проте досі гальмуються реформи всередині країни щодо боротьби з корупцією, а на практиці нехтуються правові та демократичні принципи управління.

Процес самоідентифікації багатьох громадян України має бути пов'язаний з вольовим зусиллям, що у сукупності пов'язано зі справжнім патріотизмом і сприйняттям європейських цінностей демократії й свободи.

Громадянське суспільство має контролювати стан демократії в державі та постійно моніторити її межі [16, с. 237]. Бути європейцем сьогодні – означає брати участь у рішучих діях, в яких громадянська схильність ціною переконань, боїв, конфліктів і волі приводить до поваги індивідуальних та колективних прав і свобод, вірності недоторканим принципам демократії, до послідовного формування однакової ідентичності для мільйонів людей.

Наразі нам необхідно покращити демократичний дискурс щодо цінностей та довгострокових цілей України, яка по суті вже є частиною мультикультурної Європи. У цьому плані кожна європейська країна здатна зробити вагомий внесок у розвиток Європи, додаючи свій досвід, традиції та здатність вирішувати нові виклики.

Шляхами впливу організацій громадянського суспільства на євроінтеграційну політику можуть бути: безпосереднє розв'язання таких проблем: бідність, екологічна деградація; вплив на процес прийняття політичних рішень шляхом взаємодії з суб'єктами політики; моніторинг політичних рішень та оприлюднення рекомендацій, організація навчання державних службовців, робота за кордоном з міжнародними агенціями, вплив на громадську свідомість через ЗМІ, організація громадських дебатів.

З боку європейських структур актуальними є ініціативи щодо організації навчання представників громадянського суспільства для роботи з євроустановами, сприяння у розвитку неупередженої системи фінансування зазначених суб'єктів, допомога в набутті досвіду роботи в міжнародних європейських проєктах.

Висновки. Головними завданнями для громадянського суспільства в Україні на сьогодні є перемога над російською агресією, консолідація демократичних кіл, подолання бідності, забезпечення економічного зростання країни, наближення та впровадження європейських цінностей (допомогти суспільству розвинути демократичну політичну культуру на засадах громадянської відповідальності, здолати конформізм, корупцію, нетерпимість щодо меншин).

Громадянське суспільство в Україні в умовах війни змінилося й має здобутки у впливі на політику європейської інтеграції та її інтенсифікації. Проте багато викликів і проблем ще існує, тож для України залишається нагальною потреба міжнародної підтримки.

Саме українське громадянське суспільство має бути якнайкраще обізнаним у європейських нормах, планах та мисленні, щоби ми могли більш ефективно впливати на політику підтримки європейської інтеграції. У цьому плані організації громадянського суспільства країн, які нещодавно набули членства ЄС та НАТО, знаходяться у сприятливій для нас позиції, бо пам'ятають труднощі перехідного періоду і мають найкращий досвід, щоб забезпечити таке сприяння. Спільні проєкти та встановлення горизонтальних зв'язків організацій громадянського суспільства України та ЄС може кардинально поліпшити цю ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lipschutz R. Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*. 1992. Vol. 21, № 3. P. 390 – 432.
2. Барановський Ф. Вплив громадського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 198-218. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2017_3_14.
3. Костенко А. М. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України. Суми: Сумський державний університет. 2018. 411 с.
4. Лотюк О. С. Громадянське суспільство як чинник євроінтеграції в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 1. С. 70-78.
5. Лотюк О.С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: монографія. К.: 2015. 356 с.
6. Луньова А. Роль громадянського суспільства під час війни Росії проти України. *Zmina*. 09 червня 2022. URL: <https://zmina.info/columns/rol-gromadyanskogo-suspilstva-pid-chas-vijny-rosiyi-protu-ukrayiny>.
7. Громадський контроль за діяльністю безпекових органів в умовах воєнного стану. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadskyj-kontrol-za-diyalnistyu-bezpekovyh-orhaniv-v-umovah-vojennoho-stanu>.
8. Борщевський В., Матвеев Є., Куропась І, Микита О. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. URL: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorityativ-povojennoho-rozvytku>.
9. Декларація про державний суверенітет України: Декларація від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
10. Про проголошення незалежності України: Постанова, Акт від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 (із змінами). URL: <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show>.
12. Про приєднання до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
14. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
15. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
16. Dunkerley D., Fudge S. The role of civil society in european integration: a framework for analysis. *European Societies*. 2014. № 6 (2). P. 237 – 254.

REFERENCES

1. Lipschutz, R. (1992). Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*, Vol. 21, 3, (pp. 390-432) [in English].
2. Baranovs'kyj, F. (2017). Vplyv gromads'kogo suspil'stva na proces jevropejs'koi' ta jevroatlantychnoi' integracii': ukrai'ns'kyj kontekst. Naukovi zapysky Instytutu politychnyh i etnonacional'nyh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrai'ny [The influence of civil society on the process of European and Euro-Atlantic integration: the Ukrainian context. Scientific notes of National Academy of Sciences of Ukraine Kuras Institute of Political and Ethnic Studies]. (Vol. 3), (pp. 198-218). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2017_3_14 [in Ukrainian].
3. Kostenko, A. M. (2018). Vplyv instytutiv gromadjans'kogo suspil'stva na jevroatlantičnijni procesy Ukrai'ny [The influence of civil society institutions on the European integration processes of Ukraine]. Sumy: Sums'kyj derzhavnyj universytet [in Ukrainian].

4. Lotjuk, O. S. (2013). Gromadjans'ke suspil'stvo jak chynnyk jevointegracii' v Ukraini [Civil society as a factor of European integration in Ukraine]. *Pravo i gromadjans'ke suspil'stvo – Law and civil society*, 1, 70-78 [in Ukrainian].
5. Lotjuk, O. S. (2015). Konstytucijni zasady rozvytku ta funkcionuvannja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini [Constitutional principles of development and functioning of civil society in Ukraine]. *Kyi'v* [in Ukrainian].
6. Lun'ova A. (2022). Rol' gromadjans'kogo suspil'stva pid chas vijny Rosii' proty Ukrainy [The role of civil society during Russia's war against Ukraine]. *Zmina*. <https://zmina.info/columns/rol-gromadyanskogo-suspilstva-pid-chas-vijny-rosiyi-proty-ukrayiny> [in Ukrainian].
7. *Gromads'kyj kontrol' za dijal'nistju bezpekovyh organiv v umovah vojenного стану* [Public control over the activities of security agencies under martial law]. <https://www.prostir.ua/?news=hromadskyj-kontrol-za-diyalnistyu-bezpekovyh-orhaniv-v-umovah-vojenного-стану> [in Ukrainian].
8. Borshhevs'kyj, V., Matvjejev, Je., Kuropas', I., & Mykyta, O. Terytorial'ni gromady v umovah vojenного стану: jak zabezpechyty efektyvne upravlinnja v konteksti prioritytetiv povojennogo rozvytku [Territorial communities under martial law: how to ensure effective management in the context of post-war development priorities]. <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojenного-стану-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-prioritytetiv-povojennogo-rozvytku> [in Ukrainian].
9. *Deklaracija pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy: Deklaracija vid 16 lypnja 1990 r. № 55-XII* [Declaration on State Sovereignty of Ukraine: Declaration of July 16, 1990 № 55-XII]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro progoloshennja nezalezhnosti Ukrainy: Postanova, Akt vid 24 serpnja 1991 r. № 1427-XII*. [On the declaration of independence of Ukraine: Resolution, Act of August 24, 1991 № 55-XII] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> [in Ukrainian].
11. *Konstytucija Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96 (iz zminamy)*. [Declaration on State Sovereignty of Ukraine: Declaration of July 16, 1990 № 55-XII] <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].
12. *Pro pryjednannja do Statutu Rady Jevropy: Zakon Ukrainy vid 31 zhovtnja 1995 r. № 398/95-BP*. [On accession to the Charter of the Council of Europe: Law of Ukraine dated October 31, 1995 № 398/95-VR]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro zasady vnutrishn'oi' i zovnishn'oi' polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2411-VI (iz zminamy)*. [On the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine dated July 1, 2010. № 2411-VI (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
14. *Pro zabezpechennja prav ta svobod vnutrishn'o peremishhenyh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnja 2014 r. № 1706-VII (iz zminamy)*. [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014. № 1706-VII (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
15. *Pro pravovyj rezhyj vojenного стану: Zakon Ukrainy vid 12 travnja 2015 roku № 389-VIII (iz zminamy)*. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 № 389-VIII (with changes).] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
16. Dunkerley, D., Fudge, S. (2014). The role of civil society in european integration: a framework for analysis. *European Societies*. 6 (2), 237-254 [in English].

Надійшла до редакції 23.08.2022.

Прийнято до друку 04.10.2022.

Опубліковано онлайн 26.10.2022.